

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

DOVILĖ KAREIVAITĖ
Istorijos ir politikos specialybės
II kurso studentė

**Nepriklausomybės priešininkų strategija ir taktika Lietuvoje.
Istorijos tyrimas**

Magistro darbas

Mokslinis vadovas: prof. dr. Arūnas Gumuliauskas

Darbas originalus – Dovilė Kareivaitė

(.....)

Šiauliai,
2014

Turinys

ĮVADAS.....	3
1. ANTISOVIETINĖS REVOLIUCIJOS VIDURIO IR RYTŲ EUROPOJE	13
1.2. Antisovietinių revoliucijų priežastingumas	16
1.3. Antisovietinis judėjimas Vidurio Europoje	19
1.4. Antisovietinis judėjimas Sovietų Sąjungoje	24
1.4.1. Tautinio atgimimo sąjūdžiai Baltijos kraštuose.....	25
1.4.2. Antisovietinis judėjimas kitose sovietinėse respublikose.....	32
2. LKP (SSKP) POLITINIS DOMINAVIMAS LIETUVOS SSR	35
2.1. Totalitarinės politinės partijos įsitvirtinimas valdžioje	35
2.2. Komunistų partijos politinio monopolio pabaiga Lietuvoje.....	37
2.3. Pietryčių Lietuvos autonomija.....	43
3. ANTISAJŪDINIŲ JĖGŲ PROTESTO POLITIKA	47
3.1. Protesto politikos samprata.....	47
3.2. Protesto politikos išraiškos tautinio atgimimo metu	49
4. ANTISAJŪDINIŲ JĖGŲ PROPAGANDA SPAUDOJE	57
4.1. Propagandos samprata	57
4.2. Antisąjūdininkų propagandos apraiškos spaudoje.....	58
4.2.1. LKP ir LPS neigiamo įvaizdžio formavimas.....	60
4.2.2. Istorijos faktų iškreipymas kaip dezinformacijos sklaidos forma	65
IŠVADOS	68
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	70
SANTRAUKA.....	79
SUMMARY	80

ĮVADAS

Temos aptarimas. XX a. pabaigoje globalinė komunizmo krizė Europoje nulėmė jos griūtį. Šia istorine galimybe pasinaudojo lietuvių tauta ir po daugiau nei 50-ties sovietinės okupacijos ir aneksijos metų antrą kartą pabandė atkurti šalies suverenitetą moderniojo valstybingumo pavidalu.

Idėja apie Lietuvos Nepriklausomybę puoselėta visais okupacijos metais, tačiau ta kova už idėją reiškėsi pagrindine veikla. Lietuvių istoriografijoje išskiriami keli etapai, kurie apibūdina minėtą kovą. Pirmas etapas – tai partizaninis karas, antras – neginkluota pagrindinių organizacijų veikla, trečias – lemtingas, prasidėjęs nuo Romo Kalantos susideginimo Kaune. Kita vertus, Nepriklausomybės link buvo einama pamažu ir tik nuo 1988 m., kada susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (toliau LPS), į viešumą buvo iškeltas Nepriklausomybės klausimas.

Totalitariniame režime veikusi vienintelė Lietuvos Komunistų Partija (toliau LKP) pradžioje nesipriešino iškilusiam Sąjūdžiui, nors jau 1987 m. pabaigoje LKP CK biure buvo žinoma apie LPS kūrimosi užuomazgas¹. LPS veikla, ryžtingi pasisakymai dėl išstojimo iš Sovietų Sąjungos paskatino kurtis opozicinei grupei. Pirmoji tokia atsirado 1988 m. lapkričio mėnesį, kada oficialiai susikūrė komunisto Valerijaus Ivanovo vadovaujamas internacionalinis judėjimas „Socialistinis judėjimas už pertvarką Lietuvoje Vienybė – Jedinstvo – Jedność“ (toliau – „Jedinstvo“)². „Jedinstvo“ judėjimas buvo alternatyva LPS. Jeigu LPS pasisakė ginantis lietuvių tautos atstovus, tai „Jedinstvo“ atstovavo rusakalbius gyventojus (rusus, lenkus, baltarusius), kurie pasisakė už buvimą Sovietų Sąjungoje. Antroji – 1989 m. pabaigoje per XX LKP suvažiavimą nuo partijos atsiskyrusioji komunistinių pažiūrų dalis, pasivadavusi LKP (SSKP), su lyderiu Mykolu Burokevičiumi. Šios dvi organizacijos buvo labiausiai priešišškai nusiteikusios Sąjūdžio iškeltiems tikslams. Socialine sudėtimi šioms abejoms prorusiškomis organizacijoms atstovavo pramonės įmonių darbininkai, daugiausia lenkiškųjų Lietuvos rajonų kolūkiečiai, inteligentai, LKP (SSKP) partiniai darbuotojai, sovietinės armijos kariškiai bei Antrojo pasaulinio karo veteranai. Viena vertus, susidariusi opozicija Lietuvoje neturėjo masės pasekėjų kaip LPS, tačiau turėjo stiprų užnugarį. Ją rėmė Sovietų Sąjungos centrinė valdžia Maskvoje.

Istoriografija. Antisąjūdinių jėgų veikla Lietuvoje iki šiol nėra tiesiogiai nagrinėta. Tačiau šios temos įvairūs aspektai paliečiami įvairiuose darbuose, kuriuose tyrinėjamas lietuvių tautos

¹ Informacija apie LKP CK biuro nutarimo vykdymą „Apie rimtus pažeidimus dėl socialinio principo“, *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA)*, f. 1771, ap. 271, b. 164, l. 3.

² Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2, l. 1.

kelias į Nepriklausomybės atstatymą. Deja, bet dabartiniu metu tai tėra vienintelis informacijos šaltinis rūpima tema. Pastaraisiais metais Sąjūdžio tyrinėjimai sulaukė gan didelio istorikų dėmesio. Lietuvos visuomenei pateikiama vis daugiau įvairių mokslinių monografijų, straipsnių, dokumentų ir šaltinių rinkinių, publikacijų bei liudininkų atsiminimų.

Visų pirma reikėtų paminėti, kad darbe naudotą istorinę literatūrą būtų galima suskirstyti į du tam tikrus blokus. Pirmajam blokui būtų galima priskirti istoriografiją, kuri skirta apžvelgti su Sąjūdžio tematika susijusias publikacijas. Antrajam blokui būtų galima priskirti veikalus, kuriuose tik dalinai paminėti antisąjūdinių jėgų veiklos ypatumai. Kaip anksčiau jau minėta, kad šių jėgų veikla nėra plačiau tyrinėta, todėl daugiausiai rašant darbą remtasi spauda bei archyviniais dokumentais, kurie aptarti šaltinių grupėje.

Pirmosios Sąjūdžio istorijos buvo parašytos, praėjus keleriems metams po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Tokia tematika rašė Lietuvos išeivijos atstovas Alfredas Erikas Sennas. Autorius, iš šalies stebėjęs tuometinius įvykius, nutarė knygoje juos įamžinti. Darbe pateikta subjektyvių autoriaus nuomonių, nors pirmenybė teikiama faktų nagrinėjimui³. Po kiek laiko A. E. Sennas išleido kitą monografiją „Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje“⁴, kurioje pateikta Lietuvos Respublikos ir SSRS santykių analizė. Dar viena knyga apie Michailą Gorbačiovą išleista 2012 metais⁵. Tai jo slaptų archyvų knyga, kurioje atskleidžiama, jog ir nedavęs tiesioginių nurodymų dėl agresijos 1991 m. sausio mėnesio įvykių, visgi apie ginkluotą puolimą žinojęs. Atskleidžiama ir kitų daugiau naudingų faktų.

Tautinio atgimimo laikotarpis nagrinėtas Anatolio Lieveno knygoje apie Baltijos šalių istoriją ir XX a. politinius procesus jose⁶. Ilgą laiką šios studijos buvo bene vienintelės Sąjūdžio istorijos studijos, parašytos ne tiesioginių įvykių dalyvių.

Lietuvių istoriografijoje galima išskirti tendenciją, jog Sąjūdžio moksliniai tyrinėjimai suaktyvėja, artėjant Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metinėms. Minint šias sukaktis, rengiamos mokslinės konferencijos, kurių metu skaitomi pranešimai apie Lietuvos išsivadavimą. Lietuvos istorijos instituto surengtoje jubiliejinėje mokslinėje konferencijoje⁷ valstybingumo tęstinumo klausimus, politinių įvykių analizę keliais aspektais pranešimuose apibūdino politikai, visuomenės veikėjai, istorikai. Švenčiant dešimtąsias Sąjūdžio veiklos metines, surengta mokslinė konferencija. Jos metu skaityti įvairūs pranešimai, dalyviai nagrinėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įsikūrimo, raidos, santykių su komunistų valdžia peripetijas. Straipsniuose pateiktos

³ Senn A. E., *Bundanti Lietuva*, Vilnius, 1992.

⁴ Senn A. E., *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius, 1997.

⁵ *Slapti Gorbačiovo archyvai*, Vilnius, 2012.

⁶ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelyje į nepriklausomybę*, Vilnius, 1995.

⁷ *Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai. Konferencijos medžiaga*, sudaryt. V. Kašauskienė, Vilnius, 1998.

tautinio išsivadavimo judėjimo ir Nepriklausomybės atkūrimo prielaidos. Taip pat šioje knygoje išspausdinta diskusijų, vykusių 1988 m. birželio 2-3 d. Mokslininkų rūmuose bei Lietuvos mokslų akademijoje, stenogramos, kurios parengtos iš magnetofoninių įrašų, padarytų diskusijų metu⁸. 2008 m., minint LPS dvidešimtąsias metines, Vilniaus pedagoginiame universitete įvyko mokslinė konferencija „Sąjūdis Lietuvos periferijoje 1988–1993 m.“. Joje pirmą kartą bandyta nagrinėti politinio gyvenimo kaitą atgimimo laikotarpiu šalies periferijoje. Pirmąją knygos dalį sudarė moksliniai straipsniai. Jų autoriai analizavo įvairius Sąjūdžio periferijoje veiklos aspektus. Atskirai nagrinėjami konkretūs su Sąjūdžio veikla periferijoje susiję aspektai: vilniečių ir kauniečių dilema Sąjūdžio laikotarpiu, Sąjūdžio veikla Jurbarko, Anykščių ir Joniškio miestuose. Antroje knygos dalyje pateikiami konferencijos pranešimai, pristatoma Sąjūdžio įvykių analizė Klaipėdoje, Pakaunėje, Marijampolėje, Jonavoje ir Rokiškyje⁹.

Apie Sąjūdžio susiformavimo ištakas nagrinėjo Ainė Ramonaitė bei Jūratė Kavaliauskaitė¹⁰. Tyrimo metu bandyta pažvelgti, kas lėmė pasyvioje sovietinėje visuomenėje kurtis Sąjūdžio organizacijai. Studijoje daugiau kreipiama dėmesio į Sąjūdžio pradžią, orientuojamasi į etnokultūrinį judėjimą, pogrindžio bažnyčios veiklą.

Nagrinėjimai temai atskleisti pasitarnavo įvairūs leidiniai, kuriuose Sąjūdžio aktyvistai ėmėsi analizuoti tautinio laikotarpio politinių įvykių eigą. Lietuvos kovo 11-osios Akto signataras Bronislovas Genzelis savo knygoje¹¹ nagrinėjo Sąjūdžio istoriją nuo pat įsikūrimo dienų iki Nepriklausomybės atkūrimo.

Buvusio Sąjūdžio aktyvisto Virgilijaus Juozo Čepaičio knygoje¹² aprašomas tautinio atgimimo laikotarpis. Joje atskirai gvildinama Sąjūdžio įsikūrimo tema, lietuvių pasipriešinimo akcijos prieš SSRS valdžią.

Vieną iš įdomesnių reikia laikyti kolektyvinę monografiją¹³, kurioje nagrinėjama politinė 1988–1990 m. Lietuvos istorija. Knyga parašyta, pasiremiant archyviniais dokumentais ir Sąjūdžio aktyvistų asmeniniais archyvais, taipogi aprašomojo laikotarpio dalyvių prisiminimais, vertinimais. Studijos autorių pagrindinis uždavinys buvo ne tik išanalizuoti tautinio atgimimo istoriją, bet ir politinio gyvenimo peripetijas. Darbe galima aptikti naudingos medžiagos apie antisąjūdinę veiklą.

Lietuvių istoriografijoje galima pastebėti tendenciją, kad mokslinių monografių autoriai savo darbuose, nagrinėjant Sąjūdžio temą, daugiausiai gilinaisi į šalies sostinės įvykių analizę.

⁸ *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Konferencijos medžiaga*, sudaryt. D. Blažytė, V. Kašauskienė, Vilnius, 1998.

⁹ *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988-1993m.)*, sudaryt. M. Tamošaitis, L. Truska, Vilnius, 2009, p. 7.

¹⁰ Kavaliauskaitė J., Ramonaitė A., *Sąjūdžio ištakų beišeškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius, 2011.

¹¹ Genzelis B., *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*, Vilnius, 1997.

¹² Čepaitis V. J., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius, 2007.

¹³ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008.

Tačiau vis dažniau pasirodo mokslinių, kraštotyrinių darbų, kur nagrinėjama tautinio atgimimo istorija kituose didžiuosiuose miestuose¹⁴, rajonuose¹⁵ bei mažesniuose miesteliuose¹⁶.

Lietuvių istoriografijoje pasitaiko darbų apie atskiras Sąjūdžio politines akcijas. Romas Batūra yra išleidęs keletą publikacijų apie Baltijos kelią¹⁷. Minint tragiškuosius Sausio 13-osios įvykius, Spaudos departamentas išleido dokumentinę knygą apie šią tragediją. Joje pateikiama įvykių kronika, atgarsiai, dalyvių atsiminimai, Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos kreipimaisi bei pareiškimai, nuotraukos¹⁸. Ji pasitarnavo, atskleidžiant antisąjūdinių jėgų antivalstybinę veiklą.

Ta pačia tematika neperseninusiai išleistos dar dvi knygos. Vytauto Landbergio¹⁹ ir Juozo Girdvainio²⁰ darbai leido išsamiau suprasti Sausio 13-osios peripetijas, priežastis, įvykių padarinius. Pastarosios studijos pasitarnavo, atskleidžiant antisąjūdinių jėgų antivalstybinę veiklą.

Atgimimo ir vėlesnio laikotarpio politinio visuomeninio gyvenimo reiškiniai vienu ar kitu aspektu apibūdinti ir įvertinti palyginti nemažame pluošte atsiminimų. Sąjūdžio istorijai parengti labiausiai tinka dokumentų rinkinys apie Steigiamąjį suvažiavimą²¹, Vytauto Landsbergio²², Romualdo Ozolo²³, Arvydo Juozaičio²⁴ autentiški tekstai bei kiti leidiniai²⁵.

¹⁴ Kaukas K., *Sąjūdis Klaipėdoje. Dokumentinė knyga*, sudaryt. K. Kaukas, Klaipėda, 1998; Kaukas K., *Džiaugsmo ir nerimo metai*, Klaipėda, 2008; Valiušaitis V., *Žygio draugams*, Kaunas, 1996; Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Kauno tarybos dokumentai, sudaryt. A. Kšanavičius, *Kauno istorijos metraštis*, t. 2, Kaunas, 2000; Lietuvos Sąjūdis Kaune. A. Dumčius, A. Kšanavičius, *Lietuvių tauta ir pasaulis*, t.6, Kaunas, 2004; Juškinė E., *Sąjūdžio gimimas ir veikla iki 1990-ųjų kovo*, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, Panevėžys, 2003; Žepkaitė R., *Alytus Lietuvos išsilaisvinimo kelyje (1988–1990), Alytaus istorinė raida nuo miesto užuomazgos iki nepriklausomybės atgavimo XX amžiaus pabaigoje*, Vilnius, 2004.

¹⁵ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis Mažeikiuose 1988-1998m., sudaryt. A. Poškus, Šiauliai, 1998; Šopis V., *Sąjūdis Šilutėje 1988-1998*, Klaipėda, 1999; Ilgūnas G., *Sąjūdis Jonavoje 1988-1990*, Kaunas, 2004; Kavoliūnas A., *Molėtų Sąjūdis: 1988 10 02 Sąjūdžio mitingas Molėtuose*, Vilnius, 2008; Striukas V., *Švenčionių rajono Sąjūdžio ir Atgimimo kronika*, Švenčionėliai, 1998; Valentukevičius V., *Sąjūdžio žingsniai Druskininkuose*, Druskininkai, 1998; Alekna V., *Sąjūdis Širvintose, Širvintos. Lietuvos valsčiai*, 2000; Rokiškis ir 20 Sąjūdžio metų: konferencijos pranešimai, sudaryt. O. Mackevičienė, Utena, 2008; *Mitingas prie Minijos: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Klaipėdos rajono dalyvių prisiminimai*, sudaryt. J. Petrauskas, Klaipėda, 2008.

¹⁶ Kliukienė R., Liutnavičius S., *Atgimimo kelyje, Veliuona. Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2001; Karpavičienė R., *Atgimimas Raguvoje, Raguva. Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2001; Gumuliauskas A., *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis Gruzdžiuose, Gruzdžiai. Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2009.

¹⁷ Batūra R., *Baltijos kelias – kelias į Laisvę 1989 08 23*, Vilnius, 1999; Batūra R., *Į laisvę Baltijos keliu 1989–2009*, Vilnius, 2009.

¹⁸ *Lietuva, 1991.01.13: dokumentai, liudijimai, atgarsiai*, Vilnius: Spaudos departamentas, 1991;

¹⁹ Landsbergis V., *Kaltė ir atpirkimas apie Sausio 13-ąją*, Vilnius, 2013,

²⁰ Girdvainis J., *Dainuojanti revoliucija, Vilniaus barikadose*, Vilnius, 2010.

²¹ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. 1988 m. spalio 22-23d.*, Vilnius, 1990.

²² Landsbergis V., *Atgavę viltį. Pertvarkos tekstų knygelė*, Vilnius, 1990.

²³ Ozolas R., *Pirmieji atkurtosios nepriklausomybės metai*, Vilnius, 1992.

²⁴ Juozaitis A., *Sąjūdis ir demokratija*, Vilnius, 1990.

²⁵ *Sąjūdžio gimimas. Lietuvių tauta*, Vilnius, 1998, t. 3; Prunksienė K., *Gintarinės ledi išpažintis*, Vilnius, 1991; Brazauskas A., *Interviu Lietuvos radijui*, Vilnius, 1990; Kšanavičius A., *Lietuvos atgimimo dienoraštis*, Kaunas, 1998; *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1987-1989 metai: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, Vilnius, 1997; *Baltijos kraštų kelias į Nepriklausomybę, 1990-1991 metai: įvykių kronikos*, sudaryt. V. Skuodis, Vilnius, 1997.

Rašant šį darbą, nemažai naudingos informacijos davė neseniai išleista autobiografinė knyga apie Algirdą Brazauską²⁶. Šioje knygoje autorius, remdamasis pastarojo prisiminimais, asmeniniu archyvu, aptarė Michailo Gorbačiovo vykdytos reformų politikos padarinius Lietuvoje, taip pat plačiai aptarė LKP atsiskyrimą nuo SSKP.

Romualdą Ozolą galima laikyti Antrosios Lietuvos Respublikos metraštininku, kurio darbuose analizuojami atgimimo laikotarpio šalies politinio gyvenimo įvykiai²⁷. Didelio dėmesio sulaukė neseniai išleistas dienoraštis – knyga²⁸, kurioje jis pateikia 1990–1992 m. Lietuvos politinį portretą. R. Ozolo iniciatyva, pradėtas leisti kultūrinis žurnalas „Nepriklausomybės sąsiuviniai“²⁹, kur gausu straipsnių įvairiomis su Sąjūdžiu susijusiomis tematikomis.

Galima teigti, jog lietuvių istoriografijoje labai mažai dėmesio skiriama antisąjūdinių organizacijų tyrimams. Pirmiausia dėmesį norėčiau atkreipti į neseniai išleistą Algimanto Liekio monografiją. Jis savo knygoje nagrinėjo Lietuvos komunistų partijos veiklą Lietuvoje nuo pat jos įsikūrimo iki žlugimo. Darbe, remiantis archyviniais ir kitais dokumentais bei spauda, mėginama nušviesti, kaip ir kodėl susiformavo LKP (SSKP). Čia atskleidžiamos prielaidos, leidusios susikurti antivalstybinėms organizacijoms, kurios priešinosi tautiniam atgimimui³⁰.

Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečiui paminėti išleista kolektyvinė monografija „Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1998–1991 metais“. Knygos autoriai tyrinėjo XX a. Lietuvos visuomenės raidos pokyčius, susijusius su pasipriešinimo okupaciniam režimui formų kaitą, tautinio atgimimo prielaidas bei Sąjūdžio veiklos bruožus iki Lietuvos Respublikos grįžimo į tarptautinę bendriją³¹. Studijoje daugiau dėmesio skiriama ne pačiam Sąjūdžiui, o jo ir LKP konfrontacijai bei vėlesnei valstybingumo įtvirtinimo problemai. Ši monografija pasitarnavo, rašant šį darbą, nes didelis dėmesys skiriamas LKP (SSKP) pasipriešinimo tautiniam atgimimui problemai. Autoriai, rašydami šią monografiją, nesiekė pateikti išsamios tautinio atgimimo procesų analizės, ar visapusiško tautinio judėjimo ir valstybės atkūrimo procesų apibendrinimo. Anot jų, tokiam dalykui atlikti reiktų bendros pagalbos iš istorikų, teisininkų, politologų, sociologų tarpo³². Ta pati problema apžvelgiama dar vienoje kolektyvinėje monografijoje³³, kurioje aptariamas visas 50 metų trukęs okupacinis režimas Lietuvoje. Studijoje yra atskiras skyrius, kuriame Česlovas Bauža aptaria

²⁶ Ilgūnas G., *Gediminas Brazauskas*, Vilnius, 2009.

²⁷ Ozolas R., *Pirmieji atkurtosios Nepriklausomybės metai*, Vilnius, 1992; Ozolas R., *2001-ieji, Lietuva. Politinis metų portretas*, Vilnius, 2002; Ozolas R., *2002-ieji. Lietuva: politinis metų portretas*, Vilnius, 2003; Ozolas R., *2003-ieji, Lietuva. Politinis metų portretas*, Vilnius, 2004; Ozolas R., *2004-ieji: antrosios Respublikos pabaiga*, 2005; Ozolas R., *Lietuva. 1994-1997 metai: istorija karštomis pėdomis*, Vilnius, 2007.

²⁸ Ozolas R., *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990-1992 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius, 2010.

²⁹ Ozolas R., *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Vilnius, 2012.

³⁰ Liekis A., *LKP agonijos kronika. Dokumentinė apybraiža*, I dalis, Vilnius, 1996.

³¹ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000.

³² Ten pat, p. 11.

³³ *Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007 m.

laikotarpį nuo tautinio atgimimo iki nepriklausomos valstybės atkūrimo. Jame kalbama apie „Jedinstvo“ mitingus, LKP (SSKP) veiklą prieš tautinį atgimimą bei Sausio 13-osios įvykius.

Neseniai išleista kolektyvinė monografija „Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Kelias į Nepriklausomybę“. Tai – leidinys, kuriame apžvelgiamas LPS įsikūrimas ir pateikiama 1988–1991 m. politinių įvykių analizė. Knygoje atskiru skyriumi apžvelgiami Sovietų Sąjungos valdžios institucijų antisąjūdiniai veiksmai³⁴.

E. Ganusauskas knygoje „Penktoji kolona“ aprašyta Mykolo Burokevičiaus vadovaujamos LKP (SSKP) bei Valerijaus Ivanovo vadovaujama „Jedinstvo“ veikla, o taip pat po 1991 m. rugpjūčio pučo žlugimo įvykiai Lietuvoje. Šią knygą nebūtų galima priskirti prie mokslinių, nes, rašant ją, nebuvo naudotasi beveik jokia mokslinė literatūra, archyviniais dokumentais³⁵.

Šaltiniai. Darbe naudojamus šaltinius galima skirti į dvi grupes: publikuotų dokumentų rinkiniai bei spauda. Prie jų galima priskirti LPS Steigiamojo suvažiavimo dokumentų rinkinį³⁶, kur pateiktos posėdžių stenogramos, LPS įstatai, programa, rezoliucijos, taip pat suvažiavimo metu sakytų kalbų tekstai, ištraukos, sveikinimo laišakai. Prie šaltinių galima priskirti vertingą Reginos Kalindraitės metraščio pavidalo knygą³⁷, kurioje publikuotos viešos kalbos, sakytos per Lietuvos televiziją transliuotas laidas „Atgimimo banga“, „Valstybės studija“, SSRS liaudies deputatų suvažiavimo, spaudos konferencijos ir reportažai iš Lietuvos Valstybės Seimo bei Vyriausybės, santraukos ir dienoraščiai.

Jau 1988 m. birželio mėn. 13 d. Vilniuje išėjo dviejų puslapių rotatoriumi spausdintas leidinys „Informacinis pranešimas“, kurio tęsiniu tapo keturių puslapių laikraštis „Sąjūdžio žinios“³⁸. Tai buvo pirmasis LPS leidinys. Jį redagavo filosofas Arvydas Juozaitis. Pradžioje leidinys buvo biuletenio formato. Jis leistas bei platintas pusiau nelegaliai, kartais – perrašant ranka, vadinamuoju samizdato būdu. Vėliau leidinys įgavo įprasto laikraščio formatą ir tapo pirmuoju Lietuvoje, peraugusiu iš samizdato į tradicinį laikraštį. „Sąjūdžio žinios“, bent jau kol pradėjo eiti „Atgimimas“, tapo vieninteliu informacijos apie LPS veiklą šaltiniu, nes oficiali to meto spauda („Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“) apie šį judėjimą nerašė. Todėl, nors ir platinamas pusiau nelegaliai, šis biuletenis buvo itin populiarus. Dėl tokio išskirtinumo leidinys dažnai buvo nekvestionuojamas, t. y., informacija, pateikta „Sąjūdžio žiniose“, laikyta besąlygiškai tikra. Liepos ir rugpjūčio mėnesiais pradėtas leisti LPS Kauno politechnikos instituto grupės biuletenis „Kvieslys“³⁹, „Kauno

³⁴ *Lietuvos Sąjūdis 1988-1991. Kelias į Nepriklausomybę*, Kaunas, 2010.

³⁵ Ganusauskas E., *Penktoji kolona*, Vilnius, 1996.

³⁶ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22-23d.*, Vilnius, 1990.

³⁷ Kalindraitė R., *Sąjūdžio bylojimai. 1989-1992 metų užrašai. Išsivadavimo metraštinis, 2-oji knyga*, Vilnius, 2008.

³⁸ Tapinas L., *Žurnalistikos Enciklopedija*, Vilnius, 1997, p. 439.

³⁹ Tapinas L., *Žurnalistikos Enciklopedija*, Vilnius, 1997, p. p. 260.

aidas⁴⁰, kurio redaktoriais buvo Vidmantas Valiušaitis, Rolandas Paulauskas, Kęstutis Kasparas, Gediminas Genys. Liepos – rugpjūčio mėnesiais Sąjūdžio leidiniai pradėjo eiti beveik visuose miestuose, keliuose rajonų centruose. 1988 m. rugsėjo 16 d. pradėtas Vilniuje leisti kitas Sąjūdžio leidinys „Atgimimas“⁴¹. Iki 1989 m. Nr. 26 jis ėjo, kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio informacinis biuletenis, iki 1990 m. Nr. 12 – savaitraštis, o nuo 1990 m. Nr. 91 – Sąjūdį rėmęs savaitraštis. Leidinį leido Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio redakcinė kolegija, kurią sudarė Antanas Buračas, Virgilijus Čepaitis, Bronius Genzelis, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Justinas Marcinkevičius, Zigmas Vaišvila.

Antisąjūdinės jėgos Lietuvoje taip pat turėjo savo spaudą. Pradžioje tokia galima laikyti LKP CK organus „Tiesos“⁴² laikraštį bei mėnesinį teorinį ir politinį žurnalą, leistą rusų, lietuvių kalbomis, „Komunistas“⁴³. Panašią poziciją Sąjūdžio atžvilgiu užėmė dienraštis „Komjaunimo tiesa“⁴⁴, bet vėliau jis parėmė tautinį atgimimą, o nuo 1990 m. pakeitė ir savo pavadinimą į „Lietuvos rytas“.

„Jedinstvo“ organizacijos iniciatyva Vilniuje pradėtas leisti laikraštis lietuvių ir rusų kalbomis „Lygūs ir drauge“⁴⁵. Iš viso išėjo šio leidinio 30 numerių. Vyriausiąja laikraščio redaktore buvo Stanislava Juonienė. Laikraštis „Opozicija“⁴⁶ taip pat priskiriamas prie komunistinių leidinių. Jis ėjo nuo 1991 m. lapkričio mėn. 15 d. iki 1993 m.. Leidinyje rašyta politikos, kultūros, ūkio klausimais. Jis leistas lietuvių ir rusų kalbomis. Laikraščio vyriausiais redaktoriais buvo Jonas Sakalauskas ir Vytautas Kazakevičius.

Antisąjūdinė spauda leista ir kituose miestuose. Antai Šiauliuose taip pat savo leidinius turėjo opozicinės jėgos, kurios priešinosi Lietuvos Nepriklausomybei. 1990 m. gegužės mėn. 9 d. LKP (SSKP) Šiaulių miesto komitetas išleido laikraščio „Signalas“ pirmąjį numerį. Tai buvo visuomeninio – politinio pobūdžio leidinys, ėjęs rusų kalba. Vėliau komunistai pradėjo leisti tokio pobūdžio kitą bulvarinį leidinį „Mūsų kelias“. 1990 m. spalio mėn. pasirodė lietuviškas šio leidinio variantas. Laikraštis „Mūsų kelias“ leistas rusų ir lietuvių kalba iki 1991 m. rugpjūčio mėn., kai Maskvoje žlugo pučas, o Lietuvoje uždrausta komunistų partijos veikla.

Galima teigti, jog pasirodžius tiek Sąjūdžio, tiek kitų judėjimų bei organizacijų spaudai, LKP CK ideologų kontroliuojamuose laikraščiuose taip pat atsirado daugiau viešumo, o kai kurie jų net pakeitė pavadinimą. Tai daugiausia darė Lietuvos miestų, rajonų partijos komitetų leidžiami

⁴⁰ Ten pat, p. 213.

⁴¹ Ten pat, p. 37.

⁴² Ten pat, p. 519-520.

⁴³ Ten pat, p. 237.

⁴⁴ Ten pat, p. 238.

⁴⁵ Ten pat, p. 299.

⁴⁶ Ten pat, p. 366.

laikraščiai. Antai Utenos rajono laikraštis „Lenino keliu“ tapo „Uteniu“, Alytaus „Komunistinis rytojus“ – „Alytaus naujienomis“, Trakų rajono „Spartuolis“ – „Galve“, Kauno rajono „Komunizmo vėliava“ – „Tėviškės žiniomis“⁴⁷. Kita vertus, vis labiau plintant Sąjūdžio idėjoms, komunistinės spaudos populiarumas ženkliai krito. 1991 m. atlikta tiražų kiekio suvestinė parodė, jog laikraščio „Sovietskaja Litva“ išpirkta tik 19000 egzempliorių, o „Lygūs ir drauge“ užsiprenumeravo tik 310 žmonių. Tuo tarpu sąjūdininkų leidiniai („Lietuvos aidas“ (110.000 egz.) ar „Gimtas kraštas“ (97.000 egz.) pirkti tūkstančiais egzempliorių⁴⁸.

Nepublikuotų šalinių bazę sudaro Lietuvos naujajame archyve⁴⁹ saugomi dokumentai. Darbe panaudotas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojo, Kovo 11-osios Akto signataro Kazimiero Motiekos fondas, kuriame galima aptikti įvairių dokumentų apie destruktinę antisąjūdinę jėgų veiklą. Pastarojo fondą sudaro Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimai, pagrindinių opozicionierių – V. Ivanovo ir M. Burokevičiaus – kalbos. Didžiausią fondo dalį sudaro radijo stoties „Tarybų Lietuva“ stenogramos.

Nemaža dalimi darbe yra panaudota iš Lietuvos ypatingojo archyvo⁵⁰ gauta medžiaga. Archyve saugomi V. Ivanovo ir M. Burokevičiaus dokumentai, susiję su pasipriešinimu dėl Nepriklausomybės atkūrimo. Šių dokumentų pagalba darbe bus galima atskleisti priešišką šių asmenų požiūrį į Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą ir Lietuvos Respublikos valdžios politiką, jų siekius panaikinti Lietuvos Nepriklausomybę ir atkurti komunistinį režimą Lietuvoje.

Rašant darbą rasti archyviniai šaltiniai, pasitarnavo tyrinėjant ir labiau gilinantis į protestinę, propagandinę antisąjūdinę veiklą, XX LKP suvažiavimą, padėjo atskleisti, kokios visuomenės nuomonės tuo metu vyravo dėl LKP statuso pakeitimo.

Tyrimo problema. Sąjūdžiui tapus masiniu visuomeniniu judėjimu, Lietuvos komunistinės organizacijos pozicijos pašlijo. Lietuvos Komunistų Partijos pozicijų susilpnėjimas leido formuotis opozicinei jėgai. Struktūrine prasme susidėjusių iš politinių organizacijų: „Jedinstvo“, vadovaujama Valerijaus Ivanovo, ir LKP (SSKP), vadovaujamo Mykolo Burokevičiaus. Šios vienodų pažiūrų organizacijos, vykdydamos tikslingai nusistačiusią veiklą, turėjo iškeltas strategijas ir tikslus. Pagal Lietuvos ir Sovietų Sąjungos vyravusią situaciją iš abiejų pusių buvo taikoma simetrinė ir asimetrinė strategija⁵¹. Būtent simetrinę strategiją buvo nusistačiusios antisąjūdinės jėgos. Pagrindinė ir vienintelė strategija buvo visais įmanomais metodais priešintis išstojimui iš Sovietų Sąjungos ir šalies Nepriklausomybės paskelbimui. Kad sustabdyti tautinį atgimimą, opozicija iš nusistatytos

⁴⁷ Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 1*, Vilnius, 2007, p. 275.

⁴⁸ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1990-1991 metai: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, Vilnius, 1997, p. 292.

⁴⁹ *Lietuvos naujasis archyvas (toliau LNA)*

⁵⁰ *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA)*

⁵¹ Simetrinė strategija – kai viena pusė bando prilygti ar netgi pralenkti priešininką savo galia. Asimetrinė – strategija taikoma, kai priešininkų turimi išteklių nelygūs, todėl ir jų naudojami kovos būdai skirtingi.

strategijos veikė pagal keletą taktikų. Pagrindinės taikytos taktikos buvo: komunistinės valdžios išlaikymas šalyje, organizuojami mitingai prieš prolietuvišką valdžią, aktyviai platinama propagandinė spauda. Maskvoje esanti valdžia taikė ekonomines sankcijas Lietuvai, o taip pat prisidėjo prie vykdyto valdžios perversmo 1991 m. sausio 8–13 dienomis.

Iki šiol mokslinių veikalų, analizuojančių antisąjūdinių jėgų veiklą, praktiškai nėra. Todėl, rašant darbą remiantis archyviniais šaltiniais, svarbu išsiaiškinti, kaip ir kodėl susiformavo antisąjūdinės jėgos, kaip jos realizavo praktikoje savo tikslus, kaip keitėsi taktika, kovojant prieš lietuvių tautos norą išsilaisvinti.

Temos aktualumas ir naujumas. Populiarėjant XX a. pabaigos tautinio atgimimo tyrimams Lietuvoje, kol kas daugiausia dėmesio skiriama Sąjūdžio, kaip struktūrinės organizacijos, ir jos veiklos tyrimams. Tačiau ne mažiau svarbi bei aktuali yra opozicinių jėgų tautiniam atgimimui problema, kuri šiandien dėl įvairių priežasčių sulaukia mažiausiai mokslininkų dėmesio. Tokių tyrimų svarba, norint įvairiapusiškai atskleisti lietuvių tautos kelią į Nepriklausomybės atstatymą, neturėtų kelti abejonių. Tuo tarpu antisąjūdinių organizacijų veiklos tyrimai žengia tik pirmuosius žingsnius. Dėl šios priežasties temos naujumas abejonių nekelia. Lietuva, nors ir iškovojusi Nepriklausomybę, ir toliau tebedomina didįjį Rytų kaimyną, kuris teikia dideles viltis į Sovietų Sąjungos atkūrimą. Tuo tikslu kuriamos ir iš Maskvos finansuojamos įvairios antivalstybinės organizacijos. Jų veikla šiek tiek primena antisąjūdinių organizacijų veiksmus. Todėl šiame darbe pateikta medžiaga gali pasitarnauti tokios antivalstybinės veiklos demaskavimui.

Darbo chronologinės ribos. Darbo chronologinės ribos nėra plačios. Jos apima 1988–1991m. laikotarpį, kada susiformavo „Jedinstvo“ bei žlugo rugpjūčio pučas.

Darbo objektas. Darbo objektas – antisąjūdinės organizacijos („Jedinstvo“, LKP (SSKP)) Lietuvoje ir jų veikla.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – remiantis archyviniais ir publikuotais šaltiniais, moksline literatūra, išanalizuoti antisąjūdinių jėgų vykdytos taktikos ypatumus Lietuvoje atgimimo laikotarpiu. Siekiant įgyvendinti užsibrėžtą tikslą, būtina realizuoti šiuos uždavinius:

1. aptarti Vidurio ir Rytų Europoje antikomunistinių revoliucijų eigą bei tendencijas;
2. atskleisti LKP skilimo XX partijos suvažiavimo metu priežastis, eigą, pasekmes;
3. išanalizuoti, kokiomis taktinėmis priemonėmis buvo bandoma išlaikyti LKP (SSKP) politinį dominavimą valdžioje.
4. išanalizuoti Jedinstvo ir LKP (SSKP) mitingų eigą;
5. įvertinti antisąjūdinių jėgų platintą propagandą prieš Sąjūdį;

Darbo metodai. Analitinis – aprašomasis metodas – plačiai taikomas tarp istorikų, tiriant panašaus pobūdžio temas. Šis metodas suteikė galimybę kritiškai, objektyviai bei nešališkai

išanalizuoti surinktą istoriografinę medžiagą. Šis metodas padėjo kritiškai vertinti surinktą propagandinę informaciją apie Sąjūdžio ir Lietuvos Aukščiausios Tarybos ir jos narių darbą, atsiskiriant nuo Sovietų Sąjungos.

Istorinis – deskriptyvinis metodas – naudojamas, tiriant informaciją apie šiuo metu nebesamus įvykius bei procesus, o analizės pagrindimu išlieka – įvairūs išlikę oficialūs dokumentai. Šiuo metodu darbe bus analizuojama archyvinė medžiaga, susijusi su antisąjūdininkų vykdytos neigiamos veiklos Lietuvos atžvilgiu.

Lyginamasis metodas – juo išsiaiškinama, kas yra bendra ar skirtinga reiškiniuose, gretinant vieną ar įvairius reiškinius, skirtingose istorinio vystymosi pakopose⁵². Šiame darbe, naudojant pastarąjį metodą, bus palygintos LKP ir LKP (SSKP) partijų programos, požiūris į šalies tolimesnes vystymosi perspektyvas, uždavinius bei tikslus.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, keturios dalys ir išvados. Kiekviena atskira darbo dalis suskirstyta į mažesnius skyrius, pagal nagrinėjamo klausimo pobūdį ar norimą aptarti iškeltą problemą. Tokiai darbo struktūrai įtakos turėjo pasirinktos temos pobūdis bei specifika, o taip pat išskelti tikslai ir uždaviniai.

Pirmoje darbo dalyje aptariama teorinė dalis. Pirmiausia aptarta kokios istoriografinės tendencijos vyrauja dėl terminų „revoliucija“ „revoliucinis judėjimas“ „refoliucija“ naudojimo. Bandoma iškelti pagrindines priežastis dėl ko kilo judėjimai Vidurio ir Rytų Europoje, bei aptariami pagrindiniai kiekvienos šalies išsivadavimo žingsniai.

Antroje dalyje didžiausias dėmesys skirtas išanalizuoti, kokiomis taktinėmis priemonėmis LKP (SSKP) bandė išlikti valdančiąja partija Lietuvoje.

Trečioje dalyje išanalizuojama bendrų antisąjūdininkų jėgų veiklos mastai, per mitingus, piketus bei bandymu įvykdyti valdžios perversmą 1991 metais.

Ketvirtoje dalyje kiek galima objektyviau bandyta įžvelgti, kokios dezinformacinės priemonės buvo pasitelktos, diskredituojant Sąjūdžio ir jo pagrindinių aktyvistų veiklą Lietuvos labui.

⁵² Tidikis R., *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*, Vilnius, 2003, p. 409.

1. ANTISOVIETINĖS REVOLIUCIJOS VIDURIO IR RYTŲ EUROPOJE

1.1. Antikomunizmo samprata. Revoliucija ar refoliucija.

Antikomunizmo terminas pirmą kartą pavartotas XIX a. Europoje. Šio amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais kartu su K. Markso ir F. Engelso skleidžiamomis komunistinėmis idėjomis, pasirodė keletas straipsnių smerkiančių jų idėjas. Antikomunizmo teorijos pradininke laikoma pabėgėlė iš Rusijos Aleksandra Rachmanova. Savo parašytose knygose „*Gyvenimo simfonija*“ ir „*Naujųjų žmonių fabrikai*“ ji atskleidė rusiškojo komunizmo esmę: „<...>Rusijoje upeliais liejamą eksproprijuojamų klasių kraują, kitaip mąstančiųjų negu bolševikai žudymą šimtais, tūkstančiais ir net milijonais, jų turto nacionalizavimą, sunkiai suvokiamą normaliam žmogui barbarišką žiaurumą<...>“. Jos dėka viso pasaulio žiniasklaidoje buvo cituojami V. Lenino žodžiai, jog bolševikinėje valstybėje yra tik tas moralu, kas tinka bolševikų partijai⁵³. Šios autorės knygos neprarado aktualumo ir vėlesniais metais.

XX a. pirmojoje pusėje antikomunizmo idėjos plačiai buvo skleidžiamos Vokietijoje, po A. Hitlerio nacionalsocialistų partijos įkūrimo. 1936–1940 m. buvo pasirašyta keletas antikomunistinių sutarčių. Pavyzdžiui: sutartis tarp Vokietijos – Japonijos, numačiusi bendrus karo veiksmus prieš stalinistinę Sovietų Sąjungą. Vėliau prie antikominterno prisijungė Italija, Vengrija, Ispanija, Mandžukas (Japonijos sukurta maža valstybė Mandžiūrijoje), Suomija, Danija, Bulgarija, Rumunija, Kroatija, Slovakija⁵⁴. Vis dėlto antikomunizmo ideologijos skleidžiamos idėjos prigeso po Antrojo pasaulinio karo pabaigos, o komunistinė ideologija pakilo į neregėtas aukštumas, apimdama dalį Europos ir Azijos šalių.

Kaip teigia Ona Voverienė, iki šiol antikomunizmo ideologija dar nėra visiškai pilnai susiformavusi teorija. Nors pradžios šaknys glūdi XIX amžiuje, vis gi ši ideologija dar neturi vietos dabartinio mokslo pripažintoje klasifikacijoje.

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje antikomunizmo terminas traktuojamas, kaip: „*Antikomunizmas – ideologija ir politinis judėjimas, nukreiptas prieš komunizmo teoriją, praktinį komunizmą, komunistinius judėjimus ir organizacijas*“⁵⁵. Klaipėdos universitete dirbantis istorikas Vaidutis Laurėnas teigia, jog antikomunizmas yra komunizmo neigimas, pasitraukiant nuo jo

⁵³ Komunizmo ideologija ir jos realizavimo relikvai nepriklausomoje Lietuvoje, http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/11/10/istdab_01.html, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014 04 12].

⁵⁴ Voverienė O., *Antikomunizmas. Socialinė – politinė publicistika 1998-2008*, Vilnius, 2010, p. 18.

⁵⁵ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2001, p. 581.

principų ir veiklos tipų. Pastarasis labiau akcentuoja pasitraukimo, o ne sunaikinimo sąvoką⁵⁶. Vakarų istoriografijoje antikomunizmas labiau siejamas su komunizmo sunaikinimu, nepalikdamas vietos kiek ilgesniam pokomunizmo laikotarpiui. Net daugelis antikomunizmo idėjų šalininkų teigia, jog, 1989 m. prasidėjusios permainos Vidurio ir Rytų Europoje, antikomunizmą kildina iš 9-ojo dešimtmečio pabaigos situacijos, dažniausiai įvardindami jį, kaip vienareikšmio komunizmo žlugimo ir demokratijos įsigalėjimo trumpalaikį susidūrimą.

Istoriografijoje įvairiai apipavidalinami įvykiai, vykę Rytų ir Vidurio Europoje 1988–1990 m. Lenkų kilmės sociologas Petr Sztompka to meto įvykius įvardija, kaip revoliucijas, kurios priskirtinos svarbiausiems pasaulio istorijos įvykiams⁵⁷.

Huhg Trevor – Roper manymu, 1989 metų įvykiai buvo revoliucijos, kadangi vyko visuomenės nepasitenkinimo maištai, prieš kuriuos viena po kitos traukėsi komunistinės vyriausybės.

Prancūzų politologas Guy Normanas, skaitydamas pranešimą Pasauliniame leidėjų ir žurnalistų kongrese Atėnuose, antisovietinę revoliuciją prilygino Romos imperijos žlugimui, kurio padariniai sieks kelias žmonių kartas⁵⁸.

Vakarų istoriografijoje galima rasti ir kitų Vidurio ir Rytų Europoje vykusių revoliucijų vertinimų. Teigiama, jog XX a. pab. antikomunistinėms revoliucijoms nepavyko peržengti aiškios ribos, skiriančios komunizmą ir postkomunizmą. Revoliucinis „išėjimo iš komunizmo“ teiginys nuo pradžios buvo prieštaringas. Sovietinio bloko šalių visuomenės pasirinko „sugrįžimo į modernią Europą“ kelią. G. Therbon teigia, jog antikomunistinės revoliucijos neatitiko tradicinės revoliucijos sampratos, kurdamos ateitį šios revoliucijos neturėjo jokios utopinės ateities vizijos, dėl to jos vadintinos antirevoliucinėmis revoliucijomis, kurių pagrindas buvo grįžimas į normalią būklę⁵⁹.

Jürgenas Habermanas 1990-ųjų metų įvykius vadina postkomunizmo revoliucijomis. Kita vertus, jis įžvelgė ir jos trūkumus – naujų ir orientuotų į ateitį idėjų⁶⁰. Marius Povilas Šaulauskas apeliuoja į J. Habermaso mintis ir teigia, kad šiuos trūkumus kompensuoja vien pati idėja, tai

⁵⁶ Laurėnas V., Pokomunizmo įžvalgos aktualijos, kn: *Transformacija Rytų ir Vidurio Europoje: lūkesčiai ir tikrovė*, Klaipėda, 1996, p. 4.

⁵⁷ Sztompka P., Civilizational Incompetence: The trap of Post – Communist Societies., *Zeitschrift für Soziologie.*, Nr. 2(22), 1993, p. 85.

⁵⁸ Kuzmickas B., *Tautos tapatumo savimonė*, Vilnius, 2007, p. 118.

⁵⁹ Therbon G., „Foreword. Roads to Modernity: Revolutionary and Other“, Foran J., Lane D., Zivkovic A, *Revoluion in the Making of the Modern World. Social Identities, Globalization, and Modernity*, London and New York: Routledge, 2008, p. xv., http://books.google.lt/books?id=yE55AgAAQBAJ&pg=PR14&lpg=PR14&dq=foreword.+roads+to+modernity&source=bl&ots=2GxsaJYumy&sig=kL1qgl1c_ygn07z7ni7r1dwBnkI&hl=lt&sa=X&ei=hGNNU73xH6voywPKhoLgBg&ved=0CC4Q6AEwAA#v=onepage&q=foreword.%20roads%20to%20modernity&f=false, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014-02-18].

⁶⁰ Phipil R., Discourse, Democracy (and Socialism?) A reading of Habermas's between Facts and Norms, *Studies in Political Econimy*.

didelis noras grįžti prie senos tvarkos, noras grįžti į Europą⁶¹. Šią idėją galima, laikyti kaip radikalią antikomunizmo retoriką.

Kita vertus, neretai yra keliamas klausimas ar 1989–1991 metų politiniai įvykiai Vidurio ir Rytų Europoje bei buvusios Sovietų Sąjungos respublikose apskritai gali būti vadinami revoliucijomis?

Anot M. P. Šaulausko, revoliucijos sąvoka reiškia ne tik sparčią, bet ir esminę bendrabūvio kaitą, laiduojančią socialinį kismą (socialinio kismo kategorija žymi visų bendrabūvio (visuomeninio buvimo) struktūrą – socialinių grupių, elgesio taisyklių, vertybinių orientacijų, kultūrinių simbolių – kitimo procesą). M. P. Šaulausko teigimu, antisovietinės revoliucijos atitinka revoliucijoms būdingus elementus tik iš dalies. Antisovietinėse revoliucijose akivaizdžiai pažeista įprastinė iki šiol buvusių modernizacinio tipo revoliucijų logika, kur akcentuojama neišvengiamumo, masinės mobilizacijos ir kruvinos valdančiojo elito agonijos retorika. Antisovietinės revoliucijos atrodo lyg būtų apverstos aukštyn kojomis. Jos radosi ne apačioms spaudžiant viršūnes, o atvirksčiai – viršūnėms verčiant tas apačias jas spausti. Dėl to, antisovietines revoliucijas sukėlė ne nesulaikomos visuomeninio protesto bangos, o komunistinio partinio, vyriausybinių elito vidinės kovos⁶².

Viena vertus, reikia sutikti, su tuo, jog Vidurio ir Rytų Europoje įvykiai buvo ne tik analogijų neturintys pokyčiai, bet ir paradoksali revoliucija. Tokio masto permainų nenumatė nei Vakarų šalių politikai, nei sovietologijos teoretikai. Antisovietinių revoliucijų dėka, keičiantis santvarkai, prasidėjo ne kažkas naujo, kaip būdinga porevoliuciniu laikotarpiu, bet buvo atkuriamai tai, kas buvo iki sovietinės okupacijos. Kitaip tariant, įvyko tai, kas pagal sovietiška adaptuotą marksistinę istorijos sampratą negalėjo įvykti – ne socializmas nugalėjo kapitalizmą, bet iš „brandaus“ socializmo buvo pasukta į kapitalizmą⁶³.

Anglų politologas T. G. Ashas antisovietines revoliucijas pavadino „refoliucijomis“, kaip reformų ir revoliucijos kombinaciją, kadangi 1989–1991 metų įvykiai Vidurio ir Rytų Europoje turėjo revoliucijos reformos bruožų.

Refoliucijos keliu demokratizacija prasideda, kai liberali autoritarinio režimo valdančioji grupuotė įgyja persvarą prieš konservatyviają ir pradedama ieškoti kitų būdų, kaip pabaigti

⁶¹ Šaulauskas M. P., „Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos“, *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1992*, Vilnius, 2000, p. 19.

⁶² Ten pat, p. 10-14.

⁶³ Kuzmickas B., *Tautos tapatumo savimonė*, Vilnius, 2007, p. 118.

prasidėjusį konfliktą. Reformos atveju refoliucijoje būna liberalizacija, t. y., kai opozicijai leidžiama veikti legaliai, o ji ta laisve pasinaudoja mobilizuoti masinę paramą⁶⁴.

Vidurio ir Rytų Europoje šis refoliucijos tipas būdingas kelioms šalims: Lenkija, Lietuva, iš dalies Vengrija, nes čia matomi ryškūs reformos bruožai. Pasak Zenono Norkaus, klasikiniu pavidalu refoliucija vyko Lenkijoje, kur veikė stipri, pagrindyje veikianti politinė jėga, pajėgi mobilizuoti plačiąsias mases. Lietuvoje perėjimas į demokratiją apibūdinamas, kaip „suderėta revoliucija“, nors reformos bruožų (perėjimas iš esmės vyko taikiai ir politinėmis priemonėmis, o valstybės galios dėl ekonomikos modelio pasikeitimo ne padidėjo, bet sumažėjo) čia galima aptikti daugiau nei revoliucijos elementų. Visgi Sąjūdžio, kaip masinio judėjimo, gimimas ir veikla, staigus institucinės sąrangos pasikeitimas yra revoliucijos požymiai⁶⁵.

1.2. Antisovietinių revoliucijų priežastingumas

Vidurio ir Rytų Europos vaizdą pakeitusios „aksominės“ revoliucijos neabejotinai buvo ir iki šiol yra vienas mįslingiausių XX a. istorijos procesų. Vyraujant įvairioms versijoms, sunku iki šiol atskleisti tikrąsias priežastis ir varomąsias jėgas, kurios galėjo įtakoti antisovietines revoliucijas.

Pirmasis ir, ko gero, giliausiai įsitvirtinęs aiškinimas, dėl ko revoliucijų metų buvo laimėta, tai, jog patys komunistiniai režimai buvo absoliučiai supuvę, o visuomenė degė troškimu bei ryžtu išsivaduoti iš „vergijos jungo“⁶⁶. Sovietų Sąjunga, po Antrojo pasaulinio karo pasistačiusi „geležinę uždangą“ nuo Vakarų, tarsi sustojo laike, nėjo link pažangos. Gamybos produkcija beveik nepadidėjo – gamybos lygis, darbo našumas, techninis ir technologinis gamybos procesų lygis kiekvienais metais atsilikdavo nuo Vakarų.

Sukurta monopolinė sistema pakirto regionų, vietinių ūkio struktūrų ekonominių suinteresuotumą bei išeičių ieškojimą. Kita vertus, šalies biurokratų rengiami projektai, kurie būtų šalį išvedę iš ekonominių problemų, likdavo nuostolingi ir iki pabaigos neįgyvendinti.

Šaltojo karo metais Sovietų Sąjungoje apie 30–40% lėšų iš gaunamų pajamų buvo skiriama kariniam ginklavinimui. Tai – 4–5 kartus daugiau nei pačioje JAV⁶⁷.

⁶⁴ Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008, p. 435-436.

⁶⁵ Krupavičius A., Luošaitis A. *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Vilnius, 2004, p. 20.

⁶⁶ Radžvilas V., *Nepriklausomybės Tikrovės: ištakos ir pavidalai, Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Vilnius, 2013, Nr. 2 (4), p. 52.

⁶⁷ Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 626.

Antrąją priežastimi galima išskirti gilią ekonominę krizę. Paradoksalu, jog šalyje sukurta masinė kolūkių sistema, atrodo, turėjo šalies biudžetą sudaryti pelningą. Tačiau 8–9 dešimtmetyj SSRS iš Vakarų importuodavo tokias prekes, kaip maistiniai ir pašariniai javai, mėsa, cukrus⁶⁸. Tai buvo prekės reikalingos žmogui pragyventi.

Pasaulyje vykstanti mokslo ir technikos revoliucija nesiderino su komunistiniu valstybės monopoliu bei administraciniais komandiniais ekonomikos valdymo, ūkininkavimo metodais. Tokia padėtis smukdė pačius žmones. Darbuotojus demoralizavo visiškas konkurencijos nebuvimas, darbo jėgos stygius dėl nenatūralaus darbo vietų didinimo, atlyginimų lygiava ir gamybos tempų forsavimas priklausomai nuo nurodymų „iš viršaus“⁶⁹. Trūko atsakomybės, plito girtuokliavimas, tinginiavimas, nesąžiningumas.

Komunizmo krizė lėtai, tačiau nepaliaujamai, brendo, aprėpdama visas politinio, socialinio, ekonominio gyvenimo sritis. Sistema, kaip parodė to meto įvykiai, buvo nepajėgi atsispirti. Prie to paties prisidėjo skolos užsieniui dėl kritusios naftos kainos. 1986 m. Sovietų Sąjungos skolos siekė apie 30,7 mlrd., iki 1989 m. – 54 mlrd. JAV dolerių⁷⁰.

Trečioji priežastis – kylantis visuomenės nepasitenkinimas. Sovietų Sąjungos vadovai, kaip Jurijus Andropovas, Konstantinas Černenka, nesugebėjo šalies išvesti į „šviesesnę rytų“⁷⁰. Prieita prie to, jog visas Vidurio ir Rytų socialistinis blokas atsidūrė didelėje ekonominėje krizėje. Visiškai aišku, jog tokia padėtis Vidurio ir Rytų Europos šalyse gyvenančius žmones netenkino. Jau nuo pat 1956 metų sovietiniame bloke priklausiusių šalių pilietinės visuomenės viduje buvo gvildenamos mintys apie Nepriklausomas valstybes. Kita vertus, sustiprinta sovietinė nomenklatūra okupuotoje Europoje, ir iki Michailo Gorbačiovo atėjimo į valdžią Nepriklausomybės idėjos perėjo į pagrindį.

1985 m. balandžio mėnesį naujuoju Sovietų Sąjungos vadovu tapęs M. Gorbačiovas pasuko kita politikos linkme, imdamas pavyzdžius iš Vakarų, jis ėmėsi demokratinių reformų. Praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų po Sovietų Sąjungos griūties, kalbama, jog tuo metu komunistų partija išsirinko geriausią naująjį vadovą, turintį administracinės patirties, galėjusį įdiegti nemažai naujovių. Maža to, teigiama, jog M. Gorbačiovas pasižymėjo išskirtine savybe: jis buvo pasirengęs paaukoti idealus tam, kad pasiektų tikslų.

Naujas politikos kursas vadinosi pertvarka (*rus. neperstrojka*). Jau 1986 m. SSKP XXVII suvažiavime buvo patikslinta naujoji partijos programa, kur buvo išskelti nauji socializmo tobulinimo uždaviniai. Prabilta apie būtinumą reformuoti politinę sistemą. Tuo pačiu generalinis

⁶⁸ Bauža Č., Satkauskas P., *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius, 2002, p. 110.

⁶⁹ Ten pat, p. 111.

⁷⁰ Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 630.

sektorius, vykdydamas naują politiką, pradėjo į partiją ir vyriausybę įtraukinėti naujus žmones⁷¹. Kita vertus, nei pats M. Gorbačiovas, nei jo bendražygiai nepajėgė išvelgti visuomenės, kurioje gyveno, problemų sudėtingumo. Ekonomikos reformos, kurioms mažiausiai priešinosi konservatoriai partijos vadovybėje, pradėtos atsainiai, pagal tradicinį komandinės administracinės ekonomikos modelį. Kadangi imliausi ekonomikos sektoriai buvo susiję su kariniu pramoniniu kompleksu, siekta užtikrinti jų efektyvumą tradiciniu būdu – stiprinant valstybės kontrolę⁷². Tačiau daugelyje pramonės sričių planinė centralizuota ekonomika nepasidavė pertvarkai. Dalinės reformos, nukreiptos stiprinti įmonių administravimą ir didinti pelną, tik pagilino ekonomikos deformacijas ir sukėlė biurokratijos nepasitenkinimą. Todėl buvo prieita prie išvados, jog rezultatai bus pasiekti tik tuomet, kai bus prieita prie viešumo. Buvo būtina pagaliau sakyti tiesą, atverti kelią kritiniam mąstymui, analizuojant procesus vykstančius visuomenėje ir ekonomikoje⁷³. Tokia M. Gorbačiovo taktika nuo pat pradžių sulaukė teigiamų rezultatų. Sukurdamas realią viešą sferą atviriems debatams apie socialistinio bloko vidines problemas, generalinis sekretorius vertė kitas šalis sekti jo pavyzdžiu.

M. Gorbačiovo politinės reformos buvo tiesiogiai susijusios su daliniu visuomenės gyvenimo demokratizavimu: viešumu, kritikos ir žodžio laisve. Jis grąžino iš tremties žymųjį mokslininką ir disidentą A. Sacharovą⁷⁴, ėmėsi reorganizuoti pačią biurokratinę sistemą. Generalinis sekretorius parengė valdžios struktūrų reorganizacijos planą, kuris numatė nepriklausomos valstybinės įstatymų leidimo institucijos įtvirtinimą. Pagal naująją sovietinio valdymo struktūrą atsirado Liaudies deputatų suvažiavimas ir Aukščiausioji Taryba. Ši schema buvo sukurta, kad apsaugotų M. Gorbačiovą nuo partijos konservatorių spaudimo. Jau 1988 m. jis sutelkė savo rankose didelę valdžią, užimdamas vienu metu ir SSKP generalinio sekretoriaus ir Aukščiausios Tarybos pirmininko postus. Pagaliau pasikeitė Aukščiausiosios Tarybos veiklos pobūdis. Ji, nors buvo kontroliuojama komunistų, tačiau pradėjo vykdyti atitinkamas parlamento funkcijas įstatymų leidybos srityje⁷⁵. Verta pažymėti, jog pačią komunistų partiją iš vidaus suskaldė Sovietų Sąjungos konstitucijos šeštojo straipsnio pakeitimas, kuris laidavo komunistų partijos valdžios monopolį.

M. Gorbačiovo politiką rėmė didelė dalis inteligentijos, bet maža dalis partinių reformatorių. Vadinamoji „*Perestroika*“ daugiau buvo jaučiama tik pačioje Maskvoje, kur telkėsi SSKP centras, bet labai mažai reikėsi SSRS periferijose.

⁷¹ Senn A. E., *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius, 1997, p. 3.

⁷² Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945 – 1992*, Vilnius, 1995, p. 518.

⁷³ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2000, p. 114.

⁷⁴ Bauža Č., Satkauskas P., *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius, 2002, p. 113.

⁷⁵ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2000, p. 115.

Dar vienas svarbus M. Gorbačiovo žingsnis – tai požiūrio į Vakarų pakeitimas. Jau nuo Vladimiro Lenino laikų į Vakarų buvo žiūrima, kaip į kapitalistinį priešą. M. Gorbačiovas pasiūlė nuostatą, jog reikia atsisakyti Europos dalijimo į priešiškus blokus. Jo aukščiausi susitikimai su Vakarų vadovais, naujos nusiginklavimo iniciatyvos rodė, jog Sovietų Sąjunga keičia požiūrį. Dėl to M. Gorbačiovas Maskvoje greitai prarado populiarumą, o Vidurio Europoje prasidėjo vadinamoji „Gorbio manija“. Daugelio užsienio vizitų metu jį pasitikdavo su dideliais aplodismentais.

Vidurio ir Rytų Europos šalims nauja politika suteikė nemažai vilčių, jog gali atsirasti galimybės turėti savo suverenias galias. 1988 m. gruodžio 7 d. Jungtinėse Tautose sakytoje kalboje M. Gorbačiovas pabrėžė, kad „pasirinkimo laisvė yra universalus principas. Jam neturėtų būti daroma išimčių“. Tai leido suprasti, kad socialistiniam blokui yra suteikiamas laisvas pasirinkimas, kuriuo keliu eiti.

1.3. Antisovietinis judėjimas Vidurio Europoje

Po Antrojo pasaulinio karo daugelis Vidurio ir Rytų Europos valstybių iš vienos okupacijos pateko tiesiai į kitą. Kai kurios jų buvo tiesiogiai inkorporuotos į SSRS sudėtį, kitos paverstos satelitinėmis valstybėmis, kurių vyriausybės tapo priklausomos nuo Maskvos. Lenkija pateko į pastarųjų tarpą. Ne visi norėjo paklusti naujajai valdžiai ir jos primestam gyvenimo būdui, todėl per visą komunistinės Lenkijos gyvavimą vyko pasipriešinimas, nukreiptas prieš esamą santvarką.

Pirmieji bruzdėjimai prasidėjo 1956 m., kadangi ekonominės ir socialinės stalinizmo pasekmės buvo sukėlusios nepakenčiamą įtampą visuose visuomenės sluoksniuose ir, kai politinė kontrolė šiek tiek susilpnėjo, pradėta atvirai kalbėti apie komunistinio režimo trūkumus⁷⁶. Maišto dvasia užsikrėtė ir lenkų partijos vadovybė: ji atvirai parodė nepaklusnumą, atsisakydama pakartotinai išrinkti į Politinį biurą Maskvos atsiųstą Lenkijos gynybos ministrą, sovietų maršalą Konstantiną Rokosovskį.

Judėjime prieš komunistinę santvarką daug pasitaravo studentai, Lenkijoje likusi inteligentija. Stojęs kovos už laisvę priešakyje, didžiulį populiarumą įgijo studentų laikraštis „*Po prostu*“⁷⁷. Varšuvos bei kitų Lenkijos miestų gatvėse vyko masiniai mitingai ir demonstracijos.

Pirmasis lūžis, priešinantį stalinizacijai, įvyko Poznanėje 1956 m. birželio 28 d. Neramumus Poznanėje sukėlė Katalikų bažnyčios ir inteligentijos persekiojimai bei auganti

⁷⁶Pušinskytė L., Politinės padėties įtaka pasipriešinimo judėjimų kaitai Lenkijoje 1956–1983 metais, *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*, t. 7, 2008, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1822-7309.V_7.PG_104-117/DS.002.0.01.ARTIC, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 11].

⁷⁷Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945-1992*, Vilnius, 1995, p.298.

valstybės kontrolė ekonomikoje. Masiškai Poznanės darbininkai išėjo į gatves, reikalavo duonos, laisvės ir religijos laisvės. Komunistų valdžia vangiai reagavo į darbininkų keliamus reikalavimus, o įtampa tarp žmonių vis labiau didėjo⁷⁸.

Dėl vietinės valdžios aplaidumo judėjimas tapo ginkluotu pasipriešinimu prieš komunistinį režimą. Įvykiai Poznanėje turėjo didelės įtakos. Komunistai vis garsiau pradėjo kalbėti apie būtinas permainas partijos vadovybėje, nesutiko su esama šalies valdymo sistema. Buvo siekiama ženkliai sumažinti priklausomybę nuo Kremliaus. Tokių „patriotų“ lyderiu tapo Vladislavas Gomulka. 1956 m. spalio 22 dieną V. Gomulka tapo komunistų partijos (vadinosi Lenkijos jungtinė darbininkų partija) pirmuoju sekretoriumi. Lenkų tauta patikėjo, kad V. Gomulka norės ir sugebės grąžinti Lenkijai suverenitetą, o gal net ir demokratiją. Vadovavimo pradžioje iš kalėjimų buvo paleisti politiniai kaliniai, beveik likviduota cenzūra, gamyklose bandyta valdžią atiduoti į darbininkų rankas, reikalauta sumažinti sovietų armijos korpusą, atmestos varžančios dogmos literatūroje bei mene, toleruojamas tikybos dėstymas.

Septintajame dešimtmetyje ekonominė padėtis Lenkijoje nepalaujamai blogėjo. Vyriausybė gyvavo, nes palaikė žemas svarbiausių maisto produktų kainas. Kita vertus, besitęsiantis visiškas režimo nerangumas sukėlė 1970 m. gruodžio krizę⁷⁹. Vyriausybėje buvo nutarta, jog dėl nesibaigiančių žemės ūkio nesėkmių reikia pakelti maisto produktų kainas. 1970 m. gruodžio mėnesį, paskelbus apie mėsos kainų padidinimą 36%, prasidėjo masinės demonstracijos ir streikai. Streikai organizavosi į demonstracijas ir susirėmimus su milicija⁸⁰. Tuo pačiu buvo duotas leidimas prieš protestuotojus naudoti ginklus. Streikuotojai reikalavo atšaukti kainų pakėlimą, leisti kurti nepriklausomas profsajungas, padidinti darbo užmokestį, paleisti suimtuosius. Slopinant neramumus milicijai ir kariuomenei buvo leista šaudyti į protestuotojus, ir prieš darbininkus buvo pasiūsta net 27 tūkst. kareivių⁸¹.

Dėl gruodžio įvykių pasikeitė Lenkijos valstybinė ir partinė vadovybė. Lenkijos jungtinės darbininkų partijos vadovu vietoj V. Gomulkos tapo Edvardas Gerekas, kuris pasirinko susitaikymo su darbininkais taktiką ir žadėjo naują politiką.

Gruodžio ir sausio įvykiai protestuotojams suteikė patirties, kuri buvo ypač vertinga vėlesniam pasipriešinimui. 1970 m. įvykiai turėjo reikšmės ir 1980 m. masiniams protestams, kurie savo ruožtu nuvedė į režimo žlugimą 1989 m. Šalies viduje stiprėjant opozicijai, Katalikų bažnyčia kvietė vadovybę ginti darbininkų interesus bei burtis į įvairias profsajungas, intelektualų grupes.

⁷⁸ Norman D., *Dievo žaislas: Lenkijos istorija*, t. 2, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 114.

⁷⁹ Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945-1992*. Vilnius, 1995, p. 230.

⁸⁰ *Ten pat.*, 232.

⁸¹ Wandycz P., *Laisvės kaina: Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius, 2001, p. 266.

1980 m. atsirado dirva dar vienai didelei valdančiųjų ir valdinių priešpriešai. Vyriausybei vėl pamėginus didinti kainas, kilo aštri krizė⁸².

„Solidarumo“ profesinė sąjunga išaugo iš ganėtinai mažos grupės ryžtingų Gdansko laivų statyklos streikininkų 1980 m. rugpjūtį. Prie „Solidarumo“ prisijungė žymiausi Lenkijos intelektualai, rašytojai, teatralai, aukštųjų mokyklų profesoriai, studentai, jau nekalbant apie Katalikų bažnyčią, kuri buvo pagrindinis lenkų tautos pasipriešinimo komunistinei sistemai variklis. Nors šių aktyvistų tinklas vis dar buvo nedidelis ir atsitiktinis, jie susilaukė masinio pritarimo būtent dėl nepasitenkinimo komunistų valdžia⁸³. Pastaroji buvo priversta pasirašyti oficialų susitarimą su streikininkais, kuriems vadovavo Lechas Valensa. Remiantis šiuo dokumentu, buvo pripažinta darbininkų profesinė sąjunga, jų teisė streikuoti, pažadėta sušvelninti cenzūrą, padidinti atlyginimus, kiekvieną sekmadienį per valstybinį radiją ir televiziją transliuoti mišias, taip pat paleisti politinius kalinius.

„Solidarumas“ 1980 metais susikūrė, kaip profesinių sąjungų judėjimas, organizavęs Lenkijoje streikų bangą, tačiau, po metų šalyje paskelbus karo stovį, buvo priverstas pasitraukti į pogrindį. Šios derybos atvėrė duris 1989 m. birželį surengtiems pusiau demokratiškiems rinkimams, kuriuose L. Valensos vadovaujamas „Solidarumas“ sugriovė komunistinio režimo valdžios monopoliją ir pateko į šalies parlamentą⁸⁴. Neįstengiantys suformuoti vyriausybės komunistai perleido iniciatyvą T. Mazowieckiui, prašydami skirti ministrų postus keliems partijos atstovams.

Vengrijoje demokratiniai judėjimai prasidėjo ankščiau. Josifas Stalinas, nušalinęs Ministrų Tarybos pirmininką Matiją Rakoši, naujuoju paskyrė Imrę Nadį. 1954 metų sausio mėnesį parlamente programinėje kalboje jis pirmą kartą užsiminė apie demokratinius principus ir būtinybę iš esmės atnaujinti visuomenę⁸⁵. Nepaisant to, M. Rakošis vis dėlto buvo paliktas vadovauti komunistų partijai. Be atsargių bandymų įgyvendinti kai kurias reformas, pavyzdžiui, sumažinti ekonomikoje vyraujančius prieštaravimus, nutraukti prievartinę kolektyvizaciją, I. Nadis⁸⁶ ėmėsi priemonių mažinti teroro aparatą. Jis panaikino koncentracijas stovyklas ir paskelbė visuotinę amnestiją. Tačiau su paleistaisiais ir toliau buvo elgiamasi kaip su priešais, jie negavo jokių kompensacijų.

⁸² Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945-1992*, Vilnius, 1995, p. 235.

⁸³ Davies N., *Europa. Istorija*, Vilnius, 2002, p. 1100.

⁸⁴ Pušinskytė L., Politinės padėties įtaka pasipriešinimo judėjimų kaitai Lenkijoje 1956 – 1983 metais, *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*, t. 7, 2008, http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1822-7309.V_7.PG_104-117/DS.002.0.01.ARTIC, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 11].

⁸⁵ Vengrijos krizė 1956 m. spalio 23 dieną, <http://metskaitlius.blogspot.com/2010/10/vengrijos-krize-1956-spalio-23-diena.html>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2013 12 15].

⁸⁶ 1956: The Hungarian Revolution <http://libcom.org/history/1956-the-hungarian-revolution>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2013-12-15].

Numalšinus Berlyne bei Lenkijoje įvykusius sukilimus, laisvės troškimas prasiveržė nauja didele jėga Vengrijos sostinėje Budapešte. Iš pradžių tai buvo tik taiki demonstracija, kurioje dalyvavo šimtai tūkstančių laisvės euforiją išgyvenusių žmonių. Kita vertus, Vengrijos sukilimo istoriografijoje pažymima, jog pirmuoju iš tikrųjų revoliuciniu žingsniu laikytinas Segedo universiteto studentų 1956 m. spalio 16 d. sušauktas posėdis, kurio metu jie įsteigė nuo partijos nepriklausomą organizaciją, pavadintą Vengrijos universitetų bei aukštesniųjų mokyklų studentų sąjungą (MEFESZ)⁸⁷. Sąjungos nariai suformulavo savus reikalavimus, tarp kurių minimas ir sovietų dalinių atšaukimas bei Vengrijos nepriklausomybės atkūrimas.

Sovietų ambasadoriui Jurijui Andropovui paskelbus apie rimtą padėtį, N.Chruščiovas davė nurodymą įsikišti sovietų ginkluotoms pajėgoms. Atstatyti tvarką buvo pavesta miestų karinių bazių ypatingiesiems kariniams korpusams⁸⁸. N.Chruščiovo nurodymu ir kiti sovietų kariuomenės daliniai pajudėjo Vengrijos link. I. Nadžio revoliucionieriai neatlaikė ir pasidavė. Nuo to laiko į Vengrijos Vyriausybės vadovo kėdę ilgam atsisėdo sovietų statytinis J. Kadaras.

Istoriografijoje J. Kadaras valdymas⁸⁹ nėra neigiamai vertinamas. Galima pasakyti, jog jo reformų metu padidėjo našumas, išsiplėtė užsienio prekyba tiek su Rytai, tiek su Vakarais. Ankstesnės planavimo sistemos bemaž atsisakyta, įmonės pradėta vertinti pagal jų rentabilumą, o administracijos ir darbininkų atlyginimai susieti su darbo našumu. Ilgainiui Vengrijoje atsirado kažkas panašaus į rinką, o žemės ūkio ir pramonės darbininkai galėjo patys rinkti savo vadovus. Visa tai padėjo sukurti viduriniąją klasę, nors ji ir nebuvo įvardinta. Miestų parduotuvėse buvo daugiau prekių, o gatvėse – daugiau nuosavų automobilių negu kitose Rytų Europos sostinėse. Istoriografijoje teigiama, kad šių reformų pagalba Vengrija nuėjo toliau už kitas Vidurio Rytų Europos komunistines šalis, išskyrus Jugoslaviją. Todėl tai gąsdino konservatyvius kaimynus, ypač Sovietų Sąjungą, kuri baiminosi, kad sėkmingos ekonominės reformos galiausiai paskatins didesnės politinės laisvės reikalavimus.

XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje J. Kadaras stiliaus reformuojamasis socializmas pateko į gilią krizę, ypač ekonomikos sektorius. Po J. Kadaras naujuoju komunistų partijos lyderiu tapęs Karolis Groszas ėmėsi įgyvendinti „reguliuojamos rinkos“ ir „socialinio pliuralizmo“ idėjas. Jis jau anksčiau buvo numatęs artėjančią valdymo krizę ir suprato, jog šaliai reikalingi pokyčiai. Didesnį palaikymą partijos viduje turėjo naujos politinės tvarkos šalininkai. Jie ėmėsi demokratizuoti politinę valstybes tvarką: buvo priimtas vakarietiškas asociacijų ir parlamento įstatymas, prastumtas

⁸⁷ Kahler F., 1956 metų revoliucija Vengrijoje, *XXI amžiaus horizontai*, 2006, Nr. 19 (135), <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/20061115/2-1.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 15].

⁸⁸ 1956: The Hungarian Revolution <http://libcom.org/history/1956-the-hungarian-revolution>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 15].

⁸⁹ Gough R., *A Good Comrade: Janus Kadar, Communism and Hungary*. New York, 2006, p. 185-195.

įstatymas dėl daugiapartinės rinkimų sistemos. Tuo pat metu buvo perinterpretuoti ir 1956-ųjų metų įvykiai. Jie imti vadinti „nacionaliniu sukilimu“, o ne „kontrrevoliucija“⁹⁰. Pogrindinės demokratijos siekiančių grupelių savo jėgas suvienijo 1989 metų kovą. Tą mėnesį šalyje buvo švenčiama nacionalinė šventė. Pirmą kartą opozicijos surengtame legaliaame minėjime dalyvavo daugybė žmonių.

Nuo birželio mėnesio opozicija kartu su valdančia partija ir kitomis organizacijomis lygiomis teisėmis dalyvavo, priimant sprendimus dėl Konstitucijos pataisų. Pilna konstitucinės tvarkos revizija įvyko dar senajame Parlamente 1989 metų spalį – lapkritį, o konstitucijos pataisos įsigaliojo 1989 spalio 23 dieną⁹¹. Tada buvęs Komunistų partijos Centro komiteto sekretorius ir laikinasis šalies prezidentas Matyas Szuros paskelbė Vengrijos Respubliką. Taip „Vengrijos liaudies respublika“ liovėsi egzistavusi.

„Pasikeitimus iš vidaus“ Vengrijoje būtų galima paaiškinti tuo, jog jėgos panaudojimas, norint užslopinti pokyčius, taip kaip įvyko 1956-iaisiais, 1989 metais buvo nerealus. Valdančiųjų nepalaikė Maskva, o jie bijojo neprognozuojamų įvykių ir netgi pilietinio karo. Antra, pertvarkos šalininkai matė kur link suka įvykiai ir tikėjosi išlaikyti savo įtaką pasikeitusiomis aplinkybėmis. Kai kuriems iš jų tai pavyko ir pavyksta iki šios dienos.

Nuo 1988 m. rugpjūčio Čekoslovakijoje pradėjo viešai reikštis antisovietinis judėjimas, kurio lyderiu tapo Vaclavas Havelas. Tada iškelta idėja suvienyti visuomenę bei politiškai restruktūrizuoti valstybę. Prie streikų prisijungė universitetų studentai ir inteligentija: įvairių miestų teatrų atstovai, menininkų ir literatų asociacijos. Antai apie 500 slovakų menininkų, mokslininkų, susitikę Meno forume Bratislavoje, suformavo Visuomenės prieš prievartą organizaciją, kuri tapo antra vadovaujančia jėga opozicijai Slovakijoje⁹². Prahos teatre visuomenės veikėjai kartu su V. Havelu įkūrė Piliečių forumą. Jo paskirtis – vykdyti masiško populiarumo judėjimą dėl reformų⁹³. Piliečių forumas reikalavo, jog atsistatydintų vyriausybė bei konstitucijoje būtų panaikintas komunistų partijos „valdančiosios pozicijos“ statusas. Komunistinio jaunimo organizacija atsiribojo nuo partijos vadovybės, tą patį padarė ir nedidelės „bloko“ partijos, nuo 1948 m. turėjusios leidimą egzistuoti, bet niekada anksčiau nevaidinusios aktyvaus politinio vaidmens.

1989 m. lapkričio mėn. 24 d. vakare oficialiai pranešta apie vyriausybės atsistatydinimą. Po derybų su opozicija – Piliečių forumu ir Visuomene prieš prievartą – gruodžio 10 d. sudaryta naujas ministrų kabinetas, į kurį įėjo 11 opozicijos atstovų bei 10 komunistų. Keletą dienų buvo

⁹⁰ Andreas Schmidt-Schweizer. Transformacija iš vidaus, <http://archyvas.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F101640> [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 16]

⁹¹ Ten pat, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 16].

⁹² Blazek J. *Break up of Czechoslovakia: roots, 1989, and consequences*, p.145-147.

http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/0000_0073/00000040.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 16]

⁹³ Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945–1992*, Vilnius, 1995, p. 543

neaišku, kas pakeis atsistatydinusį prezidentą Gustavą Husaką. Tačiau galiausiai rinkimus laimėjo dramaturgas, opozicijos lyderis V. Havelas – vienas iškiliausių „Chartijos 77“ veikėjų⁹⁴.

Komunistų partijos vadovai taip pat užsikrėtė tautos nuotaikomis ir, sekdami Varšuvos, Budapešto bei Rytų Berlyno pavyzdžiu, atsisakė valdžios. Jie buvo tiek patyrę nesėkmių ir taip praradę pasitikėjimą savimi, kad senas posakis „valdančiosios klasės niekada savo noru neatiduoda valdžios“ atrodė nebetekęs galios.

Antisovietiniai judėjimai Lenkijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje atliko lemiamą vaidmenį, išsilaisvinant dar vienai šaliai iš komunistinio režimo. VDR politinė ir ekonominė padėtis skyrėsi nuo anksčiau aptartų šalių. Čia buvo itin sugriežtintas sovietinis režimas. Vis dėlto dėl *Ostpolitik* sėkmės VDR ir VFR pradėjo bendradarbiauti ekonomiškai, o abiejų šalių politikai puoselėjo viltis dėl vieningos šalies⁹⁵.

Antisovietinio judėjimo pradžia Rytų Vokietijoje istoriografijoje laikoma 1989 m. gegužės mėnuo. Tada didelį visuomenės nepasitenkinimą sukėlė vykę VDR savivaldybių rinkimai, kurių rezultatų suklastojimas buvo oficialiai paviešintas. Dėl to visoje šalyje kilo masiniai mitingai. Po Vengrijos išsivadavimo iš Sovietų Sąjungos įtakos čia atidaryta siena, skyrusi Rytus nuo Vakarų. Tuo pasinaudoję VDR gyventojai masiškai pradėjo plūsti į laisvąjį pasaulį⁹⁶.

VDR įsisteigė dvi pagrindinės organizacijos, kovojusios už Vokietijos susivienijimą. Rytų Berlyne įsikūrė Naujasis forumas ir Demokratija dabar. Abi šios grupės reikalavo demokratinės pertvarkos šalyje. Pagrindinėmis jų kovos formomis tapo mitingai bei piketai prieš nomenklatūrinę valdžią. Organizuoti dar didesnius mitingus paskatino ir tai, jog Čekoslovakijoje atidaryta siena su Vakarais. Į VFR vokiečiai bėgo ir iš VDR. Antai per vieną dieną iš Rytų Berlyno pabėgo daugiau nei 30.000 vokiečių. Tad situacija Rytų Vokietijoje tapo nebekontroliuojama net ir naujai suformuotos Egono Krenzo vyriausybės. Galiausiai sukilę vokiečiai nugriovė Berlyno sieną. Šis aktas laikomas šaltojo karo pabaigos simboliu bei dviejų vokiečių valstybių susijungimo preliudija.

1.4. Antisovietinis judėjimas Sovietų Sąjungoje

Sovietų Sąjungai priklausiusios taip vadintos Pabaltijo respublikos išsiskyrė keliais aspektais. Pirmiausia, Lietuva, Latvija, Estija buvo geografiškai ir geopolitiškai buvo išsidėsčiusios arčiausiai Vakarų. Estija nebuvo nutraukusi ryšių su Skandinavijos šalimis, o nuo 8-ojo dešimtmečio galėjo matyti Suomijos televiziją. Lietuvius su kaimynine Lenkija kadaise siejo

⁹⁴Ten pat, p. 544.

⁹⁵Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 646.

⁹⁶Geyer M. *The Power of intellectuals in Contemporary Germany*, Chicago, 2001, p. 251.

istoriniai saitai. Jie matė, jog ir lenkai, priklausantys tam pačiam sovietiniam blokui, gyvena geriau. Antras aspektas, kuris išskyrė okupuotas Baltijos šalis, buvo tas, jog lietuviai, latviai, estai Sovietų Sąjungoje gyveno labiau pasiturinčiai, lyginant su kitų sovietinių respublikų gyventojais. Be to, šios trys tautos tarpukariu turėjo savo valstybes, kurias 1940 m. okupavo bei aneksavo sovietai.

1.4.1. Tautinio atgimimo sąjūdžiai Baltijos kraštuose

Michailo Gorbačiovo vykdoma reformų politika suteikė galimybę Baltijos šalims atsiskirti ir atkurti savo suverenitetą. Lietuvoje viešo antisovietinio judėjimo pradžia galima laikyti 1987 m. rugpjūčio 23 d., kuomet organizuotas Vilniuje mitingas Molotovo – Ribentropo pakto metinėms paminėti. KGB ideologinis skyrius, reaguodamas į šį įvykį, pradėjo propagandinę agitaciją, kuri baigėsi tik 1991 metais. 1987–1988 m. Lietuvoje būrėsi intelektualų grupelės, kurios diskutavo ekologijos, istorijos, kultūros klausimais. 1987 m. kovo mėnesį studentai, norėdami nuo sunaikinimo išsaugoti Vilniaus senamiesčio paminklus, įsteigė „Talkos“ klubą⁹⁷. Tais pačiais metais, gegužę atsirado „Žemyna“⁹⁸, kur diskutuota įvairiomis ekologinėmis temomis.

1988 m. pavasarį sujudo ir Lietuvos inteligentija. Ji suprato, jog vietos sovietinė valdžia nesugebės išbristi iš nomenklatūrinio biurokratizmo liūno. Pati inteligentija ėmėsi iniciatyvos. LPS susikūrimą skatino ir ta aplinkybė, kad Estijoje buvo įkurtas Liaudies frontas – neformalus judėjimas reformoms vykdyti. Todėl birželio 3 d. Vilniuje Lietuvos Mokslų akademijos salėje išrinkta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) iniciatyvinė grupė.⁹⁹

LPS tapo savaveiksmiu nepriklausomu judėjimu visuomenės atsinaujinimui vykdyti, socialinei pažangai spartinti. Kadangi LKP ir KGB tikėjosi LPS kontroliuoti, tai netrukdė jo įkūrimui. Šis pavadinimas pasirinktas neatsitiktinai. Sąjūdis asocijavosi su XIX a. tautinio atgimimo sąjūdžiu. Vilniaus pavyzdžiu visoje Lietuvoje kūrėsi iniciatyvinės grupės: Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Alytuje, Marijampolėje, Palangoje, Raseiniuose, Trakuose, Rokiškyje, Zarasuose, Druskininkuose, Skuode, Šilutėje, Varėnoje ir kitur.

Sąjūdis iš karto iškelė lietuvių tautos teisių atkūrimo reikalavimus: demokratijos, ekonominio savarankiškumo, suvereniteto, Nepriklausomybės. Kadangi Sąjūdis vienijo visas demokratines jėgas ir propagavo tautinio atgimimo idėjas, tai jis tapo populiariausia ir įtakingiausia politine jėga Lietuvoje.

⁹⁷ Senn. A., Diskusijų prasiveržimas, *Bundanti Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 25

⁹⁸ Ten pat, p. 25.

⁹⁹ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008, p. 32.

Sąjūdis prieš Komunistų partijos valdžią kovojo tik teisiniais metodais – dažniausiai remdamasis logika, veikiančiais įstatymais, masinėmis informavimo priemonėmis bei oficialiomis valdžios struktūromis. Sąjūdininkai reikalavo įgyvendinti Lietuvos SSR konstitucijos deklaruojamas nuostatas, demaskavo komunistinės sistemos antidemokratiškumą, įrodinėjo, kad Lietuva turi teisę tvarkytis savarankiškai.

Plačiausiai žinomos Sąjūdžio politinės akcijos – mitingai. Jie kilo iš būtinybės pranešti visuomenei apie judėjimo atsiradimą bei skleisti idėjas. Mitingams organizuoti buvo sudaryta asmenų grupė, kurie rūpinosi techniniais rengimo klausimais.

Žinomiausia politinė akcija surengta 1989 m. rugpjūčio mėn. 23 d. – „Baltijos kelias“. Jos metu gyva žmonių grandinė nusidriekė nuo Vilniaus per Rygą iki Talino. Ši akcija įrodė, kad trijų buvusių valstybių nepriklausomybės atkūrimo siekia nebe vien tautiniai judėjimai, bet visos minėtos tautos.¹⁰⁰

Vienas iš paskutiniųjų Sąjūdžio žingsnių buvo pasirengimas rinkimams į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą. Savarankiškoji LKP ir LPS buvo pagrindinės jėgos tarpusavio politinėse varžybose, kuriose sprendėsi Lietuvos ateities klausimas. Rinkimų kampanijos metu tarp sąjūdininkų ir komunistų nebuvo atviros konfrontacijos dėl būsimo Lietuvos valstybingumo, tuo labiau dėl radikalaus esamos socialinės – ekonominės sistemos pakeitimo. Tiek LPS, tiek LKP pasisakė už įvairias nuosavybės formas, laisvą rinką, bet nieko nekalbėjo apie Lietuvoje turėtos nuosavybės atkūrimą. Skyrėsi tik pertvarkymų sparta ir stilius, tai buvo esminis varžovių skirtumas.¹⁰¹

Sąjūdis iki rinkimų suformulavo pagrindinius Nepriklausomybės atkūrimo procedūrų principus, nepriklausomybės gynimo, tautos susivienijimo, tautinių mažumų sutelkimo idėjas, tuo tarpu komunistai tokių konstruktyvių idėjų sistemos neturėjo, tačiau neoponavo ir Sąjūdžiui.

1990 m. vasario pabaigoje – kovo pradžioje dviem turais vykusiuose Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimuose daugiau kaip 80% vietų iškovojo Sąjūdžio iškelti kandidatai, likusias – atsiskyrusios nuo SSKP Lietuvos komunistų partijos (savarankiškos) ir lenkų tautinės mažumos atstovai¹⁰². Po ilgos pertraukos lietuviai demokratiškai išrinko savo parlamentą. Rinkimai parodė, kad nors Sąjūdis turėjo rimtą oponentą – nepriklausomą LKP, lengvai ją įveikė savo idėjų ir vertybių pagalba.

¹⁰⁰ *Kelias į Nepriklausomybę. Lietuvos Sąjūdis 1988-1991: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2010, p. 82.

¹⁰¹ Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius, 2007, p. 217-225.

¹⁰² Genzelis B., *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*, Vilnius, 1997, p. 128.

Po rinkimų svarbiausias Sąjūdžio uždavinys buvo, kuo greičiau parengti pagrįstą ir gerai apgalvotą valstybės atkūrimo koncepciją – atitinkamų teisinių, politinių bei istorinio pobūdžio dokumentų paketą ir jį priimti jau pirmuosiuose posėdžiuose.

Kovo 11 dienos nutarimu, Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba pradėta vadinti Lietuvos Aukščiausiaja Taryba, grąžintas tikrasis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“, nustatytas oficialus valstybės herbas (Vytis). Posėdžio pabaigoje buvo priimtas svarbiausias aktas „*Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo*“, kuriuo „<...>atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas<...>“. Lietuva tapo pirmąja sovietine respublika, paskelbusia atsiskirianti nuo Sovietų Sąjungos¹⁰³.

Tačiau tokie lietuvių veiksmai susilaukė atitinkamos režimo reakcijos. Po 1990 m. kovo 11 d. Sovietų Sąjunga pradėjo Lietuvos politinį, karinį ir ekonominį spaudimą. Prasidėjo aiški sovietų agresija. Ji reiškėsi įvairiomis formomis. Pirmiausia, Maskva veikė per rusakalbius ir komunistus - ortodoksus, gyvenančius Lietuvoje.

Ekonominė blokada – vykdyta SSKP pastangomis. Balandžio 13 d. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas ir Ministrų Tarybos pirmininkas N. Ryžkovas pateikė laišką – ultimatumą Lietuvos vadovybei. Juo buvo reikalaujama atšaukti Nepriklausomybės atkūrimo aktus. Kadangi Lietuvos vadovybė atmetė ultimatumą, ekonominės sankcijos pradėtos taikyti pagal Maskvos nustatytą terminą. Lietuvai buvo nutrauktas naftos, metalų, įvairių žaliavų, gamtinių dujų tiekimas. Imperinės valstybės retai geranoriškai atsisako okupuotų kraštų. Negalvojo taip elgtis ir Maskva. Nepavykus blokada sukelti lietuvių nepasitikėjimo savo valdžia, imtasi karinių priemonių¹⁰⁴.

1990 m. gruodžio mėn. 16 d. LKP (SSKP) ir „Lietuvos SSR piliečių komitetai“ susivienijo į vadinamąjį „Demokratinių jėgų kongresą“, vadovaujamą LKP (SSKP) vadovo. Šis „kongresas“ rengė viešas akcijas prieš Lietuvos Respublikos valdžią. Kitų metų Sausio 10 d. M. Gorbačiovas pateikė dar vieną ultimatumą, kuriame pareikalavo, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nedelsiant atstatytų SSRS Konstitucijos ir Lietuvos SSR Konstitucijos galiojimą, panaikintų anksčiau priimtus antikonstitucinius dokumentus¹⁰⁵. Tačiau Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba atsakė Sovietų Sąjungos generaliniam sekretoriui M. Gorbačiovui, kad ji neturi nei teisės, nei rinkėjų mandato atsisakyti šalies suvereniteto. Po ultimatumo atmetimo prasidėjo tiesioginė sovietinės kariuomenės agresija prieš Lietuvos Respublikos institucijas, įstaigas, žmones.

¹⁰³ Genzelis B., *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*, Vilnius, 1997., 131-135.

¹⁰⁴ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000, p. 362-363.

¹⁰⁵ K. Motiekos dokumentai apie 1991 m. Sausio mėn. įvykius Lietuvoje, *LNA*, f. 32, ap. 1, b. 109, l. 30.

Lietuvos žmonės rėmė savos valdžios žingsnius. 1991 m. vasarį vykdytas referendumas aiškiai parodė, kad lietuviai pozityviai vertina teiginį *“Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika”*. Apklausoje metu teiginiui pritarė 90,5% dalyvavusių. Šis referendumas aiškiai parodė užsienio valstybėms, kokios ateities sau nori lietuviai.¹⁰⁶

Latvijos visuomenės nepasitenkinimą sukėlė 1986 m. užtvartinės Dauguvos dambos HES ir Rygos metro statybos. Tai galima laikyti Latvijos antisovietinio judėjimo pradžia¹⁰⁷.

Pramonės koncentravimas didžiuosiuose Latvijos miestuose lėmė, kad juose ėmė gausėti darbininkų iš Rusijos, Baltarusijos ir kitų kraštų (atsikėlė virš 700.000 žmonių). Imigracija buvo skatinama: atvykėliai gaudavo butus greičiau už vietinius gyventojus, buvo labiau atsižvelgiama į naujokų kultūrinius ir socialinius poreikius tvarkant infrastruktūrą¹⁰⁸. Pabaltijyje mielai likdavo gyventi į atsargą išėję sovietinės armijos karininkai, o tarnavusieji kitur dažnai irgi pareiškėdavo norą apsistoti Baltijos šalyse.

Didelė problema buvo tai, kad Rygoje katastrofiškai mažėjo latvių. Istoriografijoje teigiama, kad 1977 m. Latvijos teritorijoje gyveno 52% latvių ir 34% rusų¹⁰⁹. Tokia situacija lėmė, kad Latvijoje vyko sparti rusifikacija. Ne visi Baltijos šalių rusai priešinosi separatistinėms nuotaikoms, bet dauguma buvo nepatenkinti, ir tai kėlė keblumų tiek šių šalių viduje, tiek santykiuose su Maskva.

Latvijoje greta aplinkos apsaugos ėmė dominuoti ir stalinizmo nusikaltimų temos. Esminis posūkis Latvijos išsivadavimo judėjime prasidėjo 1988 m. Būtent šiuo laikotarpiu atsirado politinių partijų bei organizacijų, kurios viešai pasisakė už Nepriklausomybės atkūrimą. Šioms jėgoms Latvijoje atstovavo 1988 m. spalį įkurtas Liaudies frontas. Vėliau pastarasis aktyviai bendradarbiavo su 1989 m. vasarį įkurtu Latvijos tautiniu Nepriklausomybės judėjimu¹¹⁰. Tokie įvykiai Latvijoje gerokai išgąsdino LKP lyderius, kad jų partija gali prarasti įtaką ir nebeišlaikyti kontrolės. 1988 m. spalio mėnesį Baltijos šalys susidūrė su dar vienu sunkumu. Visuomenės svarstymui buvo pateiktas Sovietų Sąjungos konstitucijos pataisų projektas, kuris numatė smarkiai apriboti sąjunginių respublikų teises. Be kita ko, jame norėta atsisakyti konstitucijos straipsnio, suteikiančio sąjunginėms respublikoms teisę išstoti iš sąjungos¹¹¹. Latvijoje dėl šio pakeitimo kilo didžiulė protestų banga. Liaudies frontas ir kitos politinės organizacijos surinko keletą milijonų parašų, reikalaujamos nutraukti šių pataisų vykdymą. Šis mėginimas nutraukti demokratizaciją buvo nesėkmingas, anaiptol, dar labiau supriešino visuomenę ir respublikos vadovybę.

¹⁰⁶ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000, p. 395.

¹⁰⁷ *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001, p. 204.

¹⁰⁸ Butkus A., *Latviai*, Kaunas, 1995, p. 61.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 61.

¹¹⁰ Masionienė B., *Baltijos tautos*, Vilnius, 1996, p. 79–80.

¹¹¹ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, p. 230.

Latvijos antireformistai siekė perimti opozicijos metodus ir organizuoti antireformistų jėgas Baltijos šalyse. Tokiu būdu dar 1988 m. Latvijoje įsikūrė vadinamasis Interfrontas¹¹², kuris reikalavo sustabdyti imperijos griovimą ir imtis radikalių priemonių prieš nacionalizmą. 1989 m. Latvijos Interfrontas rėmėsi Latvijos Komunistų partija. Iš pradžių šios politinės jėgos rengdavo tik mitingus, vėliau, siekdamas sureikšminti savo reikalavimus, rėmė ir streikus.

Tačiau Nepriklausomybės siekis vis didėjo. 1989 m. gegužės 31 d. Latvijos Liaudies frontas priėmė Nepriklausomybės deklaraciją, kurioje buvo raginama visiškai atstatyti Latvijos suverenitetą. Kremlius, suprantama, ją atmetė. Latvija, Estija ir Lietuva ėmėsi ypatingų veiksmų, norėdamos įtvirtinti ir pademonstruoti savo solidarumą. 1989 m. gegužės mėnesį Estija sušaukė Baltijos asamblėją – trijų respublikų tautinių judėjimų atstovų susirinkimą. Siekiant padaryti įtaką Kremlui ir dar kartą pademonstruoti laisvės siekį, 1989 m. rugpjūčio 23 d. Baltijos respublikos pažymėjo Molotovo – Ribentropo pakto 50–ąsias metines įspūdingu renginiu iki šiol vadinamu „Baltijos kelias“¹¹³.

Tokia trijų tautų solidarumo demonstracija sukėlė Maskvos įniršį. Kita vertus, tais pačiais metais Maskva Baltijos respublikoms suteikė ekonominę autonomiją ir pripažino neteisėtu Molotovo – Ribentropo paktą.

1990 m. gegužės mėn. 4–ąją Latvijos SSR Aukščiausioji taryba paskelbė savo ketinimą atkurti Nepriklausomybę ir pradėti pereinamąjį derybų periodą su Sovietų Sąjunga¹¹⁴. Būtent tą dieną Latvijos Sovietų Socialistinė Respublika pervadinta į Latvijos Respubliką. Buvo priimti kai kurie svarbiausi įstatymai ir pradėtos ekonominės reformos: sudarytas savarankiškas biudžetas, atlikta mokesčių reforma bei priimti nuosavybės grąžinimo įstatymai. Sovietų Sąjunga pasmerkė tokius sprendimus.

Tokie ryžtingi vyriausybės veiksmai sukėlė Interfronto pasipriešinimą. Latvijos komunistų partijos pirmasis sekretorius Alfredas Rubikas tapo vienu iš Latvijos Interfronto koordinatorių. Interfrontui didelę paramą teikė milicijos padaliniai, kurie pradėjo užiminėti valstybines institucijas ir trukdyti naujųjų milicijos bei teisėsaugos institucijų veiklai.

1990 m. rudenį Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovybė pradėjo rengtis Baltijos respublikų vyriausybių nuvertimui. Čia paskelbta karinė padėtis ir pareikalauta nutraukti parlamentų veiklą¹¹⁵.

Nepaisant to, Latvija nutarė surengti savo referendumą dėl Nepriklausomybės. 1991 m. kovo 3 d. vykusiam referendume už savo šalies Nepriklausomybę balsavo 73,6% referendumo

¹¹² *Baltijos šalių istorija*. Vilnius, 2001, p. 207.

¹¹³ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, p. 232-233.

¹¹⁴ Butkus A., *Latviai*, Kaunas, 1995, p. 62.

¹¹⁵ *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001, p. 210.

dalyvių. Nepriklausomybę palaikė ir dalis rusų mažumos. Rugsjūčio 21 d. buvo paskelbtas Latvijos Nepriklausomybės atkūrimo aktas, kuriuo atnaujintas 1922 m. Konstitucijos galiojimas¹¹⁶.

Rugsjūčio 21 d. Rygoje šarvuočiai judėjo link parlamento per aikštę, lazdomis ir ašarinėmis dujomis stumdami nepriklausomybės siekiančią minią atgal. Tuo tarpu Rusijoje kilęs pučas buvo nuslopintas, ir valdžia perėjo į Boriso Jelcino rankas, kuris anksčiau jau buvo parėmęs Baltijos šalių nepriklausomybę. Į Latviją įvesti daliniai netrukus buvo išvesti, 1990–1991 m. užimti objektai – atiduoti¹¹⁷. Latvija perėmė savo valstybės sienų apsaugą, panaikino vietos KGB skyrius ir suėmė vietos pučistus parėmusius Interfronto lyderius.

Estijoje viskas prasidėjo nuo bandymo atkurti savo tautos istoriją. 1986 m. rudenį vyko Senovės paminklų apsaugos draugijos sąskrydis, kuriame nagrinėtos Estijos istorijos problemos. Nepaisant valdžios trukdymų, šios draugijos skyriai buvo įsteigti visoje Estijoje. Aplinkosaugos tema Estijoje tapo aktyvių procesų priežastimi. 1987 m. pavasarį estai protestavo prieš fosforitų šachtų statybą. 1987 m. balandžio 2 d. Tartu universitete įvyko susirinkimas, kurio metu pareikštas nepasitikėjimas SSRS vyriausybe¹¹⁸.

1987 m. rugsjūčio 23 d. Taline, kaip ir kitose Baltijos šalių sostinėse, įvyko mitingai. Jų metu paminėtas Molotovo – Ribentropo paktas. Kartu dalyviai reikalavo šio pakto padarinių panaikinimo, sovietų kariuomenės išvedimo.

Prie tautinio sąjūdžio prisidėjusi inteligentija ženkliai sustiprino judėjimą. 1988 m. balandžio 1–2 d. vykusiuose kūrybinių sąjungų plenumuose inteligentija atvirai apkaltino vietos valdžią žlugdant Estiją ir pareikalavo Estijos SSR vadovybę atsistatydinti¹¹⁹.

Estijos komunistų partijos pirmasis sekretorius Karlas Vaino¹²⁰ prašė Maskvos, kad ši suteiktų leidimą panaudoti karinę galią prieš Nepriklausomybės šalininkus. Tačiau, Maskvai nesutikus, Estijos komunistų partijos pirmasis sekretorius buvo priverstas išvykti iš respublikos.

1988 m. balandžio 13 d. vienas iš Estijos ekonominės autonomijos planų autorių – Edgaras Savisaras paragino kurti Liaudies frontą persitvarkymui remti. Liaudies frontas turėjo būti demokratinis judėjimas, besiremiantis piliečių iniciatyva. Jo paskirtis – realizuoti liaudies valią per sovietinių rinkimų organus. Netrukus Liaudies frontas atsiribojo nuo komunistų ir ėmė reikšti tautinio sąjūdžio reikalavimus. 1988 m. birželio 17–19 d. Talino dainų slėnyje įvyko pirmasis didelis Liaudies fronto renginys. Manifestacija buvo skirta paremti Estijos komunistų partijos

¹¹⁶ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995, p. 304.

¹¹⁷ Ten pat, 305.

¹¹⁸ *Baltijos šalių istorijos chrestomatija*, Vilnius, 2002, p. 205.

¹¹⁹ Ten pat, 205.

¹²⁰ *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001, p. 206.

delegatus, vykstančius į SSKP XIX konferenciją, kadangi tauta tikėjo, kad jos metu bus priimti svarbūs visuomenės demokratizavimo sprendimai.

Kita vertus, 1988 m. rudenį Liaudies frontas atvirai neskelbė apie savo siekius atstatyti nepriklausomybę. Tačiau respublikoje būta partijų bei organizacijų, kurios viešai deklaravo nepriklausomybės idėjas. Joms atstovavo Tautinės Nepriklausomybės partija įkurta 1988 m. rugsėjį. Šalyje tarp įvairių tautinio sąjūdžio jėgų vyko aštri konkurencija¹²¹.

Sustiprėjus radikalams Estijos KP vadovybė buvo priversta bendradarbiauti su Liaudies frontu. Šis bendradarbiavimas davė rezultatų: priimti svarbūs nutarimai Estijos Aukščiausioje Taryboje. Antai 1988 m. lapkričio mėn. 16 d. priimtas dokumentas skelbė Estijos SSR suverenitetą, t.y. nuo tos dienos Sovietų Sąjungos įstatymai Estijoje galėjo įsigaliooti, tik pritarus Aukščiausiajai Tarybai.

Estijos KP vadovybė perėmė Liaudies fronto šūkius ir taip siekė sumažinti jo įtaką visuomenėje. 1989 m. sausio mėn. Estijoje buvo priimtas radikalus kalbos įstatymas. Pasikeitus vietos komunistų politikai, Estijoje, kaip Latvijoje bei Lietuvoje, atsirado Interfrontas. Jis taip pat reikalavo sustabdyti „imperijos griovimą“ ir imtis radikalių priemonių prieš nacionalizmą Baltijos respublikose. 1989 m. Interfrontas Estijoje rėmėsi nepritariančiais atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos komunistais. Iš pradžių šis judėjimas rengdavo tik mitingus, o 1989m., siekiant sureikšminti savo reikalavimus, pradėjo organizuoti streikus. Interfronto dalyviai Taline norėjo užimti šalies Aukščiausiąją Tarybą bei kitas svarbias valdžios institucijas¹²².

1990 m. kovo 16 d. įvyko rinkimai į Estijos SSR Aukščiausiąją Tarybą. Rinkimuose dalyvavo Estijos gyventojai, taip pat jos teritorijoje dislokuotos sovietų kariuomenės karininkai, jų žmonos ir kareiviai. Rinkimus laimėjo Liaudies fronto atstovai. Tačiau parlamente jie gavo mažiau negu pusę vietų.

Norint įgyti Vakarų valstybių pripažinimą, Estijai, kaip ir kitoms Baltijos šalims, reikėjo savo šalyje kontroliuoti ekonominę padėtį. Estijos ministru pirmininku buvo išrinktas Edgaras Savisaras. Taip pat buvo priimti svarbūs įstatymai bei pradėtos ekonominės reformos: sudarytas savarankiškas biudžetas, atlikta mokesčių reforma ir priimti nuosavybės grąžinimo įstatymai.

1991 sausio 13 d. Borisas Jelcinas atvyko į Taliną ir pasirašė Rusijos ir Baltijos šalių sutartis. Siekdamas išsaugoti Sovietų Sąjungos imperiją M. Gorbačiovas nutarė surengti sąjunginį referendumą dėl Sovietų Sąjungos išsaugojimo. Estija, kaip ir kitos Baltijos šalys, tokį referendumą boikotavo ir organizavo referendumą dėl savo šalies nepriklausomybės. 1991 m. kovo 3 d. 77,8%

¹²¹ *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001. p. 208.

¹²² Ten pat, p. 208.

balsavusių referendumė pasisakė už Estijos nepriklausomybę. Estijos Aukščiausioji Taryba 1991 m. rugpjūčio 20 d. paskelbė Estijos valstybės nepriklausomybės atkūrimą¹²³.

Estija drauge su Lietuva ir Latvija tapo nepriklausomos valstybės, kurias pirmiausia pripažino Islandija.

1.4.2. Antisovietinis judėjimas kitose sovietinėse respublikose

Kaip ir Baltijos šalys, Ukraina ir anksčiau buvo įgijusi Nepriklausomybę, kurią po Pirmojo pasaulinio karo iš karto prarado. Ukrainos geografinė padėtis Rusijos atžvilgiu buvo svarbi. Ji – svarbiausias ekonomikos ramstis, vedantis prie Juodosios jūros. Ukraina gamino beveik 17% visos SSRS bendrojo produkto ir šioje srityje užėmė antrą vietą po Rusijos. Paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo metais Ukrainoje buvo sutelkta 60% valstybės anglies atsargų ir didžioji dalis titano išteklių¹²⁴.

Nors Ukraina ir buvo stipriai sovietizuota, tačiau prasidėję demokratiniai judėjimai komunistiniame bloke neaplenkė ir šios respublikos. 1988 m. lapkričio mėnesį gimė nepartinis judėjimas RUCH (Liaudies judėjimas už pertvarką). Tai buvo pirmoji nepriklausoma ukrainiečių politinė organizacija¹²⁵. Ji sugebėjo užsitikrinti stiprų ukrainiečių palaikymą, ypač didžiuosiuose miestuose ir tarp 7-ojo dešimtmečio komunistų. Kita vertus, RUCH judėjimas neįgavo tokio didelio pagreičio, kaip Baltijos šalyse. Net 1990 m. vykusiuose rinkimuose į Ukrainos Aukščiausiąją Tarybą jis tegavo ¼ rinkėjų balsų¹²⁶.

Taigi, Ukrainoje patys komunistai pirmieji pradėjo kalbėti apie nepriklausomą šalį. Jie tais pačiais metais, Aukščiausioje Taryboje balsavo už Ukrainos suverenitetą ir paskelbė, kad respublika turi teisę į savo karines pajėgas bei savo įstatymų viršenybę. Tuo tarpu Ukrainos komunistų partijos vadovybė ir jos pasekėjai dalyvavo 1991 m. kovą vykusiame sąjunginiame referendume ir išreiškė paramą tolesniam federacinės sistemos gyvavimui. Vakarų Ukrainoje už Nepriklausomybę balsavo 88% atėjusiųjų prie balsadėžių. Vadinasi, Ukrainoje persvarą turėjo visiško atsiskyrimo nuo Maskvos šalininkai. Ukrainos komunistų lyderiai atkreipė į tai dėmesį, tačiau laukė, kaip įvykiai susiklostys kitose Sovietų Sąjungos respublikose, ir neskubėjo skelbti Nepriklausomybės.

Priešprieša tarp Rusijos Federacijos demokratinių jėgų, atstovaujamų B. Jelcino, ir SSRS aukščiausios vadovybės neišvengiamai aštrėjo. Rusijoje, ypač Maskvoje, stiprėjo demokratinių jėgų

¹²³ *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001, p. 210-212.

¹²⁴ Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 681.

¹²⁵ ПЕРЕСТРОЙКА В СССР И В УКРАИНЕ, <http://www.neizvestny-geniy.ru/cat/literature/proza/414273.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta, 2014 01 10]

¹²⁶ Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 682.

judėjimas, kurį rėmė nacionalinės jėgos periferijoje, nenorėdamos paklusti Maskvos diktatui. Susiklosčius tokiai situacijai, M. Gorbačiovas įtakingu politiniu veikėju galėjo išlikti, tik reformavus valstybę, pasirašant tarp sąjunginių respublikų naują modernią federacijos sutartį.

Naujai parengtą sąjungos sutartį Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas ir Kazachstano prezidentas Nursultanas Nazarbajevs turėjo pasirašyti Maskvoje 1990 m. rugpjūčio 20 dieną. Sovietų Sąjungos prezidentas tikėjosi, kad ir kitų respublikų vadovai vėliau padės savo parašus. Sutartis, paviešinta likus penkioms dienoms iki pasirašymo, suteikė tiek daug suverenumo respublikoms, kad ji turėjo tapti istorine centralizuotos Sovietų Sąjungos pabaiga¹²⁷. Taip pat buvo numatytos Kremliaus mokesčių, gamtos išteklių lengvatos respublikoms ir saugumo aparatas, perduodamas į jų pačių rankas. Visos šios sąlygos tapo nemalonia staigmena Maskvos griežtosios politikos šalininkams.

Jau kelis mėnesius sklido kalbos apie organizuojamą pučą. Dar gruodį atsistatydindamas SSRS užsienio reikalų ministras E. Ševardnadzė prognozavo, kad perversmas bus. Tačiau sulig kiekvienu nepasitvirtinusi perspektyva ir kiekvienu nepavykusi puču M. Gorbačiovo stiprybė, atrodė, didėjo, jis vis labiau sėmėsi pasitikėjimo savimi ir vis labiau nekreipė dėmesio į gaudus ir perspektyvas.

Prieš M. Gorbačiovą susidariusi opozicija įkūrė Valstybinį ypatingosios padėties komitetą (GKČP). Jį sudarė grupė aukščiausių SSRS pareigūnų, 1991 m. rugpjūčio 18–21 d. organizavusių vadinamąjį „rugpjūčio pučą“. Jo metu buvo bandyta nušalinti nuo pareigų SSRS prezidentą M. Gorbačiovą, išlaikyti turėtą valdžią ir neleisti pasirašyti naują sąjunginę sutartį¹²⁸. GKČP buvo sukurtas naktį iš 1991 metų rugpjūčio 18 į 19 dieną, tačiau jo ištakos siekė ankstesnius laikus.

Vos pasauliui išgirdus pirmąsias naujienas apie perversmą Rusijoje, Maskvoje kariniai padaliniai ir šimtai tankų užėmė pagrindines gatves, tiltus ir sankryžas. Pučo lyderiai išleido dekretus, kuriais buvo draudžiami masiniai susirinkimai, įvedama komendanto valanda, uždraudžiama opozicinė politinė veikla ir nustatomi apribojimai žiniasklaidai¹²⁹. B. Jelcinas nepaisė pučo ir telkė savo šalininkus. Nekreipdamas dėmesio į Dūmą apsupusius snaiperius, jis išėjo iš pastato ir kreipėsi į čia tarp tankų ir ginkluotų kareivių susirinkusius dešimtis tūkstančių maskviečių.

B. Jelcinas apkaltino Sovietų Sąjungos viceprezidentą G. Janajevą ir jo sėbrus neteisėtai užėmus valdžią. Jis taip pat kvietė visus protestuoti prieš šalyje paskelbtą nepaprastąją padėtį. Tuo

¹²⁷ Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011, p. 701.

¹²⁸ *1991-ųjų rugpjūčio pučas Rusijoje: atmintis ir reanimacija*, <http://www.geopolitika.lt/?artc=353>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 11]

¹²⁹ *08.23.1991. pučas Maskvoje ir Lietuva*, <http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/2063-08-23-1991-m-pucas-maskvoje-ir-lietuva>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 16.].

metu Eduardas Ševardnadzė ir kiti žymūs demokratai pasirodė prie pastato išreikšti savo palaikymo. Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas pakvietė maskviečius pasipriešinti pučistams, ginti demokratiją. Tą pačią dieną D. Jazovas davė įsakymą išvesti kariuomenę iš Maskvos – pučas žlugo, jo organizatoriai buvo suimti.

2. LKP (SSKP) POLITINIS DOMINAVIMAS LIETUVOS SSR

2.1. Totalitarinės politinės partijos įsitvirtinimas valdžioje

Kalbant apie totalitarines partijas, būtina paminėti marksizmo ideologijos atsiradimą. Šios ideologijos įsitvirtinimas ir paplitimas visame pasaulyje lėmė totalitarizmo atsiradimą. XIX a. I. p. Karlas Marksas kartu su Frydrichu Engelsu, remdamiesi socialistų utopistų idėjomis, sukūrė teoriją, kuri turėjo išlaisvinti iš skurdo ir išnaudojimo darbininkų „klasę“. Teorija, kuri rėmėsi privatinės nuosavybės panaikinimu, revoliucijos įvykdymu, klasinių santykių panaikinimu bei socialinės lygybės ir teisingumo įtvirtinimu, greitai tapo populiarūs Vakarų Europoje, o Rytų Europoje bandyta įgyvendinti¹³⁰.

Marksizmo idėjos buvo patrauklios ir populiarios. Kūrėsi socialistų, socialdemokratų partijos, kurios savo veiklą grindė marksistinėmis idėjomis. Vieni marksistines idėjas įgyvendino per socialistines revoliucijas, o kiti per politines, ekonomines reformas išvengiant aukų.

XX a. Sovietų Rusijoje Vladimiro Lenino, o vėliau Josifo Stalino pastangomis siekta sukurti ir išplėtoti sovietinę sistemą, paremtą komunistų partijos valdžios monopoliumi bei jos diktatu valstybei ir visuomenei. Kita vertus, Rytų komunistai neįgyvendino neklasinės visuomenės idealo. Jų valdžia virto žiauria totalitarine diktatūra, kuri pražudė daugelį tautų ir žmonių. Anot Vytauto Radžvilo, totalitarinės sistemos atsiradimas glūdi, kai išnyksta gebėjimas laikytis politinės visuomenės sambūvio principų ir einama link anarchijos¹³¹.

Totalitarinis valdymas atsiranda tuomet, kai pilietinės anarchijos sąlygomis, pilietinės visuomenės grupė perima į savo rankas valstybės valdymo aparatą ir tampa valdančioji, o kitos grupės nustumiamos į pagrindį. Tokio tipo valstybėje neegzistuoja daugumos narių žodžio galia, o valdžią turinti politinė grupuotė, t. y., partija tarnauja bendram piliečių interesui, nepaisant visuomeninio pasipriešinimo ar sutikimo¹³².

Pirmųjų politinių partijų veiklos užuomazgas galima rasti nuo Naujųjų amžių pradžios. Tačiau šiuolaikinis supratimas apie politines partijas susiformavo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Sąvokų apibendrinančių, kas yra politinė partija, yra daug ir skirtingų, nes dažniausiai jų

¹³⁰ Totalitarian and authoritarian Systems: Factors in their Decline and Hurdles in the Development of Democratic Orders, Ziemer k., *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe.*, Warsaw, 2006.

¹³¹ Radžvilas V., Netrikotos tikrovės: ištakos ir pavidalai, *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2013, N r. 2(4), p. 47.

¹³² Ten pat, 50.

sudarytojus įtakoja skirtingos politologinės mokyklos ar ideologinės kryptys. Kadangi LKP (SSKP) laikėsi marksistinės ideologijos, daugiau dėmesio šiame skyriuje atkreipta į marksistinę ideologiją.

Gerai suprantama, jog vieno apibrėžimo, kas yra politinė partija, negali būti. Anot Mintauto Bložės, visus apibrėžėjus galima suskirstyti į dvi grupes: tradicinę ir novatoriškąją. Tradicinėje kryptyje išskiriama dar keletas srovių¹³³, į kurias įeina marksistinė ideologija¹³⁴.

Marksistinė politikų srovė, apibrėždama politinę partiją, į pirmą vietą kelia partijos klasinį turinį. Sovietų politologas V. Javdokimovas teigia, kad politinė partija, būdama klasės politinių interesų reiškėja, yra ideologiškai ir organizaciškai suvienyta organizacija, kurios tikslas rinkimų ar bet kokių kitu keliu paimti valdžią ir ją pasinaudoti, ginant socialinius klasės interesus. Panašiai politinę partiją apibūdina kitas sovietų politologas T. Beknazaras – Juzbaševas. Pagal jį, politinė partija tai: *„ypatingą statusą turinti valstybėje politinė organizacija, kuri remiasi atitinkama ideologija, reiškia konkrečius ideologiškai apiformintus socialinius – klasinius interesus, siekia aktyviai dalyvauti visuomeniniame, politiniame ir valstybiniame gyvenime, kovoja dėl valdžios ir tuo būdu realizuoja tam tikros klasės interesus ir tikslus. Organizacijos tikslai dažniausiai pateikiami pagrindiniuose partiniuose dokumentuose – programose ir statutuose“*¹³⁵.

Vadinasi, marksistinės ideologijos partijai svarbiausia yra atstovauti ne visai visuomenei, bet klasei, padaryti ją vienintelę valdančiąją visuomenėje.

XX amžiuje populiariausios politinės organizacijos priskiriamos masinėms partijoms. pastarosiomis laikomos tos, kurios pasižymi narių gausumu, gerai yra organizuotos bei turi apibrėžtą ideologiją ir pasaulėžiūrą. Totalitarinio valdymo pamatinis politiškumo bruožas yra vienpartinė valdymo sistema. Rytų Europoje tokio tipo partijos buvo komunistų.

Totalitariniame režime partijos kuriamos iš viršaus bei koncentruojasi aplink vieną lyderį. Tokiu principu XX a. pradžioje kurta fašistų partija Italijoje, nacionalsocialistų Vokietijoje ir bolševikų Rusijoje¹³⁶. Svarbią vietą čia užima ideologija, kadangi pagal jos dėsnius yra formuojami partijos tikslai ir uždaviniai. Užėmusios valdžią, totalitarinės partijos pirma ją panaudoja partiniams tikslams, o kartais pati valstybė pajungiamą partiniams tikslams. Partijose draudžiamos bet kokios

¹³³ Be marksistinės srovės, išskiriamos dar trys srovės: abstrakti – intuityvinė. Politinę partiją apibrėžiama tokiomis sąvokomis kaip „valstybė valstybėje“, „jungiamoji grandis“, „tarpininkas tarp valstybės ir visuomenės“. Kita vertus, šios srovės šalininkai laikosi nuomonės, jog politinės partijos negalima apibrėžti. 2. kita srovė apibrėžimuose, siekia išskirti specifinius partijos bruožus, funkcijas. Prancūzų politologas A. Gogelis teigia, kad partija tai – „grupė žmonių, susijungusių dalyvauti politiniame gyvenime, turinti tikslą iškovoti politinę valdžią ir tokiu būdu užsitikrinti grupės nariams aukštą politinę padėtį“. Kitas prancūzų politologas Ž. Biurdo politinę partiją laiko: „žmonių grupę, turinčių vienodas politines pažiūras ir siekiančių užgrobti valdžią. 3. struktūrinė – funkcinė. Prancūzų politologas Maurice’as Duverger teigia, kad politinė partija yra „ypatingas institutas, kurio svarbiausi bruožai yra ypatinga struktūra ir ypatinga organizacija“.

¹³⁴ Bložė M., Politinės partijos ir partinės sistemos, *Acta humanitarica universitatis Saulenis*, t. 7, 2008, p. 44.

¹³⁵ Ten pat, p. 45.

¹³⁶ Ten pat, p. 49.

frakcinės veiklos bei opozicijos formavimasis. Dominuojantis partijos monopolizmas pašalina iš politinės arenos kitas partijas, neretai panaudojant fizinį sunaikinimą.

2.2. Komunistų partijos politinio monopolio pabaiga Lietuvoje

Nuo 1940 m. birželio 15 d. okupacinė valdžia prievarta ir savais administraciniais metodais diegė Lietuvoje komunistinės sistemos pagrindus, įvedinėjo komunistų partijos politinę sistemą (diktatūra) ir totalitarinį režimą. Lietuvos visuomenei nuo pat pirmų okupacijos dienų buvo propagandiškai įtikinėjama, jog okupacija yra tik primesta, nes žiūrint formaliai naujoji Vyriausybė buvo pakeista remiantis Konstitucija, o komunistinė sistema politiškai reikšminga ir teisinga¹³⁷. Svarbu paminėti, jog pagal vykdytus administracinius diegimo metodus, dar tais pačiais 1940 metais buvo įteisinta Lietuvos SSR Konstitucija. Joje atskiru punktu įtvirtinta vienpartinė politinė sistema, kur vienintelė valdančioji partija – LKP(b)¹³⁸. Pagal sovietinę sistemą aukščiausia valdžia Sovietų Sąjungoje priklausė komunistų partijai. Ji buvo tarsi Sovietų Sąjungos konstitucinių institucijų antstatas. Vienintelė oficialiai veikusi partija vadovavo visoms valstybės gyvenimo sritims.

LKP buvo SSKP sudėtinis teritorinis padalinys, atlikęs administracines valdymo formas. Ji visiškai kontroliavo valstybinių įstaigų, įmonių, ūkių, visuomeninių organizacijų bei draugijų veiklą. Turėdama monopolinę teisę, galėdavo skirti ir atleisti iš pareigų valdininkus bei tarnautojus.

Per 50 sovietinės okupacijos metų LKP vaidmuo visuomenėje nepasikeitė. LKP niekada nevykdė savarankiškos politikos ir nebuvo tikra valdančioji partija, kadangi ji buvo visiškai priklausoma nuo SSKP. Kita vertus, kaip masinė organizacija, ji sugebėjo išugdyti okupaciniam režimui pavaldžią partinę nomenklatūrą ir biurokratiją¹³⁹.

Prasidėjęs tautinis atgimimas kartu sukėlė grėsmę ir LKP monopoliniam viešpatavimui. LKP vadovybė, administracinis aparatas bei biurokratija nebuvo pasiruošusi tinkamai reaguoti į greitai kita linkme besirutuliojančią politinę situaciją šalyje. Kita vertus, Sovietų Sąjungoje pradėta M. Gorbačiovo reformų politika (*Perestroika*) palietė ir LKP. Jos viduje konservatoriškoji pusė buvo prieš reformas. Minėtajai konservatoriškajai grupei priklausė N. Mitkinas, J. Kuolelis, J. Gureckas, V. Kardamavičius, Č. Šlyžius, M. Burokevičius ir kt. Jie taip pat priešišškai buvo

¹³⁷ Römeris M., *Lietuvos sovietizacija 1940-1941*, Vilnius, 1989, p. 19-20.

¹³⁸ Krupavičius A., *Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla*, Literae Universitatis, 1996, p. 26.

¹³⁹ *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius, 1990, p. 143.

nusiteikę ir prieš LPS veiklą¹⁴⁰. Toks LKP vadovybės narių nuomonių išsiskyrimas privedė prie politinės aklavietės, iš kurios vienintelė išeitis buvo partinės vadovybės pasikeitimas.

Sąjūdžiui pradėjus aktyviau reikštis šalies visuomeniniame ir politiniame gyvenime, komunistų partija turėjo į tai atsižvelgti. Iš pareigų atleidus LKP pirmąjį sekretorių R. Songailą, jo pareigas vykdyti atėjo A. Brazauskas su savo komanda. Nušalinus konservatyviųjų pažiūrų vadovą, LKP išvengė didelės konfrontacijos su LPS, kadangi pats A. Brazauskas nebuvo prieš visuomenės demokratizacijos procesą.

A. Brazauskui būnant pirmuoju sekretoriumi reikėjo politiškai laviruoti su Sąjūdžiu ir vis dar partijoje buvusiu konservatyviuoju sparnu. Kada 1989 m. vasario 16 d. Vilniuje vyko Nepriklausomybės dienos minėjimas, buvęs politkalinys Povilas Pečeliūnas „<...>ragino Lietuvos komunistų partiją atsiskirti nuo TSKP ir tapti suverenia Lietuvos KP. Kvietė prisidėti kuriant tikrą Lietuvos parlamentą, rengiant pirmą realų žingsnį į Lietuvos nepriklausomybę<...>“¹⁴¹. Tą dieną pirmą kartą viešai prabilta apie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą ir tuo pačiu pasiūlyta LKP prisidėti prie šios minties. Dėl to pačioje LKP viduje buvo iššaukta arši nepriklausomybės priešininkų reakcija bei, anot A. Brazausko prisiminimų, po šių įvykių „<...>jautėsi komunistinių konservatorių suaktyvėjimas<...>“¹⁴². Taktiniais sumetimais J. Kuolelis priekaištavo, jog LPS, kaip jų opozicinei grupei, per daug suteikiamas radijo ir televizijos eteris. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius J. Gureckas tvirtino, jog spaudoje, televizijoje vis dažniau eskaluojamos mintys apie suverenitetą ir nepriklausomą, atskirą valstybę. Jis siūlė imtis naujos taktikos, norint išlikti Sovietų Sąjungos sudėtyje, ir į savo rankas perimti Sąjūdžio leidžiamą spaudą bei uždrausti ją platinti visoje Lietuvoje¹⁴³. Kai kurie konservatyvieji aktyvistai skundėsi Maskvai, neva M. Brazauskas užsiiminėja Nepriklausomos Lietuvos įgyvendinimo reikalais.

Kita vertus, A. Brazauskas rėmėsi M. Gorbačiovo politiniu kursu, dažnai pasisakydavo, jog pribrendo metas partijos reorganizacijai. 1989 metų viduryje pradėta kalbėti apie partijos statuso pakeitimą. Partiečiai pradėjo domėtis komunistų partijos istorija, jos vaidmeniu visuomenėje. Prieita išvados, jog LKP niekada neveikė kaip politinė ar nacionalinė organizacija. Tai buvo pagal marksizmo – leninizmo dogmas sukurtas darinys, kurio veikla buvo kuruojama Maskvos valdžios iniciatyva. Tokiomis aplinkybėmis LKP viduje greitai išpopuliarėjo savarankiškumo idėja ir noras būti tikra valdančiąja partija¹⁴⁴. Dauguma demokratiškai nusiteikusių partiečių ryžtingai pasisakė už organizacinių ryšių su SSKP nutraukimą ir savarankiškos komunistų partijos statuso įforminimą.

¹⁴⁰ Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000, p. 202.

¹⁴¹ Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę 1987–1989 metais. Įvykių kronika, Vilnius, 1997, p. 167.

¹⁴² Ilgūnas G., Algirdas Brazauskas, Vilnius, 2009, p. 129.

¹⁴³ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Brazausko kalba, Tiesa, 1989 02 23 p. 1.

¹⁴⁴ Arbačiauskas V., Sunkus kelias į savarankiškumą, Komunistas, 1990, Nr. 1, p. 10–11.

Politinėje arenoje tai pat buvo pokyčių. Sąjūdis tapo, kaip priešprieša LKP, patraukusi link savęs mases žmonių. LKP negalėjo visa tai ignoruoti, tad teko laviruoti tarp Maskvoje esančios valdžios ir tarp Sąjūdžio. Suprasdama, kad Lietuvos žmonių sąmonę neabejotinai veikia politinės Sąjūdžio nuostatos, ir toliau norėdama išlaikyti savo politinį dominavimą valstybėje, LKP vadovybė ieškojo būdų, kaip išsisukti iš dviprasmiškos padėties. Todėl buvo nuspręsta, kad reikia keisti savo konservatyvų politikos kursą ir tapti Sąjūdžio bendražyge, nors partijos viduje į ją buvo žiūrima kaip į konkurentą. Antra vertus, partiečių dauguma Sąjūdį laikė geresniu Lietuvos interesų gynimo prioritetu nei komunistų partiją. Jie gan aktyviai dalyvavo LPS veikloje. Dauguma jų buvo partiniai intelektualai ir inteligentai, daugiausia Mokslų akademijos institutų, kūrybinių sąjungų, aukštųjų mokyklų ir kitų organizacijų nariai.

Pakeitimus dėl partijos statuso patvirtinimo turėjo priimti LKP XX suvažiavimas. Jo data buvo nustatyta 1989 m. gruodžio 19–23 dienomis. Iki suvažiavimo pradžios preliminarūs naujos LKP programos dokumentai buvo platinami ne viešai, bet per koordinacines tarybas¹⁴⁵.

Dar prieš suvažiavimą Sąjūdžio iniciatyva spaudoje, radijuje pradėti į viešumą kelti sovietmečiu klastoti Lietuvos istorijos įvykiai. Plačiai nušviesti komunistų nusikaltimai Lietuvoje¹⁴⁶. Pati LKP tam nesipriešino ir nebandė kontroliuoti tokios medžiagos išėjimą į spaudą. Netgi XX suvažiavimo metu buvo pareikšta, jog atsiribojama nuo tų partijos narių, kurie padarė nusikaltimus prieš tautą ir žmoniją.

Konfrontaciją dėl LKP atsiskyrimo nuo SSKP pradėjo kompartijos veteranai ir kadriniai partiečiai ideologai, prieš tai vadinti konservatoriška grupe. Taktiniais bei strateginiais sumetimais jie pagalbos kreipėsi į SSKP centrinį aparatą bei spaudoje publikavo pasisakymus prieš LKP reorganizaciją. Antai savaitraštyje „*Vakarinės naujienos*“ ortodoksai pareiškė savo nuomonę dėl LKP savarankiško statuso: „<...>Mes už vieningą TSRS komunistų sąjungą materialistinės pasaulėžiūros, marksistinės – lenininės ideologijos pagrindu, drauge ir už kiekvienos respublikos komunistų partijos, darančios tą sąjungą, savarankiškumą, atsižvelgiant į respublikos socialinius, tautinius ypatumus, internacionalizmo, visų tautų vienybės vardan. Federalizmo principas komunistų partijoje, mūsų nuomone, nepriimtinas<...>“¹⁴⁷. Šiuo pareiškimu komunistai – konservatoriai tik dar kartą pabrėžė marksistinės – lenininės partijos monopolį ir „klasinę“ vienybę Sovietų Sąjungos sudėtyje. Iki LKP XX suvažiavimo konservatoriai partiniai neigiamai atsiliepdavo ir apie naujos partijos programos projektus. Anot M. Burokevičiaus, pastarasis projektas atrodo sudarytas taip, kad Lietuva niekada nebūtų Sovietų Sąjungos sudėtyje, o LKP niekada SSKP

¹⁴⁵ M. B., Lietuva be suvereniteto – LKP be ateities?, *Atgimimas*, 1990 01 05–12, p. 1, 3.

¹⁴⁶ Klangauskas V., Pats laikas apsispręsti. *Tiesa*, 1989 10 19, p. 1.

¹⁴⁷ Gelažius P., Atviras laiškas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui. *Vakarinės naujienos*, 1989 08 10, p. 1–2.

sudėtine dalimi. Naujos partijos programos projektas M. Burokevičiui atrodė sudarytas, neatsižvelgiant į SSKP programą bei kitus svarbius SSKP dokumentus.¹⁴⁸

SSKP narių komitetu Lietuvoje save įvardijo konservatoriškoji LKP narių dalis, prieš suvažiavimą siuntusi įvairius raštus į Maskvos¹⁴⁹. Archyve rastas jų kreipimasis, kuriame išreiškiamas nepasitenkinimas dėl LKP savarankiškos programos ir prašoma pagalbos. Reikėtų pabrėžti, jog tame pačiame rašte sakoma, kad apie 35–50 tūkst. LKP narių nesutinka su nauja partijos programa ir jau aiškiai pasisakoma apie partijos skilimą¹⁵⁰.

Prieštarinai į LKP savarankiškumo idėją žiūrėjo ir SSKP vadovybė. Pastaroji, kaip ir dalis LKP, buvo suinteresuota vientisos partijos išlikimu. A. Brazausko atsiminimuose rašoma, jog SSKP vadovybė puikiai suprato, kiek problemų gali sukelti ne tik LKP, bet ir Lietuvos atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos. Vienas iš SSKP lyderių J. Ligačiovas teigė, jog LKP atsiskyrimas nuo SSKP reikštų ir atsiskyrimą ekonomikos ir politikos srityje. Anot jo, LKP teisiškai jau atsiskyrė nuo SSKP, priimdama „<...>Aukščiausiosios Tarybos įstatymą dėl Lietuvos įstatymų viršenybės Tarybų Sąjungos įstatymų atžvilgiu<...>“¹⁵¹.

Visgi, didesnioji žmonių masė palaikė LKP idėjas XX suvažiavimo metu. Dauguma intuityviai suvokė LKP reformos prasmę ir galimą reikšmę tolesnei politinei krašto raidai. Remiantis archyviniais šaltiniais, LKP CK gaudavo laiškų iš Lietuvos gyventojų. Juose didelė dalis rašiusiųjų palaikė idėją dėl LKP savarankiškumo įteisinimo. Pavyzdžiui, V. Vileikis savo laiške kreipėsi į suvažiavimo delegatus ir dėkojo už puikų suvažiavimą bei teigiamus šaliai sprendimus. Jis daug kritikos išsakė LKP opozicijai. Anot jo, pastarieji prieštaravo LKP atsiskyrimui, nes patys norėjo užimti aukštas pareigas LKP CK ir kontroliuoti partiją SSKP sudėtyje, vykdant jos nurodymus¹⁵². Dar vienas įdomus pastebėjimas, jog dalis žmonių pasisakydavo už savarankišką partiją ne SSKP sudėtyje, tačiau palaikant draugiškus ir lygiateisius santykius su ja¹⁵³.

Po LKP XX suvažiavimo balsavimo rezultatų pasirodė, kad prieš partijos savarankiškumą balsavę partiečiai tapo mažuma. Tačiau taktiniais sumetimais dar 1990 metų viduryje jie deklaravo, jog SSKP vienybės idėją remiančių stovyklą sudaro 35–50 tūkst. LKP narių. Tačiau tokie statistiniai duomenys kelia abejonių. Tokios taktikos, matyt, buvo imtasi imtis dėl kelių priežasčių. Pirma, dėl centrinės partinės vadovybės, norint jai parodyti „išpūstą“ galimos komunistinės įtakos ir

¹⁴⁸ Sasnauskas P., Nepaisant principų. Kokia bus ji – LKP?., *Lygūs ir drauge*, 1989 10 29, p. 4.

¹⁴⁹ LKP (TSKP) CK darbuotojų ir kt. asmenų rašteliai M. Burokevičiui. Burokevičiaus užrašai LKP (TSKP) veiklos klausimais, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 3, l. 25.

¹⁵⁰ Lietuvos kompartijos XX ir XXI suvažiavimų, pranešimų, veiklos programų, rezoliucijų projektai bei nutarimai; kreipimosi į visuomenę ir komunistus tekstai, suvažiavimo delegatų balsavimo rezultatai, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1555, l. 48.

¹⁵¹ Brazauskas A., *Apsisprendimas. 1988–1990*, Vilnius, 2004, p. 150-151.

¹⁵² Lietuvos kolektyvų laišakai, telegramos, dėl LKP XX suvažiavimo, *LYA*, f. 1771, ap. 272, b. 4, l. 1–2.

¹⁵³ Ten pat, l. 3.

veiklos mastą. Antra, optimistiškai nuteikti savo šalininkus bei rėmėjus SSKP. Kitas taktinis ėjimas buvo partinės veiklos suaktyvinimas Lietuvos miestuose. Tačiau labiausiai tokiu aktyvinimu buvo užsiimta Vilniuje, Klaipėdoje, Šalčininkų, Sniečkaus (dabar Visaginas) rajonuose, kur daugiausia buvo rusakalbių gyventojų.

Dar vienas LKP (SSKP) svarbus taktinis ėjimas – savo programos patvirtinimas XXI suvažiavime. Jis vyko 1990 m. balandžio 21 d.. Čia LKP (SSKP) deklaravo, jog lieka ištikima Sovietų Sąjungos konstitucijai, bei teisiškai tapo nelegalia partija Lietuvoje. Kadangi po 1990 m. Kovo 11 d. akto paskelbimo ir rugsėjo 25 d. priimto politinių partijų veiklą reglamentuojančio įstatymo, Lietuvoje uždrausta kitų valstybių partijų, jų padalinių ir organizacijų veikla¹⁵⁴.

Kadangi LKP (SSKP) save laikė būsima valdančiąja politine partija, būtina išsamiau patyrinėti ir palyginti šių abiejų partijų politines programas.

LKP naujoji programa neturėjo nieko bendro su dogmatine komunistine ideologija. Dar XX partijos suvažiavime viešai pasmerkti tie, kurie prisidėjo prie nekaltų Lietuvos žmonių represavimo, prie lietuvių tautos valstybingumo netekties bei vykdė militarinę valstybės politiką¹⁵⁵.

Naujoje programoje pakeistas partijos statusas – pasisakyta už savarankišką, nepriklausomą nuo SSKP politinę organizaciją, praktinėje politikoje atsisakančią „marksizmo – leninizmo dogmų“¹⁵⁶.

Mykolo Burokevičiaus bendraminčiai aiškiai pasisakė už socialistinę Lietuvos valstybę Sovietų Sąjungos sudėtyje. Programoje rašoma, kad jų tikslas – išsaugoti Lietuvos socialistinę valstybę, užtikrinančią realų suverenitetą bei teritorinį vientisumą Sovietų Sąjungoje, saugojančią lietuvių tautos ir kitų tautų kalbą, tradicijas¹⁵⁷.

LKP (SSKP) programoje, pabrėžiama vieningos veiklos su SSKP būtinybė. Be to, deklaruojama ištikimybė marksizmo – leninizmo principams, vadovavimasis SSKP programiniais dokumentais ir įstatais¹⁵⁸.

LKP, pasukdama link socialdemokratijos, pagrindiniu savo uždaviniu laikė socializmo idėjų atgaivinimą suverenoje valstybėje. Ji aiškiai pasisakė už demokratijos atkūrimą šalyje, kurioje patys piliečiai sprendžia visus politikos, ekonomikos, socialinius, kultūrinius ir kitus iškilusius klausimus. Savarankiška LKP nepripažino kurios nors vienos visuomenės „klasės“ ar socialinės grupės prioriteto¹⁵⁹. Pirmą kartą istorijoje komunistų partijos programoje pasisakyta už

¹⁵⁴ Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=B2845FD9-0168-4FFF-A5A4-8624542DCE85>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-05-14].

¹⁵⁵ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LVA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 81.

¹⁵⁶ Ten pat, *LVA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 81.

¹⁵⁷ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LVA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 168.

¹⁵⁸ Ten pat, *LVA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 168.

¹⁵⁹ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LVA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 81.

laisvus demokratinius rinkimus, kad „<...>piliečiai demokratiškai renka savo atstovus į valdžios organus ir turi teisę juos atšaukti. Politinė valdžia iškovojo tik per demokratinius rinkimus<...>“¹⁶⁰

LKP (SSKP) pagrindiniu savo uždaviniu laikė didinti partijos autoritetą tarp Lietuvos tautų ir tapti įtakinga bei valdančiąja politine jėga. Kitas uždavinys – pašalinti nacionalizmo apraiškas ne tik LKP viduje, bet ir visoje šalyje¹⁶¹. Dar vienu svarbiu tikslu ortodoksai laikė spręsti tautinių mažumų socialines problemas Sovietų Sąjungos sudėtyje. Kreipdama dėmesį į kitataučių klausimą, savo programoje naktinė partija (taip populiariai vadinta LKP (SSKP) deklaravo, kad reikia panaikinti valstybinės lietuvių kalbos statusą, o rusų kalbą paskelbti tarpnacionalinio bendravimo kalba¹⁶².

Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad LKP (SSKP) daugiau orientavosi į žmogų, laisvos, kolektyvinės ir humaniškos visuomenės kūrimą¹⁶³. Tačiau LKP programoje teigta, jog „siekdama humanizuoti visas visuomenės gyvenimo sritis, pasisako prieš ekonomikos, mokslo, meno kultūros, švietimo, informacijos ideologizavimą“¹⁶⁴.

Skyrėsi abiejų politinių organizacijų požiūris į vidaus politiką ir partinę sistemą. Antai LKP pasisakė už daugiapartiškumą¹⁶⁵. Tuo tarpu LKP (SSKP) pagrindiniu uždaviniu tapo išsaugoti dominuojančias pozicijas valdžioje¹⁶⁶. Skirtingos politinės kryptys išsiskyrė dėl nacionalinių santykių Lietuvoje. LKP naujoje savo programoje atsisakė internacionalizmo politikos bei pasmerkė šovinizmą. Pagal naująją programą, „<...>nacionalinis valstybingumas garantuoja tautos išlikimą, saviraišką<...>“, taip aiškiai pasisakyta dėl Lietuvos Nepriklausomybės¹⁶⁷. Visiškai skirtingai apie nacionalinę politiką kalbama LKP (SSKP) programoje. Čia pažymima, jog „<...>nacionalinė politika grindžiama tikro socialistinio internacionalizmo principu, apimančiu visų nacijų ir tautybių lygiateisiškumą<...>“¹⁶⁸. Taip pat akcentuojama, jog dėl pagarbos kitataučiams rusų kalba turinti būti paskelbta valstybine kalba. Kita vertus, kaip ir LKP programoje, taip ir šioje griežtai atmetama šovinizmo politika.

Taip pat išryškėjo nevienodas požiūris į šalies ekonomiką. LKP programoje, kalbant apie ekonominę politiką, teigiama, jog reikia sekti Vakarų rinkos pavyzdžiu, įdiegiant ekonominį šalies suverenitetą. Čia taip pat kalbama apie naujoves, tokias kaip: „<...>autonomiška finansų – kredito

¹⁶⁰Ten pat, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 82-83.

¹⁶¹ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 169.

¹⁶² LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 169.

¹⁶³ Ten pat, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 170.

¹⁶⁴ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 82.

¹⁶⁵ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 170.

¹⁶⁶ Ten pat, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 170.

¹⁶⁷ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 84-85.

¹⁶⁸ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 171.

bei biudžeto formavimo sistema, antiinfliacinė sistema, paslaugų sferų ir žemės ūkio denacionalizavimas<...>¹⁶⁹. Programoje tvirtinama, jog prioritetai neturi būti vien teikiami žemės ūkiui, bet ir kitoms gyvenimo sritims – medicinai, naujoms technologijoms, švietimui. Panašios mintys deklaruotos ir LKP (SSKP) programoje. Tačiau esminis skirtumas ekonomikos politikoje buvo tas, jog komunistai pasisakė už socialistinės valstybės ekonomikos kėlimą, už socialistinės nuosavybės išsaugojimą, pasisakė prieš žemės pardavimą, o ekonomikos rinkos kryptis buvo ir toliau siūloma ne į Vakarus, bet į Rytus¹⁷⁰.

Skyrėsi abiejų politinių organizacijų požiūris ir į partinę sistemą. Antai LKP pasisakė už daugiapartiškumą¹⁷¹. Tuo tarpu LKP (SSKP) pagrindiniu uždaviniu tapo išsaugoti dominuojančias pozicijas valdžioje¹⁷².

Vis dėlto abejose programose galima atrasti ir panašumų (tautinių mažumų interesų gynimas, piliečių lygybė prieš įstatymus, socialinės garantijos visoms gyventojų grupėms, ekologiškai švari pramonės gamyba, kova su šovinizmo apraiškomis).

Abejos partijos buvo už ekologiškai kenksmingų įmonių likvidavimą. Pasisakė už švarias, išteklius taupančias technologijas, ekologiško ir sveikesnio maisto produktų gamybą. Sutinkama, jog reikia kurti gamtos apsaugos įstatymus, sudaryti ekologinių normatyvinių aktų kodeksą¹⁷³. Panašiai abi politinės jėgos pasisakė dėl socialinio teisingumo prioritetų¹⁷⁴.

2.3. Pietryčių Lietuvos autonomija

Valdant J. Stalinui Sovietų Sąjungoje buvo vykdoma tautų asimiliacija. Į Lietuvą gyventi atvyko nemaža dalis rusakalbių iš Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos. Dauguma jų telkėsi Vilniuje, Klaipėdoje, Šiauliuose, Visagine, pietryčių Lietuvos rajonų centruose.

Lenkai daugiau koncentravosi ties Šalčininkais, Vilniaus, Trakų rajonų kolūkių gyvenvietėse. Žinoma, jog Vilniuje jų gyveno 18.8%, Vilniaus rajone – 63.5%, Šalčininkų rajone – 79.6%¹⁷⁵.

¹⁶⁹ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 83.

¹⁷⁰ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 171.

¹⁷¹ LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 170.

¹⁷² Ten pat., *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 170.

¹⁷³ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 84; LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 172.

¹⁷⁴ LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995, l. 84; LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 172.

¹⁷⁵ Vaitiekus S., *Lietuvos lenkai*, Vilnius, 1994, p. 6.

Kita vertus, tautinio atgimimo laikotarpiu tautiniu atžvilgiu pietryčių Lietuvoje daugiau gyveno lietuvių negu lenkų, rusų, baltarusių ar ukrainiečių¹⁷⁶. Nors pokario laikais dauguma kitataučių asimiliavosi tarpusavy, ar su lietuviais, visgi ypač lenkų tautinė savimonė nebuvo išblukusi iš atminties. Dėl to lenkų tautinė bendruomenė prasidėjusį tautinį atgimimą pasitiko su naujomis idėjomis. Paskatinti Sąjūdžio organizuotais masiniais renginiais, Lietuvos lenkai pradėjo kurti savo bendruomenės tautinius kultūrinius, profesinius, dvasinius bei politinius susivienijimus.¹⁷⁷

Kita vertus, pačioje lenkų bendruomenėje išsiskyrė nuomonės dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Dalis jų pasisakė už, o dalis – prieš¹⁷⁸. Tuo pasinaudojo antisąjūdininkai. Pasitelkdami propagandinę dezinformaciją, jie ėmėsi kiršinimo taktikos tarp lietuvių ir lenkų. Pagrindė skleidė dezinformaciją apie tai, jog, Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, lenkai bei kitos tautinės mažumos neteks socialinių teisių ir bus persekiojami¹⁷⁹.

Pietryčių Lietuvos kitakalbiai aršiai rodė nepasitenkinimą dėl Valstybinės lietuvių kalbos įstatymo. Tuo pasinaudojo „Jedinstvo“ bei LKP (SSKP) ir dar garsiau kvietė kartu jungtis į kovą prieš Sąjūdį¹⁸⁰. Kaip teigia Karlas Hartmannas, lietuvių kalbos paskelbimas valstybine buvo Sąjūdžio klaida, nuteikusi rusus bei lenkus prieš lietuvius¹⁸¹. Pastarųjų įvykių pasekoje antisąjūdininkai dar labiau kurstė konfliktinius santykius tarp rusakalbių ir lietuvių.

Pietryčių Lietuvos tautinių mažumų bendruomenės suskubo rūpintis ir ginti savo interesus – kultūrą, kalbą, reikalavo daugiau teisių. Dėl to 1989 m. gegužės 12 d. Šalčininkuose įkurta Koordinacinė taryba lenkų nacionalinei autonominei sričiai įkurti. Jos vadovu paskirtas Šalčininkų rajono tarybos pirmininkas Česlovas Visockis¹⁸². Idėją dėl autonomijos įkūrimo palaikė ne tik LKP (SSKP) su „Jedinstvo“ organizacija, bet ir Maskva¹⁸³. Pastaroji, rengdama naują bendrą sutartį su Lietuva, įrašė straipsnį, jog „<...>Atnaujintoji Sąjunga grindžiama tautų valios pareiškimu ir principais, išdėstytais respublikų, autonomijų valstybinio suvereniteto deklaracijose<...>“. Tai reiškė, jog Maskva, žinodama apie lenkų norą turėti savo autonomiją, būtų neprieštaravus ir jau ruošėsi tokiam žingsniui, kad ir vėl Lietuvą susigrąžinti į sovietinį bloką¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Stankūnas A., Deputato „aukštoji matematika“, *Tiesa*, 1990 01 20, p. 3.

¹⁷⁷ Garšva K., Lietuvos lenkų autonomijos kūrimo istorija, *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993, p. 315.

¹⁷⁸ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000, p. 184.

¹⁷⁹ Brazauskas A., *Apsisprendimas. 1988-1990*, Vilnius, 2004, p. 147.

¹⁸⁰ LKP(SSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 146, p. 42-43.

¹⁸¹ Hartmann K., *Polen und die Unabhängigkeit Litauens. Osteuropa*, 1992, p. 339.

¹⁸² Liekis A., *Lietuvos sienų raida*, Vilnius, 1997, t. 1. p. 430.

¹⁸³ Rudokas J., *Kas ir kodėl kūrė autonomiją Vilniaus krašte 1989-1992m.*, <http://www.propatria.lt/2013/08/jonas-rudokas-kas-ir-kodel-kure.html>, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014 05 20].

¹⁸⁴ Lukjanovas A., Apie bendrą naujos Sąjungos sutarties koncepciją ir jos sudarymo tvarką, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 04, p. 1.

Verta pažymėti, jog, kuriant lenkų autonomiją, didelį vaidmenį atliko LKP (SSKP). Jos nariai sudarė daugumą Šalčininkų ir Vilniaus rajonų tarybose. Be to, keletas narių užėmė vadovaujančius postus Rytų Lietuvos rajonuose¹⁸⁵. Pastarieji laisvai galėjo manipuliuoti ir savaip paveikti lenkus prieš lietuvius. LKP(SSKP) griebėsi dar vienos taktinės priemonės prieš Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą. Koordinacinė taryba paraginta antisąjūdininkų parengė memorandumą, skirtą Lenkijos Respublikai. Memorandume rašoma apie tariamas „skriaudas“ lenkams. Į šį dokumentą reikia žiūrėti ypatingai kritiškai, kadangi jame yra daug netiesios apie Vilniaus praeitį, jos priklausomybę, tautinę sudėtį¹⁸⁶. Visa tai buvo sukurta, norint pagrįsti lenkų autonomijos įkūrimą Lietuvos teritorijoje. Memorandume skundžiamasi dėl lietuviškoje spaudoje vykdomos nuolatinės antilenkiškos kampanijos. Spaudoje lenkai vadinami „fašistais“, „banditais“ bei bandoma lenkus nutautinti. Memorandume aiškinama, jog draudžiama lenkams turėti ne tik savo nacionalines mokyklas, bet ir nacionalinį universitetą. Taip pat reikštas nepasitenkinimas, jog „<...>Kauno, Panevėžio, Ukmergės, Jonavos, Kėdainių, Utenos rajonuose nė vienas lenkų tautybės vaikas, nepaisant vietinių gyventojų reikalavimų, neturi galimybės lankyti lenkišką vaikų darželį ar mokyklą<...>“¹⁸⁷. Taip vadinamą V. Landsbergio vyriausybę jie kaltino dėl planingo lenkų tautybės gyventojų išnaikinimo politikos vykdymo.

Memorandume lenkai iškėlė savo sąlygas, kurias „not jų, turi įvykdyti Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba. Pirmiausia reikalavo „Lietuvos Respublikoje įkurti lenkų nacionalinę teritorinę apygardą, į kurią įeitų Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, dalis Trakų, Švenčionių ir Širvintų rajonų“, steigti lenkiškus darželius, mokyklas, aukštąsias mokyklas, priimti palankius įstatymus dėl lenkiškos kultūros ir religinio gyvenimo plėtojimo bei nutraukti antilenkišką propagandą¹⁸⁸.

Lenkijos autonominių tikslas buvo Lietuvoje turėti *de facto* nepriklausomą autonominį regioną. Deja, ši idėja tik dar labiau padidino politinę suirutę Lietuvoje¹⁸⁹. Tam, kad sušvelninti santykius tarp lenkų ir lietuvių, 1990 m. liepos 6 d. sudaryta Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo R. Ozolo vadovaujama valstybinė komisija¹⁹⁰. Komisija, nesutikdama su autonomijos kūrimo idėja, tačiau siekdama normalizuoti santykius, pažadėjo Pietryčių Lietuvoje kalbos vartojimo, švietimo ugdymo laisvę, ekonominę bei socialinę paramą.

Pirmą kartą lenkų autonomijos klausimas oficialiai nagrinėtas tik 1991 m. rudenį vykusiame posėdyje Eišiškėse. Archyvinė medžiaga parodė, jog dėl autonomijos kūrimo klausimo

¹⁸⁵ Garšva K., Lietuvos lenkų autonomijos kūrimo istorija, *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993, p. 368.

¹⁸⁶ Raudeliūnas V., Memorandumas. Dėl lenkų padėties Lietuvoje, *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*, Vilnius, 1990, p. 126.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 132.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 137-138.

¹⁸⁹ Radžvilas V., *Memel – Wilno: neišmoktos istorijos pamokos (I)*, <http://www.propatria.lt/2013/05/vytautas-radzvilas-memel-wilno.html>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014 05 20].

¹⁹⁰ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000, p. 185.

buvo išsiskyrusios nuomonės. Posėdžio metu viena grupė pasisakė už autonomijos įkūrimą Sovietų Sąjungoje, o kita – Lietuvos Respublikoje. Vis dėlto pastarasis pasiūlymas daugumos balsais buvo priimtas¹⁹¹.

Kita vertus, šis taktinis LKP(SSKP) bei autonominių žingsnis nedavė jokių rezultatų. Po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje tik dar labiau žlugo visos viltys dėl autonomijos įkūrimo. Tuo pačiu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. rugsėjo 4 d. nutarimu paleido Šalčininkų, Vilniaus rajonų ir Visagino tarybas, o lenkų autonominiai savo veiklą nutraukė.

Galima teigti, jog šie įvykiai sustiprino Lietuvos žmonių pozicijas Nepriklausomybės klausimu. Kadangi patys lietuviai, norėdami turėti savo šalį su sostine Vilniumi, abejotina ar būtų lengvai leidę turėti „valstybę valstybeje“. Kita vertus, Sąjūdžiui pasitarnavo Lenkijos politikai, kurie pasisakė prieš autonominio darinio kūrimą.¹⁹²

¹⁹¹ Informacija apie Vilniaus krašto deputatų suvažiavimą 1990 10 06, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 293, l. 130.

¹⁹² Widacki J., Polska – Litwa. Trudne początki, *Lithuania*, 2001, Nr. 1, p. 76-77.

3. ANTISAJŪDINIŲ JĖGŲ PROTESTO POLITIKA

3.1. Protesto politikos samprata

Demokratinėse valstybėse visais laikais piliečiams būdavo sudaromos kuo geriausios galimybės dalyvauti valstybės valdyme. Ir nors politinis dalyvavimas nėra vien demokratinėms politinėms sistemoms būdingas bruožas, dažniausiai piliečių dalyvavimo politikoje idėja siejama būtent su demokratijomis. Kita vertus, nedemokratiniai režimai savo pagrindinius prioritetus nukreipdami į žmogų, visgi suteikia jiems pačias minimaliausias galimybes dalyvauti šalies politiniame gyvenime.

Istoriografijoje politinis dalyvavimas yra klasifikuojamas į keletą tipų¹⁹³. Šiame darbe aktualiausias yra ketvirtas tipas (konvencinė ir nekonvencinė forma). Abu šie terminai skiriasi – konvencinis dalyvavimas, apibūdinamas kaip tradicinis politinis elgesys, o nekonvencinis – kaip netradicinis politinis elgesys arba protesto politika¹⁹⁴.

Plačiąja prasme nekonvencinis politinis elgesys gali būti apibrėžtas, kaip elgesys, kuris neatitinka politinį dalyvavimą konkrečiame režime reguliuojančių teisės normų bei papročių. Jam būdingas konfliktiškumas ir reali galimybė peraugti į destruktinius veiksmus. Pastarieji veiksmai gali peraugti į peticijų, kreipimūsi rašymą, boikotus, streikus, demonstracijas, piketus, mitingus, riaušes, pastatų ir kitokios nuosavybės niokojimą¹⁹⁵. Siaurąją prasme tokia veikla kitaip įvardijama kaip protesto politika.

Ilgą laiką nebuvo nusistovėjęs vieningas terminas, kuris apibrėžtų tuos veiksmus, kurie priskiriami nekonvenciniams. Alan Marsh¹⁹⁶ suformulavo kitokį terminą. Jis išskyrė ortodoksinį ir neortodoksinį politinį elgesį. Autorius akcentavo, jog skirtumas tarp ortodoksinio bei neortodoksinio politikos remiasi normatyvinių taisyklių, apibrėžiančių leidžiamą elgesį, buvimu: ortodoksinės politikos atveju tokios taisyklės yra, o neortodoksinio politinio elgesiu atveju tų taisyklių nėra, kadangi paprastai šalyje būna įstatymų ir draudimų ribojančių bei draudžiančių demonstracijas, mitingus ir kitą priešišką elgesį.

¹⁹³ Dažniausiai yra aptinkamos keturios politinio dalyvavimo tipologijos: (1) konstitucinės ir nekonstitucinės dalyvavimo formos; (2) legalios ir nelegalios dalyvavimo formos; (3) legitimios ir nelegitimios dalyvavimo formos; (4) konvencinės ir nekonvencinės dalyvavimo formos.

¹⁹⁴ Riekašius R., *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*, Klaipėda, 2011, p. 9.

¹⁹⁵ Jasiulevičienė R., *Dalyvavimas ir komunikacija, Šiuolaikinė valstybė*, Kaunas, 1999, p. 67–77.

¹⁹⁶ Riekašius R., *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*, Klaipėda, 2011, p. 17.

Remigijus Rekašius yra išskyręs pagrindinius bruožus, kurie yra būdingi nekonvenciniam politiniam dalyvavimui¹⁹⁷:

1. protestas yra tiesioginio veiksmo technika konfrontuojant su politiniais elitais, priešingai nei dalyvavimas elitų nustatytuose rėmuose;
2. protestas gali susitelkti ties specifinėmis problemomis ar politiniais tikslais ir perduoti didelį kiekį politinės informacijos su didele politine jėga;
3. nekonvenciniai veiksmai iš kitų dalyvavimo veiksmų išsiskiria tuo, jog yra daugiau situaciniai veiksmai, pasireiškiantys kaip reakciją į tam tikrą įvykį, ar konkrečias aplinkybes;
4. patys protestų dalyviai kontroliuoja protesto laiką ir vietą.

A. Marsh sugrupavo konceptualų netradicinio politinio elgesio formų modelį, kuris padalinamas į keturis slenksčius¹⁹⁸:

Pirmasis slenkstis rodo perėjimą nuo konvencinės prie nekonvencinės politinės veiklos. A. Marsh įvardija, jog tai yra persidengimas tarp ortodoksinio ir neortodoksinio politinio elgesio. Tai daugiau aprėpia peticijų pasirašinėjimą bei teisėtas demonstracijas, kurios dar neperžengia demokratiškos normų ribų.

Antrasis slenkstis apima perėjimą prie tiesioginės veiklos, tokios kaip boikotai. Tai jau nedviprasmiškas žengimas link neortodoksinės politinės veiklos.

Trečiasis nekonvencinės politinės veiklos lygis apima nelegalius veiksmus, kurie remiasi į turto niokojimą.

Ketvirtas slenkstis remiasi į prievartinius veiksmus, kaip turto suniokojimas ar prievarta prieš žmones. Tačiau tai negalima lyginti su partizaniniu karu ar terorizmu.

XX a. pradžioje santykis tarp konvencinio ir nekonvencinio politinio elgesio pasikeitė. Aiški riba tarp konvencinių ir nekonvencinių dalyvavimo formų šiais laikais nėra ryški. Jeigu prie konvencinio politinio elgesio priskiriama teroristinė veikla, įkaitų grobimas, bombų sprogdinimas siekiant politinių tikslų, tai taikios demonstracijos, peticijų rašymas ir streikai mažiau priskiriami nekonvenciniam dalyvavimui. Nuo XX a. pabaigos tokios demonstracijos įgavo legitimumo teisę tarp valdančiojo elito ir visuomenės. Jos tapo institucionalizuota demokratinės kovos dalimi, visuotinai priimtina politinio nepasitenkinimo išraiškos forma. Šiuo metu demonstracijos, piketai, mitingai gali būti vertinami, kaip konvencinio politinio dalyvavimo veiksmai. Tačiau, jei, vykdant šiuos veiksmus, nėra laikomasi įstatymų numatytos tvarkos – jie praranda konvencinio politinio dalyvavimo statusą. Toks dvejobas šių veiksmų pobūdis verčia juos išskirti į specifinę grupę – protesto politiką – akcentuojant, jog šiais veiksmais išreiškiamas protestas prieš priimtus

¹⁹⁷ Riekašius R., *Nekonvencinis elgesys Lietuvoje, Politinė kultūra ir visuomenės kaita*, Kaunas, 2002, p. 102.

¹⁹⁸ Riekašius R., *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*, Klaipėda, 2011, p. 18.

sprendimus, vykdomus veiksmus arba prieš ketinamus priimti sprendimus ar planuojamus veiksmus. Taip pat prie protesto politikos priskiriami veiksmo atvejai – pastatų užgrobimas, jėgos panaudojimas ir pan. Tik šie veiksmai visuomet lieka už konvencinio politinio dalyvavimo ribų¹⁹⁹.

3.2. Protesto politikos išraiškos tautinio atgimimo metu

Visais laikais ir visose politinėse sistemose tiesiogiai ar ne piliečiai savo norus ir preferencijas išreiškėdavo dalyvaudami politikoje. Kad nuomonė vienu ar kitu klausimu būtų išgirsta, piliečių balsas turi būti aiškus bei matomas. Kartais, jog balsas būtų išgirstas, tenka peržengti tradicines elgesio normas.

Lietuvoje protesto elgesys paplito tautinio atgimimo metais. 1989–1991 metais, kada netradicinėse politinėse akcijose dalyvavo 41–51% Lietuvos gyventojų²⁰⁰. Dėl archyvinių dokumentų stokos yra sunku nustatyti, kiek iš to procento dalyvių dalyvavo antisąjūdinių jėgų organizuojuose streikuose ir mitinguose.

R. Jasiulevičienė teigia, jog kartais nekonvencinis politinis dalyvavimas rodo ryškią visuomenės krizę²⁰¹. Lietuvos atveju 1988–1991 metų padėtis rodė ne tik esančią visuomenės krizę, bet ir politinę. Kalbant apie prieš LPS susiformavusią opozicinę grupę, galima teigti, jog jos veikla atitinka ankščiau minėtus 4 bruožus, kurie apibūdina nekonvencinį politinį dalyvavimą. „Jedinstvo“ ir LKP (SSKP) organizuoti mitingai, demonstracijos bei 1991 m. sausio mėnesio išpuoliai buvo ne kas kita, kaip kovos priemonė prieš Lietuvos Aukščiausios Tarybos vykdytą politiką valstybingumo atkūrimo atžvilgiu.

Dažnai organizuoti mitingai, piketai buvo nepasitenkinimo išraiška prieš kokius tai Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos paskelbtus nutarimus. Pavyzdžiui, masiniai mitingai buvo organizuoti prieš lietuvių kalbos paskelbimo valstybine kalba, ar prieš nutrauktus jaunuolių šaukimus į Sovietų Sąjungos armiją.

Visi antisąjūdinių jėgų mitingai buvo laikomi nelegaliais, kadangi pačios prosovietiškos organizacijos po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo buvo oficialiai uždraustos. Organizatoriai ir dalyviai patys kontroliuodavo laiką ir vietą, nekreipdami dėmesio į draudimus. Susibūrimų metu paprastai būdavo smerkiami Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimai bei viešintos rezoliucijos, kurios daugumos susirinkusių vienbalsiu susitarimu būdavo patvirtinamos bei parengiamos siųsti į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą.

¹⁹⁹ Riekašius R., *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*, Klaipėda, 2011, p. 25-26.

²⁰⁰ Krupavičius A., Rinkėjų elgsena ir balsavimas, *Seimo rinkimai '96. trečiasis „atmetimas“*. Vilnius, 1998, p. 229.

²⁰¹ Jasiulevičienė R., *Dalyvavimas ir komunikacija, Šiuolaikinė valstybė*, Kaunas, 1999, p. 71.

Viena vertus, iki 1991 m. prorusiškų organizacijų veikla apsiribodavo pilietiniu nepaklusnumu šalies centrinei valdžiai. „Jedintvo“ ir LKP (SSKP) sąmoningai organizuodavo ir keldavo neramumus Vilniaus mieste. Jų taktinis tikslas buvo provokuoti žmones, sukelti netvarką įmonėse, įstaigose, žmonių susibūrimo vietose²⁰². Kita vertus, matant, jog prarandama politinė iniciatyva, prieita prie prievartinių veiksmų, kada 1991 m. sausio mėnesio pradžioje nesėkmingai bandyta šturmuoti Lietuvos Aukščiausios Tarybos rūmus.

Per visą tautinio atgimimo laikotarpį antisąjūdinių jėgų pastangomis suorganizuota daugiau nei 10 mitingų. Kai kurie iš jų turėjo nemažos reikšmės Sąjūdžio vykdytai kovai už suvereniteto atgavimą. Kita vertus, antisąjūdininkai ne tik organizavo savo mitingus, bet ir eidavo kelti sumaišties į Sąjūdžio organizuotus mitingus ar paminėjimas. Šios taktikos imtasi tam, kad klaidintų visuomenę, keltų įtampą tarp rusakalbių ir lietuvių. Sąjūdžio atstovai siūsdavo į LKP Centro Komitetą pareiškimus, kuriuose priekaištaudavo, jog LKP (SSKP) ekstremistinės pajėgos jų mitingo metu kėlė provokacijas, „barbariškai“ bandė susidoroti su mitingo dalyviais²⁰³. Atliekant tyrimą apie antisąjūdinių veiklos taktiką, verta paminėti pačius reikšmingiausius organizuotus mitingus.

Daug protestuotojų subūrė 1989 metų pradžioje organizuoti du mitingai prieš lietuvių kalbos paskelbimą valstybine kalba. Dar 1988 m. lapkričio mėn. 17–18 dienomis vykusioje Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos sesijoje priimtas įstatymas, kuris papildė Lietuvos SSR konstituciją. Naujame straipsnyje teigiama, kad lietuvių kalba reglamentuojama, kaip Lietuvos SSR valstybinė kalba²⁰⁴. Prieš tokį valstybinį lietuvių kalbos statusą antisąjūdininkai sukėlė didelį nepasitenkinimą tarp lenkų ir rusų tautybių deputatų bei ragino rusakalbius bei lenkų tautybės žmones priešintis tokiam nutarimui²⁰⁵.

Kadangi lietuvių kalba visgi buvo paskelbta valstybine, kitų metų vasario 2²⁰⁶ ir 12²⁰⁷ dienomis Vilniuje surengti mitingai. Prieš tai miesto gyventojams platintos skrajutės, kuriose raginama dalyvauti mitinguose ir pareiškama, kad pagal įsaką „*Apie valstybinės kalbos vartojimą*“ kitataučiai yra nuvertinami, tuo pačiu užkertamas kelias tobulėti ateinančioms kartoms²⁰⁸. Mitingų dalyvių daugumą sudarė rusakalbiai. Be to, dar dalyvavo lenkai ir rusai, atvykę iš kaimyninės Baltarusijos, Kaliningrado srities. Mitingų dalyviai protestavo prieš valstybinę lietuvių kalbą. V.

²⁰² Girdvainis J., *Dainuojanti revoliucija Vilniaus barikadose*, Vilnius, 2011, p. 92.

²⁰³ Lietuvos SSR piliečių kolektyvų laišakai politikos klausimais, ir Sąjūdžio mitingo 1988 09 28-29 Vilniaus mieste, *LYA*, f. 1771, ap. 271, b. 237, l. 21-22.

²⁰⁴ I. G. Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos sesija, *Gimtasias kraštas*, 1988 11 24-30, p. 2.

²⁰⁵ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, p. 338.

²⁰⁶ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1987–1989 metais: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, p. 158.

²⁰⁷ Šaknys M., Mitingas prie Sporto rūmų, *Tiesa*, 1989-02-14, p. 3.

²⁰⁸ Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2, l. 35.

Ivanovas gynė rusakalbius, pareikšdamas, kad jie yra diskriminuojami, pažeidžiamos jų pilietinės teisės. Vasario mėn. 12 d. mitingo metu priimta rezoliucija²⁰⁹. Joje reikalauta:

1. „<...>atšaukti „Įsaką dėl valstybinės kalbos vartojimo“ šalyje ir priimti tokį, kuris būtų palankus visų tautybių gyventojams;
2. laikytis LTSR konstitucijos 34 str., kuris garantuoja įvairių rasės ir tautybių gyventojams pilietinę lygybę, lygias teises, politines teises, taip pat įsteigti Tautų universitetą Lietuvoje;
3. suteikti judėjimui „Jedinstvo“ laiką televizijoje, radijuje bei spaudoje<...>“.

Atspausdinta rezoliucija su reikalavimais buvo nusiųsta į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą. Lietuvių kalbos statusas nebuvo atšauktas, o mitingų dalyviai, nepasiekę savo tikslo, ryžosi dar vienai protesto akcijai, kuri buvo surengta kovo mėn. 19 d. Kalnų parke, Vilniuje. Šį mitingą galima laikyti vasario mėn. 12 d. akcijos tęsiniu, nes čia ir toliau buvo reiškiamas protestas prieš valstybinę lietuvių kalbą, skelbiamos rezoliucijos, keliami Lietuvos SSR Aukščiausiai Tarybai reikalavimai. Verta pastebėti, kad šiame mitinge buvo reikalaujama rusų kalbą paskelbti tarptautine Sovietų Sąjungos kalba²¹⁰.

Gilinantis į detalesnę „Jedinstvo“ protesto veiklą, vertėtų paminėti rugpjūčio mėn. 10 d. vykusį jedinstvininkų organizuotą politinę akciją Vilniaus Kalnų parke, kur svarstyti sovietinės armijos ir Lietuvos gyventojų santykiai. Pastarasis renginys organizuotas dėl masinių jaunuolių atsisakymų tarnauti sovietinėje kariuomenėje. Tokius veiksmus paskatino gegužės 14 d. Vilniuje, Kalnų parke, LPS priimta rezoliucija, kurioje Sovietų Sąjungos vyriausybė raginama nutraukti prievartinį lietuvių jaunuolių ėmimą į sovietinę kariuomenę. Politinę įtampą paaštrino ir tas faktas, jog jaunuoliai gražino karinius bilietus per 50-ąsias Molotovo – Ribentropo pakto metines. Todėl mitinguose V. Ivanovas melagingai skelbė, kad susibūręs Sąjūdis ir kitos antisovietinės organizacijos nuolat reikalaujančios, kad iš Lietuvos SSR būtų išvesta kariuomenė, visais būdais agituojančios jaunimą atsisakyti atlikti privalomąją karinę tarnybą. Jis pabrėžė, jog sovietinė armija laikoma okupacine, o Lietuvoje pažeidžiamos kariškių teisės. Rugpjūčio 10 d. mitingo metu priimta rezoliucija „*Dėl TSRS ginkluotųjų pajėgų diskriminavimo*“²¹¹. Joje reikalaujama, kad:

1. Lietuvos vadovybė kuo skubiau nutrauktų diskriminavimo politiką, išpuolių ir pasityčiojimų aktus prieš SSRS ginkluotąsias pajėgas;

²⁰⁹ Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2, l. 35., l. 36-37.

²¹⁰ Kovalenko M., „Jedinstvo“ prieš vienybę, *Tiesa*, 1989 03 25, p. 2.

²¹¹ Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2, l. 243.

2. garantuotų konstitucines teises kariškiams, karo veteranams bei kariams internacionalistams;

3. Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba atšauktų Deklaraciją dėl Lietuvos suvereniteto ir Lietuvos SSR Konstitucijos pataisas, nes Lietuvos SSR Konstitucija turi atitikti visos Sovietų Sąjungos Konstituciją;

4. nutrauktų Lietuvos SSR AT įstatymų dėl pilietybės ir piliečių karinės tarnybos svarstymą, nes tai prieštarauja Sovietų Sąjungos Konstitucijai ir pažeidžia tarptautines teises.

Rezoliucija išsiųsta SSRS Aukščiausiajai Tarybai, Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro Komitetui, SSRS Ministrų Tarybai, SSRS Valstybės saugumo komitetui (KGB), SSRS Vidaus reikalų ministerijai (VRM), taip pat ir visoms respublikos valdžios institucijoms.

Antisąjūdininkai toliau visais įmanomais būdais priešinosi tautiniam atgimimui. Rugsėjo 3 d. Vilniuje, Kalnų parke, „Jedinstvo“ surengė dar vieną mitingą. Anot Algimanto Liekio: „*tą kartą į mitingą susirinko keletas tūkstančių rusiškųjų įmonių darbuotojų*“²¹². Į renginį susirinkusiems dalyviams aiškinta, kad susidarė kampanija prieš SSKP ir Lietuvos SSR. Oratoriai tikino, jog, į valdžią atėjus sąjūdininkams, rusai ir lenkai būsią išnaikinti. Kartu raginta ginti savo politines ir socialines teises. Taip pat pasmerkta Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba dėl nuolaidžiavimo antisovietinėms jėgoms. Vartojant terminą „antisovietinės jėgos“, turima galvoje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį ir kitas organizacijas, kovojusias už nepriklausomą valstybę.

Mitingo laikas pasirinktas neatsitiktinai. Tuo pačiu metu Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos sesijoje deputatai turėjo svarstyti pilietybės įstatymo pakeitimus. Jedinstvininkai Lietuvos SSR Aukščiausioje Taryboje neturėjo rimto užnugario, kad galėtų pasipriešinti sąjūdininkams, o ir mitingai nedavė pakankamai naudos. Todėl lapkričio 4 d. buvo priimtas naujas pilietybės įstatymas, pagal kurį asmenys, iki įstatymo įsigaliojimo dienos nuolat gyvenę respublikos teritorijoje, turintys nuolatinę darbo vietą, per dvejus metus turi apsisprendimo galimybę tapti Lietuvos piliečiu²¹³. Tada jedinstvininkai išplatino atsišaukimą²¹⁴, kuriame aštriai kritikavo šį dokumentą. Atsišaukime teigiama, jog pilietybės įstatymu pažeidžiami tarptautinio žmogaus teisių pakto ir Sovietų Sąjungos konstitucijos straipsniai. Įrodinėta, kad kitataučiams visiškai panaikinamos politinės bei socialinės teisės, norima juos paversti antrarūšiais, be pilietybės, be kalbos, be išsilavinimo žmonėmis. Be to, raginta žmones eiti protestuoti bei priešintis Sąjūdžio vykdomai politikai, o taip pat reikalauti atšaukti visus įstatymus, prieštaraujančius Sovietų Sąjungos konstitucijai, uždrausti visus

²¹² Liekis A., *LKP agonijos kronika. Dokumentinė apybraiža*, I dalis, p. 234.

²¹³ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pilietybės įstatymas http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=18854&p_query=&p_tr2=, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-02].

²¹⁴ Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2, p. 15-16.

antisovietinius judėjimus, sudaryti Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą iš dviejų rūmų, kuriuose po lygiai posėdžiautų lietuvių, lenkių ir rusų deputatų.

1990 m. sausio 6 d. Vilniuje „Jedinstvo“ organizavo mitingą, į kurį atvyko „Dirbančių politinių ir socialinių teisių gynimo respublikinio komiteto“ atstovai. Iš viso akcijoje dalyvavo per 3 tūkstančius žmonių²¹⁵. Mitingas organizuotas dėl to, kad LKP XX suvažiavimo metu partija skilo į prorusišką ir proletuvišką dalis. Mitingo metu priekaištauta M. Gorbačioviui dėl pavėluotos reakcijos ir laiku nesiimtų veiksmų SSKP vienybei išsaugoti.

Būtina paminėti, jog antisąjūdinės jėgos ėmėsi griežtesnės taktikos, kaip LKP priklausančio turto užgrobinimas. Tokie veiksmai aiškinti labai paprastai – LKP nuosavybė įsigyta už SSKP lėšas. SSKP CK 1990 m. kovo 27d. nutarė, jog visu jos turto Lietuvoje gali disponuoti tik LKP (SSKP) laikinasis CK. Sovietų Sąjungos Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl priemonių SSKP nuosavybei apginti Lietuvos SSR teritorijoje“, kuriuo turėjo būti realizuotos LKP (SSKP) pretenzijos į kompartijos turtą²¹⁶. Daugelio LKP pastatų, spaustuvių ir sandėlių užėmimo akcijos buvo vykdomos vidaus kariuomenės pagalba. Galima daryti išvadą, jog tokiu būdu pradėtas realizuoti Lietuvos vidaus padėties destabilizavimo planas.

1990 m. balandžio 2 d. į Vilniaus Spaudos rūmus atvykę LKP (SSKP) CK atstovai, tarp kurių buvo J. Kuolelis, kartu su sovietinės kariuomenės padaliniu pareiškė pretenzijas į pastato priklausomybę. Atvykusieji reikalavo, jog nebūtų čia daugiau spausdinama lietuviškoji spauda, o tik LKP (SSKP) laikraščiai²¹⁷. Tačiau Spaudos rūmų darbuotojai pareiškė, kad vykdys tik Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimus. Kitą dieną vykęs Spaudos rūmų darbuotojų susirinkimas pasmerkė LLP (SSKP) CK atstovų ultimatyvius reikalavimus. Balandžio 11 d. LKP (SSKP) vadeivos sustabdė Lietuvos nepriklausomų laikraščių spausdinimą ir pradėjo leisti komunistinę spaudą – „Tarybų Lietuva“ ir „Sovetskaja Litva“²¹⁸. Balandžio 20 d. Vilniuje „naktiniai“ kartu su sovietų kariuomene užėmė įmonei „Spauda“ priklausančias redakcijų ir spaustuvių patalpas Maironio gatvėje. Iš ten buvo kontroliuojamas spaudos leidimas. Tą patį pavasarį pradėjo veikti radijo stotis „Tarybų Lietuva“, vadovaujama LSSR liaudies artisto Kosto Šilgalio. Vėliau atsirado kita radijo stotis „Baltija“. Jos panaudotos komunistinės propagandos sklaidai.

Spaudos rūmų okupacija nebuvo vienintele LKP (SSKP) ir sovietinės kariuomenės prievartine akcija. Kovo mėnesio pabaigoje sovietiniai kariškiai, vadovaujami J. Jermalavičiaus,

²¹⁵ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1990–1991 metai: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, p. 6.

²¹⁶ Landsbergis V., *Laisvės byla*, Vilnius, 1992, p. 70.

²¹⁷ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1990–1991 metai: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, p. 60, 62.

²¹⁸ Ten pat, p. 76.

okupavo LKP CK partinio archyvo pastatą. Rugsjūtį komunistai šturavo Klaipėdos miesto savivaldybę, kada ši nusprendė nukelti paminklus Lenino ir Pergalės aikštėse.

Balandžio mėn. 5 d. Vilniuje prie Spaudos ir televizijos rūmų suorganizuotas dar viena politinis piketas. Lietuvos Aukščiausioji Taryba, paskelbdama Lietuvos Nepriklausomybę, kartu skelbėsi užtikrindama kitataučių bendrijų teises bei garantavo, jog visi valstybės politiniai ir ekonominiai sprendimai bus atliekami, atsižvelgiant į Lietuvoje gyvenančių tautinių bendrijų interesus. Kartu su jedinstvininkais pikete dalyvavo „SSRS piliečių komiteto“ nariai. Iš viso susirinko per tūkstantis žmonių. Mitingo organizatorius dezinformavo, kad lietuviai sunaikino „partiją, liaudį, komunizmą“. „Jedinstvo“ organizuotas piketas susilaukė kai kurių Lietuvos žmonių dėmesio. Kitą dieną jose vyko trumpi streikai, mitingai nukreipti prieš Lietuvos Nepriklausomybę²¹⁹.

Naujas protesto akcijas organizuotas „Jedinstvo“ iššaukė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje“²²⁰. Dokumente skelbta, kad Lietuvos piliečiai neprivalo tarnauti Sovietų Sąjungos kariuomenėje bei turi teisę atsisakyti karinės prievolės.

1990 m. rugsjūčio mėn. 15 d. Vilniuje prosovietinės organizacijos – „Jedinstvo“, „Socialistinė darbo žmonių federacija“, „Piliečių gynimo komitetas“ – kartu su LKP (SSKP) surengė dar vieną protesto akciją²²¹. Organizacijų vadeivos pasmerkė Kazimieros Danutės Prunskienės vyriausybę. Sunki ekonominė situacija šalyje kėlė ir parlamentinės opozicijos pasipriešinimo bangą²²². Prosovietinės organizacijos pasinaudojo sudėtinga padėtimi ir rengė dar aršesnius mitingus, kurių metu siekė Lietuvos išlikimo Sovietų Sąjungos sudėtyje. 1990 m. gruodžio 6 ir 8 dienomis „Jedinstvo“ suorganizavo dar du mitingus²²³. Juose jau dalyvavo sovietų kariškiai, perrengti civiliniais drabužiais. Sunku nustatyti susirinkusių skaičių. Vieni teigė, kad akcijoje dalyvavo per 6 tūkst. žmonių, Tačiau Maskvos centrinė televizija pranešė, jog į mitingą

²¹⁹ Šidlauskas M., Iš didelio debesies mažas lietus, *Tiesa*, 1990 04 07, p. 3.

²²⁰ Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje“ <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=41975FFC-C6B5-4DE2-9BDA-3C2D4AB0BE60>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 10].

²²¹ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1990–1991 metai: įvykių kronika*, sudaryt. V. Skuodis, p. 177.

²²² Prieš tai, kol Lietuvoje nebuvo paskelbta Nepriklausomybė, visa šalies ekonomika priklausė Maskvos įtakai. Po kovo 11-osios akto iš karto atsijungti nuo Sovietų Sąjungos ekonomikos nebuvo paprasta. Lietuvos Sąjūdžio programa, kartu su LSSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimais bei Ekonominės reformos komisijos veikla padėjo naujamai vyriausybei parengti įstatymus, nukreiptus į perėjimą iš komandinės sistemos į valstybės reguliuojamą rinkos ekonomiką. Lietuvoje reikėjo iš naujo sukurti nuosavybės formų įvairovę, parengti privatizacijos programą, užtikrinti rinkos ir konkurencijos sąlygas, įvesti nacionalinę valiutą. Sovietų centralizuota ekonomikos valdymo sistema greitai reagavo į Lietuvoje vykstančius pokyčius. Nepripažindama politinio Lietuvos apsisprendimo, ekonominius santykius grindė kaip su užsienio valstybe, pradėjo ekonominę blokadą. Nukentėjo žemės ūkis sutriko didmeninės ir mažmeninės prekybos apyvarta. Padaugėjo nedirbančiųjų skaičius.

²²³ Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17624, ap. 1, b. 2, p. 198.

susirinko per 80 tūkst. asmenų. Jedinstvininkai kaltino Lietuvos Respublikos Vyriausybę nemokšišku, gąsdino socialine bei ekonomine katastrofa, skurdu, nedarbu, reikalavo pakeisti vyriausybę, paleisti parlamentą ir „demokratinio“ būdu išrinkti naują.

Būtina paminėti, jog Sovietų Sąjungos kariuomenė dažnai trikdė Lietuvos valstybės gyvenimą. Aktyviai dalyvavo antisąjūdinių organizacijų rengtuose mitinguose, demonstruodavo jėgą, sudarant grėsmę civiliams gyventojams. Sovietų desantininkai kartu su vidaus kariuomene okupavo Politinio švietimo namus, Aukštąją partinę mokyklą, Partijos istorijos institutą, Partinį archyvą ir LKP CK rūmus Vilniuje. Kariuomenė kontroliavo Vilniaus oro uostą bei miesto prokuratūrą²²⁴. Galima teigti, jog grėsmingi Sovietų Sąjungos vadovybės veiksmai rodė, jog Maskvoje pavojingai didinama įtampa gali bet kada virsti atvira agresija.

LPS opozicija, turėdama stiprų užnugarį Maskvoje ir matydama, jog praranda valdžios kontrolę šalyje, organizavo valstybinį perversmą, kurio metu turėjo būti atstatytas sovietinis režimas šalyje. Perversmo užuomazgas galima pastebėti 1990 m. gruodžio mėnesį, kada Maskvos valdžia informavo Lietuvą, jog ši stabdo galimas konsultacijas dėl oficialių taikos derybų su Lietuva²²⁵.

Pagal planą perversmas prasidėjo 1991 m. sausio mėn. 8 d., kada „Jedinstvo“ organizavo mitingą prie Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos dėl maisto prekių kainų padidinimo. Ryte 9 val. mitinguotojų susirinko apie 3 tūkst.²²⁶. Jie aršiai bandė šturmuoti Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. 30-čiai asmenų buvo pavykę įsiveržti į pastato vidų, tačiau ten budėjusi apsauga juos atrėmė²²⁷.

Nepavykus civilių rankomis užimti Aukščiausiosios Tarybos, Sovietų Sąjunga atvirai pradėjo naudoti karinę jėgą. Sovietų Sąjungos gynybos ministro įsakymu į Lietuvos teritoriją buvo įvesti papildomi sovietinės armijos daliniai²²⁸.

Sovietų ginkluotosios pajėgos pradėjo atvirai demonstruoti jėgą Lietuvos miestų gatvėse, tiesiog važinėdamos didelėmis tankų, šarvuotųjų ir kitos karinės technikos kolonomis²²⁹. Sausio mėn. 9 d. antisąjūdininkai surengė dar vieną mitingą prie Martyno Mažvydo bibliotekos. Mitingo metu priimta rezoliucija, kurioje reikalaujama²³⁰:

1. atsistatydinti Lietuvos Aukščiausiąjai Tarybai dėl blogai atliekamo darbo;

²²⁴ Bauža Č., Setkauskis P., *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, p. 161.

²²⁵ Žalimas D., SSRS agresija prieš Lietuvos Respubliką 1991 m. sausį: tarptautiniai teisiniai aspektai, *1991 metų sausio 13-oji Lietuvoje naujausių mokslinių tyrimų kontekste. Mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2006, p. 46.

²²⁶ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007, p. 665.

²²⁷ *1991 metų sausio mėnesio ir vėlesnių įvykių kronika*, parengė: Seimo kanceliarijos Informacijos analizės skyrius, Vilnius, 2002, p. 15.

²²⁸ Kruvinasis sekmadienis: kaip tai buvo visuomeninės organizacijos „ščit“ nepriklausomų karinių ekspertų išvada dėl 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių Vilniuje, *LVA*, f. 17626, ap. 1, b. 367, p. 3.

²²⁹ Dokumentai apie Radijo stotį „Tarybų Lietuva“, Nacionalinio Gelbėjimo Komiteta, kitas priešiškas Lietuvos Respublikos Nepriklausomybei organizacijas, *LNA*, f. 32, ap. 1, b. 179, l. 30.

²³⁰ Protesto prieš Lietuvos separatinę politiką mitingo, įvykusio Vilniaus mieste, dalyvių rezoliucija, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 16, p. 1.

2. įgyvendinti Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimų nutarimus, kurie buvo išsiųsti į šalies Parlamentą;

3. reikalavo įvesti prezidentinį valdymą šalyje bei atnaujinti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos SSR konstitucijų galiojimą šalyje.

Sovietų armija, toliau keldama agresiją, užėmė Krašto apsaugos tarnybos pastatus, televizijos retransliacijos centrą Nemenčinėje kontrolę, perėmė Vilniaus geležinkelio stoties mazgo, nutraukė traukinių eismą²³¹.

Kita vertus, sovietų valdžia pervertino Lietuvos gyventojų poziciją Nepriklausomybės atžvilgiu. Didesnioji gyventojų dalis, palaikydama LPS idėjas, sugebėjo atremti opozicionierius. Pastarieji, organizuodami eilę mitingų, politines akcijas, piketus nepasiekė užsibrėžtų tikslų.

²³¹ Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais, p. 376-377.

4. ANTISAJŪDINIŲ JĖGŲ PROPAGANDA SPAUDOJE

4.1. Propagandos samprata

Propaganda – terminas, turintis galias tradicijas, yra kilęs iš *propagare* (graik., po to lot. – „platinti“). Pirma, šis žodis reiškė tiesos, neabejotinos informacijos sklaidą. Propaganda formuoja informacinį pasitikėjimą, apibrėžtą mąstymo būdą, siekia mobilizuoti asmenis tam tikriems veiksams. Dar kitaip, propaganda yra įvardijama, kaip sąmoningas, metodiškas ir nuoseklus asmenų įtikinėjimas, siekiant juos priversti atlikti tam tikrus veiksmus, ugdyti jų mąstymą ir tapatybę, elgesio formas bei vertybes. Propagandos paskirtis gali būti įvairialypė. Pavyzdžiui, kultūros srityje gali būti panaudota pačios kultūros išaukštinimui, kaip teigiamo įvaizdžio suformavimui. Kita vertus, propaganda taip pat gali būti panaudota, kaip pretekstas sukelti karinį ar diplomatinį konfliktą. Kiekvienos šalies valdančiosios institucijos propagandos mechanizmai tarnauja informacijos valdymui ir naudos gavimui. Remiantis E. L. Bernays, visuomenės nuomonės formavimas – tikslinga ir sisteminga politinė veikla susijusi su noru pasiekti iškeltus tikslus²³².

Lietuvių ir užsienio literatūroje propagandos terminas apibrėžiamas skirtingai, akcentuojant vieną ar kitą aspektą. Gintautas Mažeikis propagandą apibrėžia, kaip viešą, tinklinį, pasikartojantį masių ar socialinių grupių įtikinėjimą. Pagrindinius propagandos orientyrus pastarasis laiko instituciškai kontroliuojamą ir konstruojamą mąstymą, visuomenės tapatybę ir manipuliavimą nuomone bei kontroliuojamą elgesį²³³.

Pagal D. Lerner, propagandos funkcija yra susijusi su vienodo srauto informacijos, parinktos įtikinti žmonių masę, galutiniu rezultatu²³⁴. Kadangi modernio propaganda yra skirta visuomenei kaip visumai, bet ne visiškai orientuojasi į mases. Tam tikros reformos troškimas negali būti paverstas veiksmu kol jis nėra išsakytas ir nėra sudaromas pakankamas spaudimas atitinkamoms institucijoms²³⁵.

²³² Bernays E. L., *Propaganda*, New York, 1928, p. 25, <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014-05-03].

²³³ Mažeikis G., *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas, 2010, p. 19-20.

²³⁴ Lerner D., *Psychological Warfare against Nazi Germany: The Skywear Campaign, D-Day to the VE Day*, New York, 1971, p. 5–6, <http://www.questia.com/read/55370855/syke-war-psychological-warfare-against-germany-d-day>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014-05-03].

²³⁵ Mažeikis G., *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas, 2010, p. 20.

H. Lasswell nuomone, propaganda skirta kontroliuoti žmonių nuomonei, pasinaudojant istorijas, gandus, simbolius ir kitokias socialinio komunikavimo priemones²³⁶. Pastarieji trys autoriai vienareikšmiškai tikina, jog propaganda yra sutelkta ties nuomonių ir požiūrių formavimu, o ne sąlygų keitimu. Todėl galima teigti, kad propagandistų vienas iš svarbiausių tikslų yra suformuoti naują asmens tapatybę, išstumiant turimą, kad būtų priimti kitos šalies tikslai.

Priešingai nei E. L. Bernays, A. Aronson, A. R. Pratkanis propagandai nepriskiria įtikinėjimo meną ir teigia, jog visuomenėje propaganda tapo neatskiriamu visuomenės bei masės valdymo įrankiu. Propaganda, anot jo, yra skirta politiniams tikslams ir visuomenės nuomonės formavimui, siekiant palankumo vykdant vidaus bei užsienio politiką²³⁷.

Pastarųjų autorių nuomone, veiksmingiausiai propaganda pasitarnauja demokratinėje visuomenėje. J. Ellul teigia, jog propaganda gali sumažinti žmogaus vaidmenį. Tačiau M. Choukas, remdamasis J. Ellul propagandos teorija, išskiria propagandą ir demokratiją, teigdamas, jog abi yra nesuderinamos ir viena kitai žalingos²³⁸. Taip pat pastarųjų aptartų autorių nuomonės išsiskiria dėl termino vartojimo. J. Ellul propagandą laiko neatskiriama žmogaus gyvenimo dalimi, nes ši išpildo žmonių poreikius ir yra būtina, norint išlaikyti stabilią visuomenę. Kita vertus, M. Choukas tvirtina, kad propagandisto tikslas yra ne tik mokėti įtikinti, bet kartu padaryti taip, jog juo besąlygiškai pasitikėtų ir jam neprieštarautų²³⁹.

Propaganda neretai asocijuojasi su įsakymo, įtikinėjimo, manipuliacijos, agitacijos gebėjimais įtikinti asmenis, juos ugdyti, formuoti jų įsitikinimus ir mąstymą²⁴⁰. Šiais laikais propaganda dažniausiai vertinama neigiamai, manant, kad jos tikslas yra manipuluoti asmenimis, skatinant juos daryti tokius veiksmus, kurių jie laisva valia nenorėtų daryti. Paprastai propaganda orientuojasi į žmonių mases, kadangi jos yra paveikesnės, lengviau pasiduoda propagandai ar vaizdinei reklamai.

4.2. Antisąjūdininkų propagandos apraiškos spaudoje

Sovietų Sąjungai okupavus ir aneksavus Lietuvą, ilgam laikui įsigalėjo sovietinė ideologija. Ji buvo pagrįsta viena iš radikalių Europos socialinių teorijų – marksizmu, pritaikytu kitoms istorinėms sąlygoms ir atsilikusiai Sovietų Sąjungos tikrovei. Remiantis marksizmu buvo sukurta utopinė visuomenės pertvarkymo programa, kuri apėmė visas gyvenimo sritis: politiką,

²³⁶ Lasswell H. D., *Propaganda Technique in WWI*, Cambridge, 1927, p. 9.

²³⁷ Pratkanis A. R., Aronson E., *Age of Propaganda/the every day use abuse of persuasion*, New York, 1991, p. 6.

²³⁸ Choukas M., *Propaganda Comes Of Ages*, Washington, 1965, p. 8.

²³⁹ Morley F., *Morality of Propaganda*, *The Intercollegiate Review*, 1966, p. 326–327.

²⁴⁰ Mažeikis G., *Propaganda*. Šiauliai, 2006, p. 4.

istoriją, kultūrą, ekonomiką, socialinį gyvenimą. Per visą sovietizacijos laikotarpį okupacinė valdžia itin įtikinėjo magiška žodžio galia. Jai atrodė, jog, nuolatos kartojant tuos pačius mitus, jie įsitvirtins, o vėliau taps tikrove²⁴¹.

Apskritai sovietinei ideologijai ir propagandai skleisti buvo panaudojamos įvairios sovietinės propagandos institucijos bei formos: marksizmo – leninizmo universitetai, politinės mokyklos ir politinio lavinimo būreliai, buvo įkurta partinio švietimo sistema. Tuo pačiu organizuoti kursai, seminarai, kuriuose rengti partiniai propagandininkai bei agitatoriai.

LKP ilgą laiką kontroliavo visuomenės informavimo priemonės – spaudą, radiją, televiziją, tvarkė knygų leidybą, prižiūrėjo kultūros, švietimo, mokslo įstaigų darbą.

Sovietinė propaganda – dar vienas iš metodų, kurio dėka buvo griauamas antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje. Pačioje komunistinėje ideologijoje propaganda laikoma ideologiniu kovos su Vakariais įrankiu, kuriuo siekiama propaguoti komunistinę ideologiją, įgyvendinti Sovietų Sąjungos užsienio politiką, o taip pat skaldyti antisovietines jėgas. Antisąjūdinėms jėgoms propaganda buvo svarbi, kaip vidaus politikos įgyvendinimo priemonė, kuri buvo derinama su kitomis karinėmis, diplomatinėmis, ekonominėmis priemonėmis.

Antisąjūdininkų propagandines akcijas galima laikyti ir politinės dezinformacijos, kompromitavimo išraiška. Kompromitavimas turėjo padėti kovoti su vis augančia Sąjūdžio įtaka visuomenėje. Sovietiniai propagandistai dezinformacijos ir kompromitavimo metodus naudojo ne tik skleisti „pagražintą“ tiesą, bet ir melagingą informaciją apie socialistinę sistemą, kartu diskredituojant Sąjūdžio veiklą. Tokiu būdu norėta suteikti sąjūdininkų veiklai neigiamą aspektą, siekta sumažinti jų gretas, rėmėjus. Pagrindiniais sovietinės propagandos adresatais buvo tautinių mažumų atstovai, bet ir ta pusė.

Kartu su LKP (SSKP) veikė KGB. Jo ideologinis skyrius, naudodamas kompromitavimo metodą, bandė menkinti Sąjūdžio, LLL autoritetą bei apskritai diskredituoti valstybingumo atgavimo idėją. Pirmosios tokios propagandinės apraiškos prasidėjo nuo 1987 m., kada vyko mitingas prie A. Mickevičiaus paminklo. Publikuoti pasisakymai, kuriuose buvo piktinamasi įvykusių mitingų, o jų nariai išvadinti ekstremistais²⁴².

Propagandinės akcijos buvo vykdomos, pasitelkiant įvairias priemones. Pagrindinėmis propagandos formomis tapo spauda ir radijas. Tai buvo efektyviausia priemonė, siekiant mobilizuoti kiek galima daugiau žmonių nusiteikusių prieš Lietuvos išstojimą iš Sovietų Sąjungos. Antisąjūdininkai didelę reikšmę teikė spaudai, prieš sankcionuotus mitingus platindami įvairias

²⁴¹ Venclova T., *Vilniaus kaip dvasinio gyvenimo forma*, T. Venclova, *Vilties formos*, Vilnius, 1992, p. 190.

²⁴² Slevinskis P., *Žmonės ateina, nusivilia ir ... išeina. Tiesa*, 1989 01 07, p. 3.

brošiūras ir pan. Tokios akcijos turėjo diskredituoti LPS politinę veiklą. Pagrindinis masinis propagandos skleidimo šaltinis buvo laikraštis „Tarybų Lietuva“.

4.2.1. LKP ir LPS neigiamo įvaizdžio formavimas

Kaip jau minėta, propagandos platinimas buvo dar viena taktinė priemonė, kovojant su Sąjūdžiu. Rasta archyvinė medžiaga byloja, jog LKP (SSKP) vienas iš veiklos uždavinių buvo platinti „komunistinę spaudą“. Anot M. Burokevičiaus, sovietinė spauda – „aštriausias Komunistų partijos ginklas“. Galima teigti, jog ateityje LKP (SSKP) tikėjosi propagandinę taktikos formą panaudoti Vilniaus televizijoje, radijuje, siekti, kad jų laidos būtų transliuojamos visoje Lietuvos teritorijoje²⁴³.

Antisąjūdininkai dar prieš LKP XX suvažiavimą aktyviai spaudoje naudojo kompromitavimo metodą, norėdami diskredituoti prolietuviškos LKP dalies autoritetą bei idėjas dėl partijos statuso keitimo. Išsamiau patyrinėjus antisąjūdinių jėgų lyderių viešas kalbas, aiškiai matomos šio metodo panaudojimo apraiškos. Pavyzdžiui, M. Burokevičius SSKP XXVIII suvažiavimo metu tvirtino, jog tik LPS ir jo skleidžiamos nacionalistinės idėjos yra kaltos dėl LKP skilimo. Dėl šalies Nepriklausomybės jis tvirtino, kad „*Lietuva kaip socialistinė valstybė gali turėti Nepriklausomybę ir valstybinį suverenitetą*“, pasilikdama Sovietų Sąjungos sudėtyje²⁴⁴. Antisąjūdininkai diskreditavo LKP pareikšdami, jog, ji, pralaimėjus rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą, pradėjo sparčiai degraduoti bei tapo dešiniųjų „atpirkimo ožiu“. Propagandiškai meluota, jog iš buvusių 200.000 partijos narių teliko 20.000, o LKP (SSKP) gretose priskaičiuojama iki 40.000²⁴⁵.

Propagandinio pobūdžio būta straipsnių, kuriuose diskredituoti prolietuviškos LKP nariai. Daugiausiai kritikos strėlių skirta A. Brazauskui. Pastarasis buvo kaltinamas partijos išdavyste ir jos suskaldymu²⁴⁶. Anot komunistų – ortodoksų, jis „*įvairiais būdais ir ilgai mulkino visą TSKP vadovybę ir TSRS Vyriausybę*“, tuo pačiu išsižadėdamas marksistinės – lenininės ideologijos²⁴⁷. Kiti nariai šmeižti dėl perėjimo į prolietuvišką LKP ir idėjos atkurti šalies valstybingumą bei suverenitetą. Straipsnyje „*Politika*“ tarp pliuralizmo ir pasišaipymų“ pastarųjų retoriškai klausta, ar

²⁴³ LKP(TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, LYA, f. 17626, ap. 1, b. 264, l. 103.

²⁴⁴ Eiti pertvarkos ir socialistinio atsinaujinimo keliu. M. Burokevičiaus kalba pasakyta SSKP XXVIII suvažiavime, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 1.

²⁴⁵ Čutelė J., Agonija, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 17, p. 2.

²⁴⁶ Povilauskas A., Reikalaujame referendumo!, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.

²⁴⁷ Geikinis P., Parlamentas, deputatai ir jų politika, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 3.

šie, prieš žengdami tokį žingsnį, nepagalvojo apie keliasdešimt tūkstančių bedarbių atsiradusių gatvėje²⁴⁸.

Propagandinio pobūdžio būta publikacijų, kuriose LKP šmeižiama diskriminacija LKP (SSKP) atžvilgiu. Pavyzdžiui, „*Tarybų Lietuvoje*“ išspausdintas straipsnis, kuriame teigiama, jog LKP atiminėja patalpas, priklausiančias LKP (SSKP). Anot jų, LKP (SSKP) partinės organizacijos jautė diskriminaciją ne tik Vilniuje, bet ir Molėtuose, Zarasuose, Kaišiadoryse, Lazdijuose, Kretingoje²⁴⁹.

Antisąjūdininkų iniciatyva dažnai spaudoje pasirodydavo straipsnių, nukreiptų prieš LPS bei jo lyderius. Žinoma, kad, išrinkus Sąjūdžio seimo tarybą, buvo duotas įsakymas rinkti kompromituojančius duomenis apie jo narius. Kompromituojančių akcijų padaugėdavo prieš rinkimus. Pavyzdžiui, Jonavoje Sąjūdžio atstovas Gediminas Ilgūnas neva „*vos sulaukęs pilnametystės plėšikavo*“²⁵⁰. Panašaus pobūdžio straipsniais norėdavo tik sukelti spaudimą, kad sąjūdininkai pasitrauktų iš aktyvios politinės veiklos.

Sąjūdis šmeižtas, apgavęs šalies piliečius, žadėdamas gero gyvenimo kokybę. Tačiau, pasak komunistų, viskas pasikeitė priešingai: „<...>*Gyvenimas eina vis blogyn ir blogyn, o Landsbergis tik tremtiniais rūpinasi, mūsų, darbininkų, nė matyti nenori*<...>“²⁵¹. Taip pat spaudoje dažnai skelbta propagandinė klišė, jog K. Prunskienės ir V. Landsbergio vyriausybėje galvojama ne apie šalies gyventojų gerovę, o apie asmeninę materialėjimo perspektyvą²⁵². Kita spaudos klišė – LPS eina link totalitarinio režimo sistemos. Po Nepriklausomybės paskelbimo buvo atkurtos krašto apsaugos institucijos. Tuo pasinaudojo antisąjūdininkai, kurie tvirtino, jog taip sparčiai žengiama link totalitarinio režimo.

Dažnai antisąjūdininkai spaudoje teigdavo, jog V. Landsbergio šalininkai patys persekioja kitaminčius bei kursto tarpnacionalinę nesantaiką Lietuvoje, politiniai priešininkai (LPS) prieš juos naudoja grubias kovos formas: šantažą, moralinį terorą, netiesiogiai atliktų sociologinių tyrimų rezultatus, provokacines akcijas prieš sovietinę armiją²⁵³. Kazimieras Motieka kaltintas dėl provokacijų, atsiimant Lietuvos komunistų partijos archyvą. Neva jis ragino rinktis patriotus prie archyvo pastato ir pulti beginklius darbuotojus²⁵⁴. Sąjūdis buvo kompromituojamas, nes, pasak komunistų, per prievartą versdavo žmones pasirašinėti sąrašus prieš rusus.²⁵⁵

²⁴⁸ Pranaitis Š., „Politika“: tarp pliuralizmo ir pasišaipymų, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 4.

²⁴⁹ Kazimierėnas J., Kitaminčiai skriaudžiami, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 1.

²⁵⁰ Ilgūnas G., *Sąjūdis Jonavoje 1988-1990*. Kaunas, 2004, p. 187.

²⁵¹ Abrmovačius S., Pasitraukite nuo valdžios, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.

²⁵² Kovaldenokovas L., Už mus niekas nedirbs, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 2.

²⁵³ M. Burokevičius., Eiti pertvarkos ir socialistinio atsinaujinimo keliu. M. Burokevičiaus kalba pasakyta SSKP XXVIII suvažiavime, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 1.

²⁵⁴ Šalnaitis A., Prarastas fašizmas, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 24, p. 4.

²⁵⁵ Jokubauskas J., Tai nedori žmonės, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.

Propagandiškai buvo pašiepiami ir Sąjūdžio lyderiai. Pavyzdžiui, K. D. Prunskienė dėl vėluojančio lito įvedimo šalyje. Anot komunistų, „*žadėjo pareitais metais, žadėjo 1990 m. sausio 1 dienai, kovo 1 dienai, birželio 1 dienai... Lygiai kaip amerikoniai „laisvino“ pokario metais!*“²⁵⁶.

Šmeižti Z. Vaišvila, K. Antanavičius, E. Vilkas dėl blogos vidaus politikos vykdymo: „*seniai pažadėjo išvesti iš feodalinės, baudžiavinės santvarkos, išlaisvinti nuo „biedno“ ir „kvailo“ rytų kaimyno*“²⁵⁷. Šmeižti ekonominės blokados metu Aukščiausios Tarybos deputatai. Anot antisąjūdininkų, per ekonominę krizę B. Kuzmickas, M. Laurinkus, K. Motieka pasididino sau atlyginimus, K. Prunskienė įsigijo automobilį už 90 tūkstančių rublių²⁵⁸. R. Ozolas spaudoje šmeižtas dėl tautinių mažumų ir lietuvių konflikto kurstymo. Anot komunistų, R. Ozolas siekia „*paskandinti lietuvių tautą kraujyje*“ ir tokį žmogų kuo greičiau reikia „*vyti nuo valdžios lovio*“²⁵⁹. Tuometinį krašto apsaugos departamento direktorius A. Butkevičius laikytas pagrindiniu provokatoriumi dėl tragiškųjų 1991 metų sausio 13 –osios įvykių. Neva jis tyčia ragino rinktis tautiečius prie televizijos bokšto, nors direktoriaus įsakymu prie bokšto jau buvo apie 1500 ginkluotų smogikų iš valdžios neteisėtai suformuotų krašto apsaugos būrių, ir žinojo, kad jų susidūrimas bus neišvengiamas²⁶⁰. Tokiu būdu bandyta įrodyti, jog „savi šaudė į savus“.

Antisąjūdininkai dažnai LPS jėgas šmeiždavo, nes jos nori įvesti diktatūrinį, totalitarinį režimą. Propagandiniais tikslais jie skelbė, jog šalyje nebeliko demokratijos, o Sąjūdis tapo vienintele politine jėga, einančia link totalitarizmo²⁶¹. Kai kuriuose straipsniuose su LPS lyginama proletuviškoji LKP, LLL, kurių tikslas ne „kapitalistinės“, o diktatūrinės valdžios atkūrimas²⁶². Sąjūdis lygintas su Hitleriu ir Stalinu. Anot jų, Sąjūdis naudojami ta pačia taktika, kitaminčius vadindamas tautos priešais, kadangi tiek Stalinas, tiek Hitleris juos taip pat vadinę priešais²⁶³.

Spaudoje pasirodydavo žinučių, kuriose šmeižti sąjūdininkai, raginę jaunuolius neiti tarnauti į „*okupacinę*“ armiją²⁶⁴. Kita vertus, pasak antisąjūdininkų, tokia vykdyta antipatriotinės politikos taktika nepasiteisino ir, remiantis jų paskaičiavimais, 1990 metais daugiau nei 60% vaikinių nuėjusių tarnauti, net patys prašydavo, kad juos išsiųstų kuo toliau nuo Lietuvos, norėdami pažinti kokia didelė Sovietų Sąjunga.

²⁵⁶ Ščiglinskienė F., Ar nepavargote?, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.

²⁵⁷ Tena pat, p. 2.

²⁵⁸ Jotautas V., Vėl provokuojama blokada, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.

²⁵⁹ Dambrauskas V., Karinės psichozės kvaitulys, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 08, p. 1.

²⁶⁰ Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetas., Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento direktoriui A. Butkevičiui, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 23, p. 1.

²⁶¹ V.P., Karalius mirė, tegyvuoja..., *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 4.

²⁶² Macekiokas B., Daugiau Ryžto!, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 1.

²⁶³ Getaminskas V., Ko bijo mūsų deputatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.

²⁶⁴ Bartkus J., Sąjūdininkai neįbaugins, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 2.

Naudojant kompromitavimo metodą, taip pat siekta sumenkinti Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Ypatingai tai buvo juntama Maskvos taikytų ekonominių sankcijų laikotarpiu. Antisąjūdininkų politiniuose atsišaukimuose teigta, kad V. Landsbergio ir K. D. Prunskienės vyriausybės vykdoma vidaus ir užsienio politika šalį veda į ekonominę prarają, nes ekonominė blokada kirtusi per visas pramonės, žemės ūkio, būsto statybos sritis²⁶⁵. Vyriausybė propagandiškai šmeižta, jog nesiima jokių priemonių ekonominei padėčiai gerinti, o atvirksčiai kelia prekių kainas, didina infliaciją. Dėl to klesti spekuliacija, tuštėja parduotuvių lentynos²⁶⁶. Sąjūdininkai buvo kaltinami išprovokavę ekonomines sankcijas: „<...>dabar jau daugelis suprato, kad ekonomines sankcijas išprovokavo Aukščiausiosios Tarybos dešinysis blokas, kuriam vadovauja V. Landsbergis<...>“²⁶⁷. Prokomunistinėje spaudoje pateikiami tendencingi skaičiai: „<...>virš 20 procentų sumažino produkcijos gamybą Kauno konditerijos fabrikas, Mažeikių nealkoholinių gėrimų ir alaus įmonė „Lokys“, Šiaulių ir Joniškio grūdų produktų kombinatai, Plataus vartojimo reikmenų gamykla „Pirmūnas“, Metalų konstrukcijų gamykla „Progresas“, dauguma durpių įmonių, Vilniaus gamykla „Plasta“, gamybos apimtį sumažino nuo 10 iki 20 procentų<...>“²⁶⁸.

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos veikla buvo diskredituojama ir dėl planuojamos žemės reformos. Neigiamai atsiliepiama apie naujai priimtą agrarinės reformos bei privatizacijos įstatymo projektą. Šio projekto įgyvendinimo pasipriešinimui buvo imtasi propagandiškų straipsnių, o į pagalbą pasitelkiami kolūkių darbuotojai. Komunistai aršiai kritikavo šalies valdžią, kad ši neturi aiškios, pagrįstai perspektyvios tolimesnio kaimo vystymo strategijos ir taktikos²⁶⁹. Demagogiškai aiškinta, jog beprasmiška griauti tai, kas per 50 metų sukaupta iš dvarų ir valstiečių ūkių materialinės bazės²⁷⁰.

Aukščiausioji Taryba propagandiškai diskredituota ir dėl politinių partijų parengto įstatymo. Pasak komunistų, minėtas dokumentas nukreiptas prieš „kadrinius kariškius“ ir „teisėsaugos organų darbuotojus“. Taip pat jis draudė kurti politines organizacijas darbo kolektyve. Antisąjūdininkai spaudoje skelbė, jog šis įstatymas yra diskriminacinio pobūdžio bei nukreiptas prieš visos Sovietų Sąjungos komunistus²⁷¹.

²⁶⁵ Kalasauskas A., Stumia į prarają. 1990 metų I pusmečio Lietuvos liaudies ūkio vystymo rezultatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 1.

²⁶⁶ Apie politinę padėtį Lietuvoje TSR ir Lietuvos Komunistų Partijos (TSKP) partinių organizacijų uždavinius. LKP CK 1990.07.31 biuro posėdžio nutarimas, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 1.

²⁶⁷ Kniapienė S., Vėl provokuojama blokada, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.

²⁶⁸ Stačkauskienė Z., Smunka Lietuvos ekonomika. Pirmojo 1990 m. pusmečio rezultatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 1.

²⁶⁹ Kalasauskas A., Matuokim septynis kartus, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 2.

²⁷⁰ Macekiokas B., Daugiau Ryžto!, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 1.

²⁷¹ Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos prezidento įsakas „Dėl Lietuvos TSR politinių partijų įstatymo“, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 03, p. 1.

Šmeižta Aukščiausioji Taryba ir dėl Sovietų Sąjungos ir Lietuvos derybų eigos. Aiškinta, jog V. Landsbergio vadovaujama vyriausybė, atsisakydama Sovietų Sąjungos konstitucijos galiojimo Lietuvoje, užkerta kelią demokratijos įsigalėjimui bei tuo pačiu apriboja žmonių teises bei laisves. Spauldoje LKP (SSKP) lyderiai tvirtai pasisakydavo už „demokratiją“ ir aiškino, jog žmogaus teisės ir laisvės turi būti ginamos tarptautinių dokumentų pagalba²⁷². Tarptautiniais dokumentais, matyt, jie laikė SSKP ir SSRS įvairius nutarimus, įsakus.

Be to, komunistai savo spauldoje tvirtino, jog Vilniaus valdžios vidaus politika vertintina kaip „antikomunistinė“²⁷³. Čia jiems užkliuvo sovietinio paveldo naikinimas. Komunistai tokius veiksmus laikė vandalizmo aktais. Anot jų, visoje šalyje buvo naikinami V. Lenino, F. Dzeržinskio, V. Kapsuko, Z. Angariečio, K. Poželos, sovietinių karių paminklai ir statomi nauji – partizanams, kurie žudė taikius lietuvius²⁷⁴.

Propagandiniais sumetimais buvo bandyta diskredituoti LKP ir LPS dėl Lietuvos piliečių provokacijų ir konfliktų. Antisąjūdininkai kaltino patriotines politines jėgas dėl socialinės, politinės ir tarpnacionalinės įtampos didinimo, rusakalbių teisių menkinimo, šalies socialistinio valstybingumo ekonominių bei teisinių pagrindų griovimo²⁷⁵. Anot komunistinės spauldos, Sąjūdžio skleidžiama antisovietinė kampanija dar labiau skaldo Lietuvos visuomenę į priešiškas jėgas, provokuoja piliečių konfliktus²⁷⁶.

Pastebėta tendencija, jog 1991 metų sausio mėnesio tragiškų įvykių laikotarpiu itin pagausėjo propagandinio pobūdžio straipsnių spauldoje. Aukščiausioji Taryba vadinta okupacine Taryba, kuri į bedugnę veda tautą, nes 1990 metais slapta nuo tautos įvykdė „valstybės perversmą“ bei priėmė įstatymus, griaunančius Lietuvos ekonomiką, kultūrą²⁷⁷. Tokiomis dezinformacinėmis žinutėmis buvo bandoma įtikinti sksitytojus, jog Lietuvoje pati valdžia išprovokavo jos vertimą²⁷⁸. Anot antisąjūdininkų, pati Lietuvos vyriausybė pasirinko dezinformacijos sklaidos kelią, visaip iškraipydama faktus, jog Lietuva yra karo stovyje, o Sovietų Sąjungos ginkluotos pajėgos turi būti laikomos okupacinėmis²⁷⁹.

Po sausio 13-osios įvykių antisąjūdininkai spauldoje skleidė melagingą informaciją, apie tai, jog nacionalistai, sąjūdininkai viešai organizuoja šmeižto kampaniją prieš juos. Tuomet teigta,

²⁷² Apie politinę padėtį Lietuvoje TSR ir Lietuvos Komunistų Partijos (TSKP) partinių organizacijų uždavinius. LKP CK 1990.07.31 biuro posėdžio nutarimas, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 1.

²⁷³ Ten pat, p. 1.

²⁷⁴ Viržintas J., Visą gyvenimą atidaviau Lietuvai, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 03, p. 3.

²⁷⁵ Apie politinę padėtį Lietuvoje TSR ir Lietuvos Komunistų Partijos (TSKP) partinių organizacijų uždavinius. LKP CK 1990.07.31 biuro posėdžio nutarimas, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 1.

²⁷⁶ Kovaldenokovas L., Už mus niekas nedirbs, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 2.

²⁷⁷ Stasaitis L., Nakties tamsumoje, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 09, p. 1.

²⁷⁸ Gruodis S., Dezinformacija, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 19, p. 2.

²⁷⁹ TSKP CK politinis biuras, TSKP CK politinio biuro pareiškimas apie įvykius Lietuvos TSR, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 23, p. 1.

jog „<...>ginkluoti vadinamosios krašto apsaugos būrių nariai pradėjo tikrą partijos miestų ir rajonų komitetų sekretorių, kitų partijos aktyvistų medžioklę“²⁸⁰.

4.2.2. Istorijos faktų iškreipimas kaip dezinformacijos sklaidos forma

Remiantis marksistine ideologija, buvo sukurti propagandos stereotipai, kurie pritaikyti okupuoto krašto žmonėms. Jau 6-ame dešimtmetyje partijos ideologų ir jiems talkinusių mokslo institucijų darbuotojų pastangomis buvo sudaryta daugelio Lietuvos laikotarpių istorija. Tokia propagandos sklaidos taktinė priemonė pasitelkta, siekiant iš tautos atminties ir politinės sąmonės ištrinti tikrąją istoriją.

Taip moderniojoje Lietuvos istorijoje atsirado tokie nauji terminai, kaip „socialistinė revoliucija“, „socialistinis Lietuvos valdymo laikotarpis“, „socialistinės revoliucijos pergalė ir Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje“²⁸¹. Taip norėta atskleisti „socialistinės revoliucijos socialinę bazę“, vietos gyventojų aktyvų dalyvavimą, „įgyvendinant socializmo idėjas“.

Ypatingai vulgariai SSKP ideologai klastojo lietuvių partizaninio karo faktus 1944–1953 m.²⁸². Anot straipsnių autorių, partizanai, paklusę JAV nurodymams, ėjo į mišką kovoti prieš sovietinę armiją ir taip išprovokavo žudynes, trėmimus. Komunistinėje spaudoje pateikiami faktai, kaip partizanai brutaliai elgėsi su lietuviais, kurie buvo patenkinti įstoję į Sovietų Sąjungą. Propagandiškai teigta, jog partizanai žudė ne tik taikius lietuvius, bet ir rusus, lenkus, žydus²⁸³.

Per visą tautinio atgimimo laikotarpį į viešumą kelti svarbūs XX amžiaus Lietuvos istorijos klausimai, kurie anksčiau sovietinės valdžios pavedimu buvo tendencingai iškreipomi arba nutylimi. KGB ideologinis skyrius aktyviai dirbo, klastojant istorinius įvykius. Spaudoje pasirodydavo straipsnių, kuriuose bandyta įrodyti Nepriklausomos Lietuvos valdžios bendradarbiavimą su nacistine valdžia, atskleisti, kad ginkluotas pasipriešinimas buvo inicijuotas vokiečių²⁸⁴. Pasitelkiant tokią taktiką, antisąjūdininkai siekė diskredituoti kitaminčių tiesos paieškas ir Nepriklausomos Lietuvos santvarką tarpukariu. Dažnai KGB inicijuodavo straipsnius, kurie turėjo atgrasinti nuo siekio atkurti valstybingumą ir patvirtinti Lietuvos „įstojimo į Sovietų Sąjungą“ peripetijas.

²⁸⁰ Lietuvos nacionalinis gelbėjimo komitetas., TSRS prezidentui draugui Michailui Gorbačioviui, TSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui draugui Anatolijui Lukjanovui, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 19, p. 1.

²⁸¹ *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2000, p. 42.

²⁸² Pivoris A., *Didvyriai ar žudikai?*, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 3.

²⁸³ Nerimantienė J., *Negyjančios mūsų krašto žaizdos. Žiaurumo viršūnės*, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 03, p. 3.

²⁸⁴ Kontropropagandinių priemonių planas aiškinant respublikos gyventojams ketvirto – penkto dešimtmečių įvykius Lietuvoje, *LVA*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 33-34.

LKP (SSKP) ideologijos skyrius, vadovaujamas J. Jermalavičiaus, pateikinėjo sovietinės ideologijos pagrindu Lietuvos istorinių įvykių versijas. Kita vertus, propagandiniiais tikslais komunistinėje spaudoje buvo rašoma, jog dabartinėje nepriklausomybės ir antikomunizmo euforijoje istorijos subjektyvizmas, skleidžiamas iš Sąjūdžio gretų, yra parankus „partiotams“, turintiems menką istorijos sampratą, kurie Sąjūdžio skelbiamą melą istorijoje laiko tiesa²⁸⁵.

Komunistinėje spaudoje pasirodydavo nemažai straipsnių, kuriuose teigiamai vertintas paprastų žmonių gyvenimas pirmaisiais sovietų okupacijos metais. Tuo pačiu publikacijos turėjo tikslą – atgrasinti lietuvius nuo siekio atstatyti nepriklausomą Lietuvą ir patvirtinti Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą teisėtumą.

Naudojant istorijos perrašymo metodą, teigta, jog Nepriklausoma Lietuva įtakota „*imperialistinių šalių*“ priklausė „*apsauginiam barjerui*“, kuris buvo skirtas sulaikyti į Vakarų socializmo plitimą. Anot komunistinės spaudos, tai lėmė Lietuvos Nepriklausomybės ribotumą²⁸⁶. Spaudoje dažnai buvo teigiama, jog komunistų partijai nuolat reikėjo ginti šalį nuo „totalitarinės valdžios savivaliavimo, užsienio kapitalo diktato“. Anot komunistų istorikų, dėl susidariusios kapitalistinės krizės 1939–1940 metais šalyje lietuviai patys prašė sovietų pagalbos²⁸⁷. Antai straipsnyje „*Lemtingieji 1941-ieji*“ rašoma, jog mitą dėl Sovietų Sąjungos okupacijos kursto antisovietinės jėgos. Kita vertus, publikacijoje sutinkama, jog Lietuva buvo okupuota, bet ne 1939 ar 1940 metais, o 1941 metais, kada į Lietuvos teritoriją įsiveržė Vokietijos hitlerinė kariuomenė²⁸⁸. Šis faktas, anot publikacijos autorių, slepiamas pačių lietuvių. Tokioms išvadoms pagrįsti remtasi ir istoriniais tyrimais, šaltiniais. Pateikiant žymaus istoriko Sauliaus Sužiedelio tyrimą, teigta, jog daugiau žmonių nukentėjo Lietuvoje per nacių okupacijos, nei per visą stalinistinį laikotarpį²⁸⁹. Kitame straipsnyje „*Keliu į socializmą*“ rašoma, jog sovietai išgelbėjo lietuvius nuo okupacijos, nes, anot publikacijos autorių, Lietuvos Taryba, dar vadovaujama A. Smetonos, norėjo sudaryti sąjungą su Vokietija, o vokiečių prinčą Vilhelmą von Urachą kvietė tapti Lietuvos karaliumi. Anot komunistų, jeigu Lietuva būtų pasukusi tokia linkme, ji būtų visiškai susinaikinusi, nes vokiečių tikslas buvo kolonizuoti Lenkijos ir Lietuvos žemes bei sudaryti „*Naująją Rytų Prūsiją*“²⁹⁰. Neigiant faktą, jog sovietinė armija okupavo 1940 metais Lietuvą, daugelyje straipsnių skleista dezinformacinė medžiaga apie lietuvių tautos norą įstoti į „*Tarybų Socialistinių Respublikų*

²⁸⁵ Kalvis S., Lietuvos valstybingumo 1918–1919 metais klausimu. Du keliai, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 08, p. 3.

²⁸⁶ Saulėnienė S., Istorijos vingiuose. Ar neiname, kur eįjome?, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 24, p. 2.

²⁸⁷ Ališauskaitė N., Komunistų patriotizmas gyvas, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 3.

²⁸⁸ TSRS Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į Lietuvos, Latvijos ir Estijos tautas, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.

²⁸⁹ Laurinaitis S., Lemtingieji 1941-ieji, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 2.

²⁹⁰ Smilgienė E., Keliu į socializmą, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 2.

*Sąjungą*²⁹¹. Spauldoje antisąjūdininkai siekė reabilituoti 1940 metų rinkimus į „*Lietuvos liaudies Seimą*“²⁹².

Nemažai komunistinėje spauldoje aptinkama straipsnių apie pergalę Antrajame pasauliniame kare. Publikacijose aiškinta, jog sovietinė armija su sąjungininkais išgelbėjusi šalį nuo fašizmo²⁹³. Pasinaudodami šiuo faktu, komunistai tvirtino, kad po karo jų dėka visame Pabaltijo regione įvykdyta teigiamų reformų ekonomikos, kultūros, švietimo, socialinėje srityje²⁹⁴. Kita vertus, propagandiškai šmeižtas Sąjūds, jog okupantais vadina tuos žmones, kurie kovojo „*Didžiajame Tėvynės kare*“ dėl „*Tarybos valdžios Lietuvoje*“²⁹⁵.

Dar viena pastebėta propagandinio pobūdžio tema spauldos leidiniuose – eilinių žmonių gyvenimo kokybės augimas Sovietų Sąjungoje. Antai A. Kazlauskaitė 1990 metais rašė, jog Pirmosios Lietuvos Respublikos metais daug gyventojų gyveno vargingai, o santykiai vis aštrėjo tarp valstiečių ir darbininkų gretų. Anot jos, dvarininkai, fabriku savininkai, valdininkai lobdavo, o darbininkai gaudavo menkus atlygius²⁹⁶. Jonas Zinkus savo laiške piktinosi, jog dabartinė šalies valdžia vykdo šmeižto akcijas dėl sovietinės okupacijos. Jis tvirtino, kad tai nebuvo jokia okupacija, o gynyba nuo hitlerinės okupacijos, nes patys lietuviai su „*džiaugsmu ir gėlėmis pasitiko Tarybinę Armiją, matydama joje savo gynėją nuo hitlerinės okupacijos*“²⁹⁷. A. Pivoris laiške teigė, jog prieš 1940 metų Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungą jo tėvai dirbė pas išnaudotojus ūkininkus: „Pradirbę nuo aušros iki sutemų, už metus mokėjo 100 litų pinigais, 2 cent grūdų, 1 kg miltų“. Po įstojimo į Sovietų Sąjungą, anot jo, gyvenimas pagerėjo, tėvai dirbė valstybinį darbą, kiekvieną mėnesį gaudavę algą, vaikai lankę darželius, mokyklas, o valstiečiai gavę žemės²⁹⁸.

Antisąjūdininkų leidžiamoje spauldoje, dažnai buvo paliečiama Molotovo – Ribentropo pakto, kuris ilgą laiką slėptas nuo visuomenės, problema. Publikacijose teigta, kad Sovietų Sąjunga buvo priversta ją pasirašyti ir tai - ne Europos žemėlapijo pasidalijimo sutartis. Straipsnių autoriai vertino šį dokumentą, kaip galimybę Sovietų Sąjungai sustiprinti savo tarptautines pozicijas užsienio politikoje, kuriam laikui atitolinti Antrąjį pasaulinį karą, o taip pat sustiprinti savo gynybines galias²⁹⁹. Propagandininkai skelbė, kad sutartis suteikė didelę naudą ir Lietuvai, kuri atgavo sostinę Vilnių. Kartu jai atsivėrė didelės galimybės plėtoti ekonominius santykius su Rytai.

²⁹¹ Kreipimasis į Lietuvos TSR darbo žmones, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.

²⁹² Akstinas L., Kas ir kaip ruošė kovo 11-ąją, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.

²⁹³ Stasys Š., Už žemę gimtąją Kurklių ažuolai, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 2.

²⁹⁴ Kreipimasis į Lietuvos TSR darbo žmones, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.

²⁹⁵ Jukna J., Nacionalinė biurokratija, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 4.

²⁹⁶ Kazlauskaitė A., Apie ponus ir vargdienius, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 3.

²⁹⁷ Jono Zinkaus kalba, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.

²⁹⁸ Pivoris A., Nereikia gražinti, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.

²⁹⁹ Alekna V., Rūgpiūčio 23-osios pamokos, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą galima teigti, jog antisąjūdinės veiklos strategija buvo visais įmanomais metodais priešintis išstojimui iš Sovietų Sąjungos ir šalies Nepriklausomybės paskelbimui. Siekiant sustabdyti tautinį atgimimą, opozicija, remiantis nusistatyta strategija, veikė pagal keletą taktinių variantų: komunistinės valdžios išlaikymas krašte, mitingų prieš teisėtą valdžią organizavimas, aktyvus propagandinės spaudos platinimas. Kita vertus, istoriniai įvykiai parodė, jog tokios taktinės bei strateginės priemonės nebuvo veiksmingos.

1. Prasidėjęs tautinis atgimimas sukėlė grėsmę LKP monopoliniam viešpatavimui. A. Brazauskui tapus LKP pirmuoju sekretoriumi, pačioje partijoje kilo vidinių nesutarimų. Išsiskyrė nuomonės dėl politinės organizacijos statuso. LKP (SSKP), nenorėdama atsiskirti nuo Maskvos ir siekdama išlikti valdančiąja partija Lietuvoje, griebsi įvairių taktinių priemonių. Pirmiausia, ji melagingai deklaravo savo narių kiekį ir taip norėjo išlikti masine partija. Be to, įvairiais būdais šmeižta ir kompromituota savarankiška LKP bei jos vadovybė.

2. Antisąjūdinės jėgos orientavosi į rusakalbius gyventojus. Skleidžiant antilietuvišką dezinformaciją, joms pavyko į savo gretas patraukti didelę dalį tautinių mažumų (lenkus, rusus, ukrainiečius, baltarusius) atstovus. Antisąjūdinės jėgos rėmė lenkų idėją kurti savo autonominę sritį Lietuvos teritorijoje.

3. Plačiai antisąjūdininkai naudojo tokias taktikos formas, kaip mitingai, piketai, kurie organizuoti per visą tautinio atgimimo laikotarpį. Tokia padėtis tik patvirtino faktą, jog Lietuvos visuomenė buvo susiskaldžiusi. „Jedinstvo“ ir LKP (SSKP) organizuoti mitingai, demonstracijos, kurios vėliau peraugo į bandymą 1991 metais nuverstį teisėtą šalies valdžią buvo viena iš taktinių priemonių priešintis Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui.

4. Išsamiau ištyrinėjus mitingų organizavimo aplinkybes, išryškėjo keletas taktinių tendencijų. Pirmą, mitingai, demonstracijos organizuoti prieš Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, naudingą Nepriklausomybės atstatymui, priėmimą. Antra, antisąjūdinių jėgų organizuojuose mitinguose skleista arši dezinformacija, kurios tikslas – sukelti dar didesnę sumaištį ir priešpriešą tarp lietuvių bei rusakalbių. Trečia, prosovietinių organizacijų nariai dažnai dalyvaudavo Sąjūdžio mitinguose, turėdami tikslą sukelti riaušes ir taip juos sužlugdyti.

5. Sovietinė propaganda – dar viena iš taktinių priemonių, kaip diskredituoti Nepriklausomybės atgavimo idėją. Kartu su LKP (SSKP) veikė KGB ideologinis skyrius. Antisąjūdinėms jėgoms sovietinė propaganda buvo, kaip kompromitacijos ir dezinformacijos skleidimo priemonė, kuri derinta su kitomis pasipriešinimo taktinėmis priemonėmis.

Kompromitacija turėjo antisąjūdininkams padėti kovoti su vis didėjančia Sąjūdžio įtaka Lietuvoje. Sovietiniai propagandistai dezinformacijos ir kompromitavimo metodus naudojo, skleidžiant melagingą informaciją apie socialistinę sistemą, diskredituojant ne tik patį Sąjūdį, kaip tautinį judėjimą, bet ir jo lyderius.

6. Pagrindiniai skleidžiamos sovietinės informacijos adresatai buvo ne tik tautinių mažumų atstovai, LKP (SSKP) nariai, bet ir ta dalis gyventojų, kuri buvo neabejinga Sąjūdžiui. Šios taktikos tikslas – mobilizuoti kuo daugiau žmonių, kurie priešintųsi Nepriklausomybės atgavimo idėjai. Pagrindinės akcijos vykdytos, pasitelkiant spaudą ir radiją.

7. Pagrindiniai antisąjūdininkų kovos taikiniai buvo Sąjūdis ir savarankiška LKP. Todėl antisąjūdinės jėgos savo propagandą nukreipė kovai prieš šias politines organizacijas, judėjimus, jų lyderius, skleidžiamas idėjas.

8. Tautinio atgimimo laikotarpiu antisąjūdinės jėgos į viešumą pradėti kelti diskutuotinus Lietuvos istorijos klausimus. KGB ideologinis skyrius kartu su LKP (SSKP) pateikinėjo spaudoje savas reikšmingų šalies įvykių istorines versijas. Tokios taktikos tikslas – neigti Sovietų Sąjungos ir komunistų partijos padarytus nusikaltimus lietuvių tautai bei toliau visuomenę įtikinėti melu.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

1. Dokumentai apie Radijo stotį „Tarybų Lietuva“, Nacionalinio Gelbėjimo Komiteta, kitas priešiškas Lietuvos Respublikos Nepriklausomybei organizacijos, *LNA*, f. 32, ap. 1, b. 179.
2. Informacija apie Vilniaus krašto deputatų suvažiavimą 1990 10 06, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 293.
3. Informacija apie LKP CK biuro nutarimo vykdymą „Apie rimtus pažeidimus dėl socialinio principo“, *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA)*, f. 1771, ap. 271, b. 164.
4. Judėjimo deklaracija, įstatai, pareiškimas ir laiškas politikos klausimais. Vadovų sąrašas, *LYA*, f. 17627, ap. 1, b. 2.
5. K. Motiekos dokumentai apie 1991 m. Sausio mėn. įvykius Lietuvoje, *LNA*, f. 32, ap. 1, b. 109.
6. Kontropropagandinių priemonių planas aiškinant respublikos gyventojams ketvirto – penkto dešimtmečių įvykius Lietuvoje, *LYA*, f. K-35, ap. 2, b. 333.
7. Kruvinasis sekmadienis: kaip tai buvo visuomeninės organizacijos „ščit“ nepriklausomų karinių ekspertų išvada dėl 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių Vilniuje, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 367.
8. Lietuvos kompartijos XX ir XXI suvažiavimų, pranešimų, veiklos programų, rezoliucijų projektai bei nutarimai; kreipimosi į visuomenę ir komunistus tekstai, suvažiavimo delegatų balsavimo rezultatai, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1555.
9. Lietuvos SSR piliečių kolektyvų laišakai politikos klausimais, ir Sąjūdžio mitingo 1988 09 28-29 Vilniaus mieste, *LYA*, f. 1771, ap. 271, b. 237.
10. LKP – LDDP XX suvažiavimo medžiaga, *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 1995,
11. LKP (TSKP) CK darbuotojų ir kt. asmenų rašteliai M. Burokevičiui. Burokevičiaus užrašai LKP (TSKP) veiklos klausimais, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 3,
12. LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 146.
13. LKP (TSKP) CK plenumo nutarimai ir kt. dokumentai, *LYA*, f. 17626, ap. 1, b. 264.
14. Kolektyvų laišakai, telegramos, dėl LKP XX suvažiavimo, *LYA*, f. 1771, ap. 272, b. 4.

Publikuoti šaltiniai

Atsiminimai

1. Brazauskas A., Apsisprendimas. 1988–1990, Vilnius, 2004.
2. Landsbergis V., Kraujas ir liūnas. Apie Sausio 13-ąją, Vilnius, 2006.
3. Landsbergis V., Laisvės byla, Vilnius, 1992.

Dokumentai

1. *Baltijos valstybių užgrobimo byla: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai 1953–1954 metai. Vilnius, 1977.*

Periodinė spauda

1. Abrmovačius S., Pasitraukite nuo valdžios, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.
2. Akstinas L., Kas ir kaip ruošė kovo 11-ąją, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.
3. Alekna V., Rugsjūčio 23-osios pamokos, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.
4. Ališauskaitė N., Komunistų patriotizmas gyvas, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 3.
5. Apie politinę padėtį Lietuvoje TSR ir Lietuvos Komunistų Partijos (TSKP) partinių organizacijų uždavinius. LKP CK 1990.07.31 biuro posėdžio nutarimas, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 1.
6. Arbačiauskas V., Sunkus kelias į savarankiškumą, *Komunistas*, 1990, Nr. 1, p. 10-11.
7. Bacevičius J., Apginti tarybinį žmogų, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 1.
8. Bartkus J., Sąjūdininkai neįbaugins, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 2.
9. Čutelė J., Agonija, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 17, p. 2.
10. Dambrauskas V., Karinės psichozės kvaitulys, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 08, p. 1.
11. Geikinis P., Parlamentas, deputatai ir jų politika, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 3.
12. Gelažius P., Atviras laiškas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui. *Vakarinės naujienos*, 1989 08 10, p. 1-2.
13. Getaminskas V., Ko bijo mūsų deputatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.
14. Eiti pertvarkos ir socialistinio atsinaujinimo keliu. M. Burokevičiaus kalba pasakyta SSKP XXVIII suvažiavime, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 1.

15. Gruodis S., Dezinformacija, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 19, p. 2.
16. I. G. Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos sesija, *Gimtasis kraštas*, 1988 11 24-30, -. 2.
17. Jono Zinkaus kalba, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.
18. Jokubauskas J., Tai nedori žmonės, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.
19. Jotautas V., Vėl provokuojama blokada, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.
20. Jukna J., Nacionalinė biurokratija, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 4.
21. Kalasauskas A., Matuokim septynis kartus, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 2.
22. Kalasauskas A., Stumia į prarają. 1990 metų I pusmečio Lietuvos liaudies ūkio vystymo rezultatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 1.
23. Kalvis S., Lietuvos valstybingumo 1918–1919 metais klausimu. Du keliai, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 08, p. 3.
24. Kazimierėnas J., Kitaminčiai skriaudžiami, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 06, p. 1.
25. Kazlauskaitė A., Apie ponus ir vargdienius, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 3.
26. Klangauskas V., Pats laikas apsispręsti. *Tiesa*, 1989 10 19, p. 1.
27. Kniaupienė S., Vėl provokuojama blokada, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 2.
28. Kovaldenokovas L., Už mus niekas nedirbs, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 2.
29. Kovalenko M., „Jedinstvo“ prieš vienybę, *Tiesa*, 1989 03 25, p. 2.
30. Kreipimasis į Lietuvos TSR darbo žmones, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.
31. Laurinaitis S., Lemtingieji 1941-ieji, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 2.
32. Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetas., Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento direktoriui A. Butkevičiui, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 23, p. 1.
33. Lietuvos nacionalinis gelbėjimo komitetas., TSRS prezidentui draugui Michailui Gorbačioviui, TSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui draugui Anatolijui Lukjanovui, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 19, p. 1.
34. LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Brazausko kalba, *Tiesa*, 1989 02 23, p. 1.
35. Lukjanovas A., Apie bendrą naujos Sąjungos sutarties koncepciją ir jos sudarymo tvarką, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 04, p. 1.
36. Macekiokas B., Daugiau Ryžto!, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 1.
37. M. B., Lietuva be suvereniteto – LKP be ateities?, *Atgimimas*, 1990 01 05–12, p. 1,3
38. M. Burokevičius., Eiti pertvarkos ir socialistinio atsinaujinimo keliu. M. Burokevičiaus kalba pasakyta SSKP XXVIII suvažiavime, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 1.
39. Nerimantienė J., Negyjančios mūsų krašto žaizdos. Žiaurumo viršūnės, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 03, p. 3.
40. Pivoris A., Didvyriai ar žudikai?, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 20, p. 3.

41. Pivoris A., Nereikia gražinti, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.
42. Povilauskas A., Reikalaujame referendumo!, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 27, p. 2.
43. Pranaitis Š., „Politika“: tarp pliuralizmo ir pasišaipymų, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 4.
44. Protesto prieš Lietuvos separatinę politiką mitingo, įvykusio Vilniaus mieste, dalyvių rezoliucija, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 16, p. 1.
45. Sasnauskas P., Nepaisant principų. Kokia bus ji – LKP?., *Lygūs ir drauge*, 1989 10 29, p. 4.
46. Saulėnienė S., Istorijos vingiuose. Ar neiname, kur ejome?, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 24, p. 2.
47. Slevinskas P., Žmonės ateina, nusivilia ir ... išeina. *Tiesa*, 1989 01 07, p. 3.
48. Smilgienė E., Keliu į socializmą, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 16, p. 2.
49. Stačkauskienė Z., Smunka Lietuvos ekonomika. Pirmojo 1990 m. pusmečio rezultatai, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 10, p. 1.
50. Stankūnas A., Deputato „aukštoji matematika“, *Tiesa*, 1990 01 20, p. 3.
51. Stasaitis L., Nakties tamsumoje, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 09, p. 1.
52. Stasys Š., Už žemę gimtąją Kurklių ažuolai, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 2.
53. Šaknys M., Mitingas prie Sporto rūmų, *Tiesa*, 1989-02-14, p. 3.
54. Šalnaitis A., Prarastas fašizmas, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 24, p. 4.
55. Ščiglinskienė F., Ar nepavargote?, *Tarybų Lietuva*, 1990 08 13, p. 2.
56. Šidlauskas M., Iš didelio debesies mažas lietus, *Tiesa*, 1990 04 07, p. 3.
57. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos prezidento įsakas „Dėl Lietuvos TSR politinių partijų įstatymo“, *Tarybų Lietuva*, 1990 12 03, p. 1.
58. TSKP CK politinis biuras, TSKP CK politinio biuro pareiškimas apie įvykius Lietuvos TSR, *Tarybų Lietuva*, 1991 01 23, p. 1.
59. TSRS Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į Lietuvos, Latvijos ir Estijos tautas, *Tarybų Lietuva*, 1990 07 30, p. 3.
60. Trubinas N., TSRS Generalinis prokuroras. Tikrasis valstybinis justicijos patarėjas, *Tarybų Lietuva*, 1991 06 12, p. 2.
61. Viržintas J., Visą gyvenimą atidaviau Lietuvai, *Tarybų Lietuva*, 1990 09 03, p. 3.
62. V.P., Karalius mirė, tegyvuoja..., *Tarybų Lietuva*, 1990 07 23, p. 4.
63. Widacki J., Polska – Litwa. Trudne początki, *Lithuania*, 2001, Nr. 1, p. 76-77.

Interneto šaltiniai

1. Andreas Schmidt-Schweizer. Transformacija iš vidaus, <http://archyvas.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F101640> [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 16].
2. Bernays E. L., *Propaganda*, New York, 1928, p. 25, <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014-05-03].
3. Blazek J. *Break up of Czechoslovakia: roots, 1989, and consequences*, http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/0000_0073/00000040.pdf, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 16]
4. Kahler F., 1956 metų revoliucija Vengrijoje, *XXI amžiaus horizontai*, 2006, Nr. 19 (135), <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/20061115/2-1.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 15].
5. Komunizmo ideologija ir jos realizavimo reliktai nepriklausomoje Lietuvoje, http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/11/10/istdab_01.html, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014 04 12].
6. Lerner D., *Psychological Warfare against Nazi Germany: The Skywear Campaign, D-Day to the VE Day*, New York, 1971, p. 5–6, <http://www.questia.com/read/55370855/syke-war-psychological-warfare-against-germany-d-day>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014-05-03].
7. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje“ <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=41975FFC-C6B5-4DE2-9BDA-3C2D4AB0BE60>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 10].
8. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=B2845FD9-0168-4FFF-A5A4-8624542DCE85>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-05-14].
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pilietybės įstatymas http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=18854&p_query=&p_tr2=, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-02].
10. Maslauskienė N., Parlamentarizmo idėja ir okupuotos Lietuvos valdymo sistema 1940–1941, *Parlamento studijos*, 2004, Nr. 1., http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Istorija_Maslauskiene.htm, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014-05-17].

11. Pušinskytė L., Politinės padėties įtaka pasipriešinimo judėjimų kaitai Lenkijoje 1956–1983 metais, *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*, t. 7, 2008,
http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1822-7309.V_7.PG_104-117/DS.002.0.01.ARTIC, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 11].
12. Radžvilas V., *Memel – Wilno: neišmoktos istorijos pamokos (I)*,
<http://www.propatria.lt/2013/05/vytautas-radzvilas-memel-wilno.html>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2014 05 20].
13. Rudokas J., *Kas ir kodėl kūrė autonomiją Vilniaus krašte 1989-1992m.*,
<http://www.propatria.lt/2013/08/jonas-rudokas-kas-ir-kodel-kure.html>, [Internetinė prieiga, žiūrėta 2014 05 20].
14. Vengrijos krizė 1956 m. spalio 23 dieną,
<http://metskaitlius.blogspot.com/2010/10/vengrijos-krize-1956-spalio-23-diena.html>, [internetinė prieiga, žiūrėta 2013 12 15].
15. Tamošaitis M., Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija, *Istorija*, 2011, Nr. 84,
http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&id=412, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-05-17].
16. 1956: The Hungarian Revolution <http://libcom.org/history/1956-the-hungarian-revolution>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 12 15].
17. *1991-ųjų rugpjūčio pučas Rusijoje: atmintis ir reanimacija*,
<http://www.geopolitika.lt/?artc=353>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-01-11]
18. *08.23.1991. pučas Maskvoje ir Lietuva*, <http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/2063-08-23-1991-m-pucas-maskvoje-ir-lietuva>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 16.].
19. ПЕРЕСТРОЙКА В СССР И В УКРАИНЕ, <http://www.neizvestniy-geny.ru/cat/literature/proza/414273.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta, 2014 01 10]

Literatūra

1. *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę 1987–1989 metais. Įvykių kronika*, Vilnius, 1997.
2. *Baltijos šalių istorija*, Vilnius, 2001.
3. Bauža Č., Satkauskas P., *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius, 2002.

4. Bložė M., Politinės partijos ir partinės sistemos, *Acta humanitarica universitatis Saulenis*, t. 7, 2008.
5. Butkus A., *Latviai*, Kaunas, 1995.
6. Choukas M., *Propaganda Comes Of Ages*, Washington, 1965.
7. Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius, 2007.
8. Davies N., *Europa. Istorija*, Vilnius, 2002.
9. Garšva K., Lietuvos lenkų autonomijos kūrimo istorija, *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993.
10. Geyer M. The Power of intellectuals in Comtemporary Germany, Chicago, 2001.
11. Genzelis B., *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*, Vilnius, 1997.
12. Girdvainis J., *Dainuojanti revoliucija Vilniaus barikadose*, Vilnius, 2011.
13. Gough R., *A Good Comrade: Janus Kadar, Communism and Hungary*. New York, 2006.
14. Gumuliauskas A., *Lietuvos istorija (1795-2009). Studijų knyga*, Šiauliai, 2010.
15. Hartmann K., *Polen und die Unabhängigkeit Litauens. Osteuropa*, 1992.
16. Ilgūnas G., *Algirdas Brazauskas*, Vilnius, 2009.
17. Ilgūnas G., *Sąjūdis Jonavoje 1988-1990*. Kaunas, 2004.
18. Jasiulevičienė R., Dalyvavimas ir komunikacija, *Šiuolaikinė valstybė*, Kaunas, 1999.
19. Judt T., *Pokaris: Europos istorija nuo 1945 metų*, Vilnius, 2011.
20. *Kelias į Nepriklausomybę. Lietuvos Sąjūdis 1988-1991: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2010.
21. Krupavičius A., Luošaitis A. *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Vilnius, 2004.
22. Krupavičius A., *Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla*, Literae Universitatis, 1996.
23. Krupavičius A., Rinkėjų elgsena ir balsavimas, *Seimo rinkimai '96. trečiasis „atmetimas“*. Vilnius, 1998.
24. Kuzmickas B., *Tautos tapatumo savimonė*, Vilnius, 2007.
25. Lasswell H. D., *Propaganda Technique in WWI*, Cambridge, 1927.
26. Laurėnas V., Pokomunizmo įžvalgos aktualijos, kn: *Transformacija Rytų ir Vidurio Europoje: lūkesčiai ir tikrovė*, Klaipėda, 1996.
27. Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, XII t., I dalis, Vilnius, 2008.
28. Laqueur W., *Europa mūsų laikais. 1945 – 1992*, Vilnius, 1995.
29. Liekis A., *Lietuvos sienų raida*, Vilnius, 1997.
30. Liekis A., *LKP agonijos kronika. Dokumentinė apybraiža.*, I dalis, Vilnius, 1996.
31. *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007.

32. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas 1988 m. spalio 22–23 d.*, Vilnius, 1990.
33. *Lietuvos Seimo istorija XX-XXI a. pradžia*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2009.
34. *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991*: kolektyvinė monografija, Vilnius, 2000.
35. Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius, 1995.
36. Masionienė B., *Baltijos tautos*, Vilnius, 1996.
37. Mažeikis G., *Propaganda. Šiauliai*, 2006.
38. Mažeikis G., *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas, 2010.
39. Morley F., *Morality of Propaganda*, The Intercollegiate Review, 1966.
40. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2008.
41. Norman D., *Dievo žaislas: Lenkijos istorija*, t. 2, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
42. Paulauskas M. P., „Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos“, *Socialniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1992*, Vilnius, 2000.
43. Phipil R., Discourse, Democracy (and Socialism?) A reading of Habermas‘ s between Facts and Norms, *Studies in Political Economy*.
44. Pratkanis A. R., Aronson E., *Age of Propaganda/the every day use abuse of persuasion*, New York, 1991.
45. Radžvilas V., Nepriklausomybės tikrovės: ištakos ir pavidalai, *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Vilnius, 2013, Nr. 2 (4).
46. Raudeliūnas V., Memorandumas. Dėl lenkų padėties Lietuvoje, *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*, Vilnius, 1990.
47. Riekašius R., Nekonvencinis elgesys Lietuvoje, *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*, Kaunas, 2002.
48. Riekašius R., *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*, Klaipėda, 2011.
49. Römeris M., *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*, Vilnius, 1989.
50. Senn. A., Diskusijų prasiveržimas, *Bundanti Lietuva*, Vilnius, 1992.
51. Senn A. E., *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, Vilnius, 1997.
52. Sztompka P., Civilizational Incompetence: The trap of Post – Communist Societies., *Zeitschrift für Soziologie.*, Nr. 2(22), 1993.
53. Therbon G., „Foreword. Roads to Modernity: Revolutionary and Other“, Foran J., Lane D., Zivkovic A., *Revoluion in the Making of the Modern World. Social Identities, Globalization, and Modernity*, London and New York: Routledge, 2008.

54. Tidikis R., *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*, Vilnius, 2003.
55. Totalitarian and authoritarian Systems: Factors in their Decline and Hurdles in the Development of Democratic Orders, Ziemer k., *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe.*, Warsaw, 2006.
56. Vaitiekus S., *Lietuvos lenkai*, Vilnius, 1994.
57. Venclova T., Vilniaus kaip dvasinio gyvenimo forma, T. Venclova, *Vilties formos*, Vilnius, 1992.
58. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2001.
59. Voverienė O., *Antikomunizmas. Socialinė – politinė publicistika 1998-2008*, Vilnius, 2010.
60. Wandycz P., *Laisvės kaina: Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius, 2001.
61. Žalimas D., SSRS agresija prieš Lietuvos Respubliką 1991 m. sausį: tarptautiniai teisiniai aspektai, *1991 metų sausio 13-oji Lietuvoje naujausių mokslinių tyrimų kontekste. Mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2006.
62. *1991 metų sausio mėnesio ir vėlesnių įvykių kronika*, parengė: Seimo kanceliarijos Informacijos analizės skyrius, Vilnius, 2002.

SANTRAUKA

Plečiantis tautinio atgimimo judėjimui, prieš jį telkėsi opozicinės jėgos. Opozicijos daugumą sudarė prokomunistinių pažiūrų žmonės, gyvenantys, dirbantys Lietuvoje. Struktūriniu prasme ji susidėjo iš dviejų pagrindinių politinių organizacijų: „Jedinstvo“ ir LKP (SSKP). Jos buvo tiesiogiai pavaldžios Sovietų Sąjungos centrinei valdžiai. Šio darbo tikslas – remiantis archyviniais ir publikuotais šaltiniais, moksline literatūra, išanalizuoti antisąjūdinių jėgų vykdytos veiklos strategiją bei taktinius ypatumus Lietuvoje atgimimo laikotarpiu.

Tautinio atgimimo pradžioje konservatoriškojo LKP sparno strategija buvo sustabdyti Algirdo Brazausko pradėtą partijos reorganizaciją. Vėliau nepavykus sustabdyti reorganizacijos proceso bei idėjų dėl Lietuvos Nepriklausomybės, strategija buvo nustatyta iš naujo. Pagrindinė ir vienintelė strategija, kuri toliau per visą Sąjūdžio laikotarpį nesikeitė buvo sustabdyti Lietuvos išstojimo procesą iš Sovietų Sąjungos. Kad sustabdytų tautinį atgimimą, opozicija iš nusistatytos strategijos veikė pagal keletą taktikų. Pagrindinės taikytos taktikos buvo: LKP (SSKP) kaip dominuojančios partijos išsaugojimas valdžioje, mitingai, protestai prieš proletuvišką valdžią, aktyvus propagandinės spaudos platinimas, tautinių mažumų priešinimas su lietuviais.

Priešinantis LKP statuso pakeitimui, partijos konservatoriai nesiėmė šiurkščių metodų. Prieš LKP XX suvažiavimą spaudoje pasirodydavo jų pranešimai, kuriuose pasisakydavo už partijos vientisumą SSKP sudėtyje. Dar viena iš taktinių priemonių - tai pareiškimų dėl LKP reorganizacijos siuntimas į Maskvą Sovietų Sąjungos generaliniam sekretoriui Michailui Gorbačioviui. Juose buvo pasisakoma prieš LKP statuso keitimą ir prašoma pagalbos.

Protesto politika, organizuojami mitingai, piketai buvo dar viena taktinė priemonė, kovojant su Sąjūdžiu. Pastebėta, jog dažniausiai mitingus organizuodavo dėl Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos priimtų nutarimų, kurie buvo nepalankūs prokomunistinėms jėgoms.

Kita taktinė priemonė, kurią naudojo antisąjūdininkai, – spaudos propaganda. Propagandines akcijas galima laikyti ir politinės dezinformacijos, ir kaip kompromitavimo išraiška. Pagrindiniai jų taikiniai buvo ne tik tautinių mažumų atstovai, bet ir ta gyventojų pusė, kuri buvo neabejinga Nepriklausomybės idėjai. Kompromitavimo būdu buvo skleidžiama informacija apie LPS bei LKP narius ir jų veiklą.

Taktiniais sumetimais į kovą dėl Lietuvos neišstojimo iš Sovietų Sąjungos pasitelktos tautinės mažumos (lenkai, rusai, baltarusiai). Jas bandyta priešinti su lietuvių tauta. Jiems buvo skleidžiama propagandinė dezinformacija. LKP (SSKP) veikėjų pastangomis pradėta kurti Vilniaus lenkų autonominę sritį Lietuvos SSR sudėtyje.

SUMMARY

When national revival movement expanded, rallied opposition forces were against it. Majority of opposition was combined from pro-communist minded people who were living and working in Lithuania. In structural terms, Lithuania had two main political organizations: "Jedinstvo" and LCP (CPSU). The main aim of the paper is to analyze pursued strategy of anti-movement forces activity and to define tactical peculiarities in days of Lithuanian rebirth. The research is based on archival and published sources and also, on scientific literature.

Conservative LCP-wing strategy was to stop Algirdas Brazauskas started party reorganization. Later, after the failure to stop the reorganization process and ideas regarding Lithuanian independence, the strategy was reset. The main and the only strategy which continued throughout the whole movement period did not change, organization tried to stop Lithuanian separation process from the Soviet Union. Mainly applied tactics were: to keep (CPSU) as the dominant party in power, rallies, protests against the pro-Lithuanian government, actively disseminated propaganda press, ethnic minority's contraposition with Lithuanians. Opposing for the status of LCP amendment, conservatives did not take rough methods to resist. Prior the twentieth congress in the press were published their reports, which spoke for the integrity of the CPSU party content.

These statements were against the LCP status change, moreover, party asked for a help referring to the country's political situation. Protest politics led to organize rallies, also pickets was another tactical tool to combat against rebirth movement. Observed that in most cases, rallies were organized due to Lithuanian SSR Supreme Council adopted resolutions that were unfavorable for pro-communist forces.

Other tactical tool used by anti-movement organizations was a press propaganda. Propaganda campaigns may be considered as a political disinformation, and also, as an expression of discrediting. Their main target was not only ethnic minorities, but also the group of people who were not indifferent to the idea of independence. In discrediting way, information was disseminated about LPS, LCP members and their activities.

For tactical reasons, the fight against separation Lithuania from the Soviet Union mobilized minorities (Poles, Russians and Belarusians). They tried to contrast minorities against the Lithuanian nation. Minorities were disseminated with disinformation, propaganda and there were many argues for the loss of citizenship if Lithuania secede from the Soviet Union. LCP (CPSU) put many efforts in order to initiate development of Vilnius Polish autonomous region in the Lithuanian SSR content.